

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

На правах рукопису

САВЧУК НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 811.161.2'42

**ФУНКЦІЇ МОТИВАЦІЙНО ЗВ'ЯЗАНИХ СЛІВ В УКРАЇНСЬКОМУ
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Цимбал Наталія Андріївна,
кандидат філологічних наук,
доцент

УМАНЬ - 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті.....	12
1.1. Методологічні засади дослідження функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті.....	12
1.2. Аспекти вивчення мотиваційних відношень у лінгвістиці.....	35
1.3. Типи актуалізації мотиваційних відношень у художньому тексті.....	52
Висновки до I розділу.....	64
РОЗДІЛ II. Інформативно-текстотвірні функції мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті.....	66
2.1. Функції мотиваційно зв'язаних слів – лексичних мотиватів	66
2.1.1. Нейтральна лексика.....	67
2.1.2. Книжна лексика.....	75
2.1.3. Розмовна лексика.....	97
2.2. Функції мотиваційно зв'язаних слів – структурних мотиватів	106
2.2.1. Суфіксальні деривати.....	106
2.2.2. Префіксальні деривати.....	114
Висновки до II розділу.....	122
РОЗДІЛ III. Експресивні функції мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті.....	124
3.1. Мотиваційно зв'язані узуальні слова і засоби мовної експресії.....	125

3.2. Специфіка експресивного використання okazіоналізмів – складників мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	143
Висновки до ІІІ розділу.....	164
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	173
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	198

ВСТУП

Останніми роками у мовознавстві посилюється увага до вивчення мотиваційних процесів у лексиці. Можна говорити про виокремлення лінгвістичної галузі – мотивології, яка досліджує лексико-семантичне явище мотивації слів, сутність якого складають мотиваційні відношення лексичних одиниць, що охоплюють мотивовані (похідні) і немотивовані (непохідні) слова мови.

Мотивована (похідна) лексика незмінно перебуває під пильною увагою мовознавців, адже саме мотивовані слова, або слова з подвійною референцією становлять найпотужніший динамічний шар в лексиконі будь-якої мови [104, 35]. У так званій “типології типологій” номінації (В.Г. Гак), (ієрархія номінації, функція номінації, об’єкт номінації (номінат), структура (зовнішня форма) номінації, спосіб найменування, суб’єкт номінації (в тому числі соціальний аспект, інформативний аспект та суб’єктивне відношення суб’єкта та об’єкта) *спосіб найменування (внутрішня форма, мотивація)* займають особливо вагому та складну для дослідження позицію [48, 321].

Вивченню мотиваційних процесів присвячено праці А.Д.Аділової [1], О.І.Блінової [22-25], Т.І.Вєндіної [40], М.М.Гінатуліна [52-53], М.Д.Голева [54-56], М.І.Голянич [59], П.Ю.Гриценка [68-69], Т.Л.Канделаки [93], П.А.Катишева [98-99], Т.Р.Кияка [101], В.К.Павела [165], О.О.Селіванової [189-192], О.В.Тищенко [213], С.М.Толстой [214-215], І.С. Улуханова [220-222] та ін. Основними проблемами досліджень науковців є типологія і функціонування мотиваційних ознак, детермінованість вибору мотиваційної ознаки, типологія мотиваційних відношень, зв’язок мотивації з категоріями словотвору, взаємозв’язок внутрішньої форми і мотивованості, виявлення мотиваційних зв’язків

лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, мотивованість як показник системності лексики (термінолексики) та ін.

Важливим аспектом опису мотиваційних відношень у лексиці є функціональний, тобто виявлення мотиваційних зв'язків лексики у різних функціональних сферах, зокрема у художніх текстах, що передбачає лінгвістичний аналіз випадків актуалізації мотиваційно зв'язаних слів у тексті. Мотиваційно зв'язаними словами (далі – МЗС) називаємо слова, які перебувають у відношеннях лексичної чи структурної мотивації і функціонують у межах речення (суміжних речень).

Художній текст – специфічне системно-структурне утворення. Неповторність художнього твору, унікальність образів, що створюються в ньому і є носіями його матеріальної форми, проектується на структуру категорій тексту [218, 112]. Функціональне навантаження компонентів тексту, ступінь їх інтеграції текстом, концентрація в них найспецифічніших ознак – це критерії, які визначають ієрархію засобів організації художнього тексту, на відміну від текстів інших функціональних стилів [Там само, 112]. У формуванні когерентності художнього тексту, специфічних комунікативних смислів естетичного характеру, поряд з іншими категоріями, параметрами і одиницями, важливу роль відіграють мотиваційно зв'язані слова.

У художньому тексті мотиваційно зв'язані слова виконують інформативно-текстотвірні (апелятивну, заголовкову, інтенсифікаційну, класифікаційну, системотвірну, метамовну та ін.) та експресивні (акромонаграма, алітерація, анафора, антитеза, дисонанс, каламбур та ін) функції. Емоційно-оцінний компонент може бути присутній при виконанні обох типів функцій.

Морфемний та лексичний повтор, який досягається використанням мотиваційно зв'язаних слів, не тільки сприяє адекватній передачі власної позиції чи власного сприйняття, але й допомагає втримати читача в межах

авторської мовленнєвої стратегії, здійснюючи своєрідний контроль над динамічним розгортанням інформації в процесі її відтворення і сприйняття. Складники мотиваційних блоків самі по собі стають маркерами інформації, яку необхідно взяти до уваги. У цьому полягає переконувальний ефект будь-якого повтору, адже навіть у разі несприйняття, неусвідомлення інформації, повтори певною мірою блокують інші інформаційні сигнали, змушуючи сенсорні системи опрацьовувати репродуковану інформацію [228, 103]. Використання письменником вищеназваного ментально-дериваційного механізму впливає на регуляцію ментальних, аксіологічних та функціональних стереотипів читача. Крім того, виражений експліцитно за допомогою словотвірних засобів взаємозв'язок значень мотиватора і мотивата, розкриваючи причиново-наслідкові зв'язки між відображуваними поняттями, дає можливість глибшого проникнення в зміст висловлювання і сприяє ефективнішому його використанню [10, 40].

Мотиваційно зв'язані слова досліджують у різних функціональних сферах (розмовне діалектне мовлення, публіцистика, художній стиль). Цій проблемі приділено увагу у працях О.Й. Блінової [22-25], М.Д.Голева [54-56], Л.В.Дубіної [76], О.В.Найден [155], М.Н.Янценецької [247] та ін. Стилiстичні функції мотивованості розглядає Д.У. Ашурова (на матеріалі англійської мови) [10]. В українському мовознавстві мотиваційно зв'язані слова розглядаються під іншим кутом зору: М.І.Голянич (внутрішня форма слова і художній текст) [59], О.О.Селіванова (ономасіологічна зв'язність) [189], А.К. Мойсієнко (повторюване слово в аперцепційній системі художнього тексту) [152] та ін.

Стилiстична значущість функціонування дериваційно зв'язаних слів та слів, утворених за однією словотвірною моделлю відзначалася ще Р.Й.Якобсоном, який досліджував слов'янську поезію [245]. Розвиток функціонального словотвору актуалізував питання про стилістичні функції

спільнокореневих та одноструктурних слів (В.М.Виноградова) [42], про роль словотвірних засобів у структурно-семантичній організації тексту О.А.Земська [85]. Словотвірні засоби розглядаються як художньо значущі і в сучасних лінгвостилістичних дослідженнях (А.К.Мойсієнко) [152].

Важливу роль в аспекті аналізу функцій мотивації в художньому тексті зіграли дисертаційні роботи С.Б.Велединської (проблема інтерпретації МЗС в художній прозі) [39], Л.В.Дубіної (функції МЗС в поетичному тексті) [76], О.Ю.Погудіної (МЗС в прозі та поезії М.Цветаєвої) [176], О.С.Михайлової (ідіостиль Є.Євтушенка в аспекті теорії мотивації) [146] та ін.

Українська художня література кінця ХХ – початку ХХІ ст. (і проза, і поезія) фіксує мотиваційні процеси у мовленні, що виявляється також і у різнофункціональному використанні МЗС. Беззаперечно, художній текст має специфіку в аспекті реалізації мотиваційних відношень (інформативно-текстотвірний та експресивний потенціал), це потребує спеціального лінгвістичного аналізу. Випадки актуалізації відношень лексичної та структурної мотивації (мотиваційно зв'язані слова) у текстах сучасної української художньої літератури у функціональному аспекті ще не були об'єктом лінгвістичного опрацювання. Цим і зумовлюється **актуальність** теми пропонованого дисертаційного дослідження “Функції мотиваційно зв'язаних слів в українському художньому тексті кінця ХХ – початку ХХІ ст.”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося у межах держбюджетної теми “Мотивологічні передумови розвитку лексичного складу української мови” (№ 0110U001002), що розробляється на базі Міжвідомчого науково-дослідного центру прикладної лінгвістики (підпорядкування МОН та НАН України) як структурного підрозділу Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тему дисертації

затверджено Науковою координаційною радою “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України (протокол № 3 від 7.03.2009 року).

Мета дослідження: виявити і пояснити функції мотиваційно зв’язаних слів у художньому тексті, що передбачає аналіз інтенсивності актуалізації мотиваційних відношень у тексті та визначення текстотвірного та стилетвірного потенціалу мотиваційно зв’язаних слів.

Завдання дослідження:

- узагальнити сучасні тенденції у розвитку мотивологічних досліджень;
- виділити і покласифікувати мотиваційно зв’язані слова у текстах української художньої літератури кінця XX - початку XXI ст.;
- описати типи актуалізації мотиваційних відношень в українському художньому тексті;
- визначити функції мотиваційно зв’язаних слів у художньому тексті окресленого періоду;
- дослідити інформативно-текстотвірні відношення у художньому тексті;
- з’ясувати експресивно-стилетвірні особливості використання мотиваційно зв’язаних слів у художньому тексті.

Об’єкт дослідження: мотиваційні відношення у текстах української художньої літератури кінця XX - початку XXI ст.

Предмет дослідження: функціональні характеристики мотиваційно зв’язаних слів у текстах художнього стилю української мови.

Матеріалом для дослідження послужили тексти української художньої літератури (поетичні і прозові) кінця XX – початку XXI ст., зокрема таких авторів, як Юрій Андрухович, Софія Андрухович, Олександр Ірванець, Оксана Забужко, Сергій Пантюк, Ірен Роздобудько, Ірена Карпа, Юрко Покальчук, Валерій Шевчук, Любко Дереш, Сергій

Жадан, Марія Матіос, Анатолій Мойсієнко, Любов Голота, Наталка Сняданко, Марина Павленко, Петро Поліщук, Людмила Солончук та ін. Загальна кількість проаналізованих мотиваційних зчеплень – 1675, з них поетичних – 785, прозових – 890.

Методи дослідження: у роботі основним методом є описовий, який передбачає використання таких прийомів, як спостереження, класифікація. Дослідження номінативних одиниць у функціональному аспекті зумовило використання прийому контекстуального аналізу. Застосовано прийоми мотиваційного, морфемного, словотворчого аналізу, а також елементи статистичної методики, зокрема кількісні підрахунки.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що вперше в українському мовознавстві вивчено функції мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті на матеріалі української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Новим у дослідженні мотиваційних процесів в сучасній українській літературній мові також є те, що:

- внесено уточнення щодо значення та функціонування окремих лінгвістичних термінів (мотиваційно зв'язані слова, мотиваційні зчеплення, мотиваційні ланцюжки, мотиваційні блоки);
- описано типи актуалізації відношень лексичної та структурної мотивації в текстах сучасної української художньої літератури;
- виділено та класифіковано функціональні типи МЗС (інформативно-текстотвірні та експресивні);
- досліджено специфіку функціонування узуальних та okazіональних лексем – складників мотиваційних зчеплень;

- здійснено порівняльний аналіз функціонування мотиваційно зв'язаних слів у прозовому та поетичному тексті.

Теоретичне значення. Пропонована розвідка є внеском у розвиток функціональної мотивології шляхом узагальнення накопиченого досвіду у вивченні ролі мотивації як текстотвірного та експресивного засобу у художніх текстах та використання нового підходу до осмислення функціональних аспектів мотиваційних відношень на матеріалі текстів сучасної української художньої літератури.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання розробленої методики до вивчення функцій мотиваційно зв'язаних слів як у межах художнього, так і в текстах інших функціональних стилів (наукового, публіцистичного та ін.). Результати роботи можуть бути застосовані у навчальному процесі вищої школи для розроблення курсів і спецкурсів з лексикології, словотвору, мотивології, текстознавства та стилістики.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати було оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції “Наукові дослідження та їх практичне застосування. Сучасний стан та шляхи розвитку” (Одеса, 2009), Міжнародній науковій конференції “Мова як світ світів. Поетика і граматики” (Київ, 2009), III Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції “Мови і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2010), Всеукраїнській науковій конференції “Еволюційні тенденції в мові” (Миколаїв, 2010), Всеукраїнському науково-методичному семінарі “Епістемологічні засади сучасної лінгвістики” (Умань, 2010), Всеукраїнському науково-методичному Інтернет-семінарі “Ономасіологія, мотивоволгія: сучасні парадигми дослідження” (Умань, 2011), VII Міжнародній науковій

конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (Черкаси, 2011), Міжнародній науковій Інтернет-конференції “Актуальні проблеми прикладної лінгвістики” (Умань, 2011).

Публікації. Основний зміст роботи викладено в 7 одноосібних публікаціях, 4 з яких видано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (254 позиції). Обсяг основного тексту 172 сторінки. Повний обсяг роботи 203 сторінки.

РОЗДІЛ I
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ
МОТИВАЦІЙНО ЗВ'ЯЗАНИХ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Мотиваційні відношення в лексиці досліджуються науковцями у різних аспектах (ономасіологічному, функціональному, лексикографічному). Випадки актуалізації мотиваційних відношень у тексті – мотиваційно зв'язані слова (зчеплення, блоки, ланцюжки) – перебувають у полі зору лінгвістів насамперед у функціональному аспекті, який передбачає диференціацію на інформативно-текстотвірний та експресивний. З точки зору стилістики це явище розглядається як гомеологія (морфемний (афіксальний) повтор, кореневий повтор) у процесі інтерпретації художнього тексту.

Мотиваційно зв'язані слова є складниками текстової структури творів української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Їх функціонування підпорядковане як загальним закономірностям, так і специфіці, зумовленій системно-структурними та виражальними можливостями української мови, а також особливостям мовотворчості українських письменників.

1.1. Методологічні засади дослідження функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті

Лінгвістичний аналіз актуалізованих у тексті мотиваційних відношень важливий насамперед для характеристики функціональних аспектів мовлення, з іншого боку, це дає змогу з'ясувати вплив функціональної сфери на саме явище мотивації [24, 80]. М.І.Голянич зазначає: “У структурі амбівалентного архетипу “форма-зміст”

внутрішньої форми слова разом із зовнішньою формою і значенням слова становить органічну єдність, взаємоперехідність компонентів якої забезпечує мовній одиниці динаміку самореалізації, що найповніше виявляється у синкретичному просторі художнього тексту.” [59, 162]. Словотвірний потенціал мовних одиниць (слів і номінативних словосполучень) зумовлює їх функціонування і реалізацію певної комунікативної мети в конкретних висловлюваннях, причому спостерігається взаємозворотний зв’язок: конкретні мовленнєві реалізації зумовлюють формування словотвірного потенціалу мовних одиниць.

Дослідження функцій МЗС – складне завдання, по-перше, через складність самої одиниці аналізу, по-друге, через широкий спектр функцій та поліфункціональність, по-третє, через різноманітність текстів (тематичну, жанрову, стильову та ін.), яка впливає на функції МЗС [24, 201].

Для реалізації завдань нашого дослідження диференціюємо моделі мотиваційно зв’язаних слів:

1. Лексична мотивованість:

- спільнокореневі слова (твірне і похідне слово): “З розчинених навстіж дверей тягло теплом, випарами землі, шуміло дощем і *гриміло громами* – настало літо ...” (Голота, 2007, с. 22); “Може після *свят...* – пробурмотіла Нінуха. – Хто ж це з нормальних людей на *свята* буде в лікарнях киснути? На *свято* того... *святкувати* треба...” (Дашвар, 2010, с.137); “Нагрівалися фінки і відмички, / одяг із запахом нікотину,/ нагрівались *бензинові* запальнички, / в яких уже давно не було *бензину*.” (Жадан, 2009, с. 38); “У кожного є свої абоненти,/ свої *аргументи* і *контраргументи*,/ війна і – нарешті – мир.” (Метаморфози, Лазуткін, 2011, с.150);

- спільнокореневі слова, але не дериваційні ланцюжки: “Пересохлі губи і гортань намагалися виштовхнути запах озону, пересохлої землі і

того особливого степового вітру , що несе в собі сім'я народження і смерті, сім'я *жертвенності і жертвовності* сільського життя, без якого ти не степовик, а перекотиполе...” (Голота, 2007, с. 281); “Його батько був *лісником*, жили вони в *лісництві*, а пологи приймала стара повитуха Перчиця – матінка сліпої Євдосі.” (Шкляр, 2009, с. 30); “Парасольки при барах – поліцейські в мундирах/ нерухомість берлінська зросла на квартирах/ і богема *змирилась* – прощається *мирно*/ посуваючись знову на схід” (АЗ..., Махно, 2010, с.149); “За те, що ворожила,/ Мене саму залято./ Я поміж пtiць – *безкрила*,/ Серед людей – *крилата*.” (Рибчинський, 2010, с.102).

2. Структурна мотивованість:

- одноструктурні слова: “А може, суховій мав ще досить клопоту біля хати, не поспішав обчухрувати молоденьке листя, хоча і торсав ним щодня аж доки, на Спаса, не вивернув срібним сподом догори, аби воно *зазолотило, запрозоріло* у жовтні, зриваючися за вітрами услід.” (Голота, 2007, с.9); “На гребені всіх сил – *навспак! навскач! навплач* / Осонним полем, де – як на долоні... / Метався сонця посивілий м'яч / Під шквальний рев сліпучих стадіонів.” (Забужко, 2009а, с. 31); “Як нелегко у тому залишку,/ як невчасно у тому згортку/ *відбувати* зогнилим паростком,/ *відлітати* прозорим гостем.” (АЗ..., Мельник, 2010, с.163); “Заводи / Посміхаються / *Роздрібнено* / І *розкрадено* / До цеглини.” (Антологія поезії, Вакуленко, 2010, с. 42).

У лінгвістиці є поняття *мотиваційного блоку*, тобто сукупності мотиваційно зв'язаних слів у складі пар (зчеплень, ланцюжків), що виконують у поетичному тексті одну художню функцію [24, 293], в україністиці це досліджено мало. Наприклад, у Анатолія Мойсієнка мотиваційні зчеплення *вечоровий – вечоровість – вечірній* та *промінний – промінь* виконують одну функцію – експресивно-стилетвірну, підтвердженням чого є використання поетичної лексики у складі МЗС:

“Віддаленіла посмішка... і змовкла / У *вечоровім* небі голубім. / І лише поклик, / чийсь лишився поклик, / Нестихлий поклик на вустах, / мов біль./ І лише сонце, *вечорове* сонце / *Промінний* спінінг закидало в ніч... / І сон не йшов уперто так до віч, / Упертий сон моїй маленькій доньці. / І лиш мені давно далась до скронь / Та горда й кольорова *вечоровість*... / Що завтра буде? / Що лишилось вчора? / ... *Вечірній промінь* / впав з *вечірніх* крон. (Мойсієнко, 2006а, с. 105). Мотиваційні пари *зима – озимий, сніг – безсніжжя, морози – промерзлі* також утворюють мотиваційний блок, сукупність МЗС, пов’язаних функцією експресивності: “Тече у лютий каламуттю / *Зима* над лагідним Дніпром... / Поскрипує старий пором / В надії на *морози* люті. / Ізнідів сирістю *снігів* / *Озимий* клин... І на *безсніжжі* / *Промезлі* ніжки лепехи / Вітрисько знахабнілий ніжить.” (Мойсієнко, 2006а, с.20). У Володимира Калашника мотиваційні пари *віджило – Життя; пелюстка – пелюстковий* також формують мотиваційний блок зі стилетвірної експресивною функцією, причому спостерігають метафоричні (*літа лягають пелюстками*) та епітетні (*пелюсткової пори*) словосполучення, а лексема *Життя* персоніфікована, і навіть пишеться з великої букви: “Прекрасна мить мина, у вічність кане. / Що *віджило*, не знає вороття. / Літа пливуть, лягають *пелюстками* / на дивоплід із іменем – *Життя*. / Не поспішай до плоду визрівання. / Іди на гору – не спіши з гори. / І певно вір, допоки Бог тримає, / В довічність *пелюсткової пори* ” (Калашник, 2010, с. 10).

Крім терміна *мотиваційний блок*, використовуємо у нашому дослідженні терміни *мотиваційне зчеплення, мотиваційна пара*. Це синоніми терміна *мотиваційно зв’язані слова*, щоправда термін *мотиваційна пара* має значення два мотиваційно зв’язаних слова, тоді як *мотиваційне зчеплення* може містити будь-яку кількість МЗС: “*Вчителі* приходили, я *вчився* / на “відмінно”, все, як завжди, / та я *навчанню* іншому молився, / доки катувала *самота*. / *Вчили вчителі* мене не тому, / що мені могло б допомогти, / довелось то того вже *самому* / рачкувати якось і повзти” (Забудський, 2008, с. 40). У наведеному прикладі *самому*

– *самота* – мотиваційна пара, *вчили* – *вчителі* – *навчанню* – мотиваційне зчеплення.

Важливим завданням є визначення методологічних засад мотиваційних досліджень. Так, О.Й. Блінова виділяє три основні принципи мотивологічних досліджень: *антропоцентризм* (передбачає урахування усвідомленості мотивованості слова носіями мови); *синхронність* (мотивація слів – явище синхронне); *системність* (мотиваційні відношення – один з видів системних відношень у лексиці) [24, 21]. Дослідниця виділяє ще принципи *функціоналізму* та *діахронності*, врахування яких необхідне при вивченні відповідно функціонального та динамічного аспектів мотивології [Там само, с.22]. Аналіз функцій МЗС у художній текстах, здійснюваний у пропонованому дисертаційному дослідженні, безперечно, вимагає опори на принцип функціоналізму.

Важливо зазначити, що, як наслідок антропоцентричного підходу до слова у поєднанні із системним та синхронним термін “мотивованість”, один із центральних термінів мотивології, отримав інтерпретацію властивості слова як елемента лексичної (а не словотвірної) системи, властивості, обумовленої співвідношенням слова з лексичними (не твірними) одиницями мови, що його мотивують, незалежно від його номінаційної, словотвірної та етимологічної історії, яка встановлюється дослідником, а не рядовим носієм мови [24, 12].

Лексика різних функціональних сфер (загальноживана, термінологічна та ін.) вимагає уточнення методологічної бази для мотивологічного вивчення, так, для дослідження мотиваційних відношень у термінології важливими є такі принципи: *раціональне співвідношення питомого та запозиченого у виборі мотиватора (ономасіологічної бази)*, *антропоцентризм*, *текстоцентризм*, *детермінізм*, *менталізм*, *інформативність*, *аксіологічність*, *референтність*, *динамічність*, *типологічність*, *синхронність* [226].

Для дослідження мотиваційних відношень у лексиці потрібна адекватна методика, яка, безумовно, базується як на класичних, так і інноваційних методах та прийомах. Вибір тих чи тих методів та прийомів мотиваційних досліджень у функціональному аспекті вимагає диференціації у межах семасіологічного та ономасіологічного підходів.

Ономасіологічний підхід до дослідження мови, на відміну від семасіологічного (від форми до змісту), полягає в тому, що розглядає змістовий бік мовних одиниць не з погляду формування їхніх внутрішньо-системних значень і механізму семантичного поширення слів та словосполучень, а з погляду предметної скерованості, тобто співвіднесеність мовних одиниць з позамовним предметним рядом, коли ця співвіднесеність є засобом позначення, номінування останнього [244, 19]. Такий підхід дає змогу визначити наявні чи можливі механізми та засоби вираження певного поняття в мові, відповісти на питання “як слово позначає?” чи “як позначити?”, тоді як дослідження з семасіологічних позицій (від “форми до змісту”) встановлює тільки “що слово значить (означає)?”.

Залежно від мети дослідження, можна надавати перевагу чи ономасіологічному, чи семасіологічному підходу, проте категорично протиставляти їх недоцільно, адже, становлячи єдність, вони виходять за межі лінгвістичної семантики і сприймаються як дослідницькі орієнтири, причому ономасіологічний підхід спрямовано на пояснення номінативної структури слова, тоді як семасіологічний – на аналіз фіксованості за певною структурою певного значення [160, 19]. Крім того, окремі лексико-семантичні групи слів, зокрема синоніми, є семасіологічними категоріями за своєю природою, відповідним має бути і підхід до їх вивчення. О.Й.Блінова вважає мотивацію явищем семасіологічним, так само як синонімію, але вивчення мотивації не повинно обмежуватися тільки

семасіологічними чи ономасіологічним підходом [24]. На нашу думку, проблему треба розглядати різноаспектно.

У нашому дослідженні використовується специфічний мотивологічний прийом – мотиваційний аналіз. У мовознавстві описано методику проведення мотиваційного аналізу (О.Й. Блінова) [24], заслуговують на увагу в цьому аспекті праці А.Д. Аділової [1], О.О. Штейнгарт [239] та ін. Мотиваційний аналіз можна розглядати як вид аналізу слова, тексту з урахуванням різних аспектів мотивології, у процесі мотиваційного аналізу визначається: а) мотивованість слова, для чого необхідно виявити лексичні та структурні мотиватори; б) визначаємо типи мотивованості (абсолютна \ відносна, фонетична \ морфологічна \ семантична, повна \ часткова); в) типи внутрішньої форми (мотиваційна ознака), що складається з мотиваційної форми та мотиваційного значення; г) типи внутрішньої форми (узуальна, метафорична, нелексикалізована, варіантна, жива; д) структура: мотиваційна та формантна частини; е) функція: комунікативна, номінативна, пізнавальна, образна, репрезентативна, системотвірна, типологізаційна, експлікаційна та ін. [24, 38].

Прийом мотиваційного аналізу повинен відповідно спеціалізуватися залежно від мети і завдань конкретного дослідження. Нами використовувалася така схема мотиваційного аналізу:

- визначаємо мотиваційну ознаку: компонент похідної (мотивованої) номінативної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми;
- визначаємо лексичний мотиватор: зазначається слово-мотиватор, яке є базою лексичної мотивованості, пов'язаної з презентацією мотиваційної ознаки;
- визначаємо структурний мотиватор: зазначається слово(слова)-мотиватор, що є базою структурної

мотивованості, пов'язаної з презентацією класифікаційної ознаки.

- спираючись на асоціативні зв'язки, вказуємо мотив номінації (функція, подібність, суміжність тощо);
- аналізуємо мотиваційну ознаку (мотиваційна форма і мотиваційне значення) як компонент назви, виходячи з мотиву номінації (субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки з подальшою ієрархічною (гіперо-гіпонімічною чи холо-партитивною) конкретизацією та системними характеристиками);
- характеризуємо мотиваційну ознаку за опозиціями істотна \ неістотна, випадкова \ не випадкова тощо;
- визначаємо типи мотивованості (абсолютна \ відносна, фонетична \ морфологічна \ семантична, повна \ часткова);
- визначаємо типи внутрішньої форми (метафорична \ неметафорична, лексикалізована \ нелексикалізована, варіантна \ неваріантна, жива \ стерта та ін.);
- визначаємо зумовленість вибору мотиваційної ознаки у процесі номінації (позамовна дійсність, мовні, культурно-історичні та ментально-психологічні чинники);
- вказуємо на системотвірну функцію мотивації (наявну чи прогнозовану);
- визначаємо комунікативні та естетичні функції лексем, у даному разі в художньому тексті [225].

Для всіх слововживань обов'язковим є виконання усіх етапів мотиваційного аналізу, здебільшого застосовувався частковий мотиваційний аналіз.

О.Й.Блінова, відзначаючи виняткову різноманітність функцій МЗС, розподіляє їх за двома основними функціональними сферами –

комунікативною, де реалізуються потреба у спілкуванні мовців / слухачів, для чого залучаються різні мовні засоби: нейтральні, розмовні, знижені, рідше – емоційно-експресивні, та *естетичною*, де застосовуються мовні засоби комунікативної сфери з додатковими функціями, пов'язаними з втіленням художніх образів, художніх узагальнень тощо, тобто тих засобів, які вирізняють художній текст серед текстів інших функціональних сфер [24, 120].

О.С. Михайлова виділяє інформаційно-смісловий та прагматичний аспекти функціонування МЗС [146], С.Б. Велединська – інформаційний та прагматичний [39], Л.В.Дубіна – акцентні та власне образні [76]. У пропонованому дослідженні ми розглядатимемо інформативно-текстотвірні та експресивно-стилетвірні функції МЗС в українських художніх текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Повтор морфеми – важливий спосіб актуалізації, за допомогою якого вона стає засобом збільшення інформаційно-естетичної наповненості тексту. Як різновид повтору морфемний повтор структурно неоднозначний. Існують три різновиди морфемного повтору: анафоричний, медіальний та епіфоричний. При цьому морфемний повтор спрямований на логічне чи / або емоційне виділення кореневої морфеми. Повтор афікса, безумовно, виділяє афікс, надаючи йому додаткової значущості, проте основній емоції та виділенню тут підлягає коренева морфема [126, 26-27]. Крім логічно-емоційного виділення, засобом якого виявляється авторська модальність, морфемний повтор ритмізує висловлювання, у зв'язку з чим він часто використовується у збалансованих структурах: антитезі, паралелізмі та ін. [126, 27]. Д.У. Ашурова відзначає емоційно-підсилювальну функцію повтору [10, 40]: “...*кличу-викликаю* батьків своїх, а бачу її; *оглянься*. Господи, тут вона, чорного коня наче Мамай попасає, чорною нічницею у день мій летить – важкі її крила...”. (Голота, 2007, с.142) та ін.

А.К.Мойсієнко розглядає МЗС як випадки лексико-морфологічного повтору (на відміну від лексичного): однокореневі слова характеризуються різними формальними (афіксальними) видозмінами (порівн.: *мудрий – мудрець – мудроці – мудрити* тощо) [152, 42]. Це МЗС, між якими встановлюються відношення лексичної мотивації. За термінологією В.А. Кухаренко, це медіальний (кореневий) повтор, у нашому дослідженні – МЗС.

І.Г. Чередниченко виділяє явище *подвоєння слів*, зазначаючи, що суміжне повторення одного й того самого слова є засобом посилення семантичної виразності слова, у таке сполучення можуть вступати слова з деякими відмінностями морфологічної будови (*ясний-найясніший, вився-увивався* та ін.) [229, 279]. З точки зору словотвору та ономазіології це слова, зв'язані відношеннями лексичної мотивації. У нашому дослідженні відносимо такі повтори до випадків контактної актуалізації лексичних мотиваційних відношень.

О.Д. Пономарів зазначає, що у художніх творах пошуки внутрішньої форми часто є засобом змалювання внутрішнього стану героя, його думок та асоціацій, причому на першому місці тут не точність етимологій, а можливість для авторських зіставлень: “Було у мене буй-гілля / як наська земля: / у полі – поляни, у дрєві – дрєвляни, / низом подоляни, / верхом – верховинці / тільки степом ординці.” [178, 119]. Як бачимо, “можливість для авторських зіставлень” дають саме мотиваційно зв'язані слова, актуалізовані у художньому тексті.

Енциклопедія “Культура русской речи” містить відомості про гомеологію як стилістичний прийом, що полягає в повторі однотипних морфем, здебільшого в паралельних фрагментах мовлення [123, 137]. В основі гомеології – мотиваційно зв'язані слова. Для пропонованого дослідження актуальними є такі види гомології, як *кореневий повтор (гомеоптон)*: “Камера давала крупні плани титульних сторінок: ”Солона

Оленюся”, ”Снігові дослідження оленевого сексу”, ” Гін демократичного оленя”, ” Поклоніння оленю” , ”Дванадцять оленів”, ” Оленіада в Житомирі”, ”Оленіум”.” (Роздобудько, 2008, с. 422) та морфемний (префіксальний та суфіксальний): “ Доходилась. / Дозналась. / Достукалась. / Доцілувалась. / Домріялась, нене! / Долетіла. / Догнала./ Домучилась. / Досміялась – дівча зелене. / Доросла. / Дотягнулась. /Докинулась. / Доклялася. / Догралась. До світа. / Догукалась. / Дозволила. / Думці – зась. / Долюбилась. / Та не зігрита.” (Солончук, 2004, с. 192); “Паскудниці, розпусниці – усі. / Зумій лише під’їхати: самиці/ Як віяла, розпушують хвости.” (Таран, 2002, с. 20). Гомеологія супроводжує стилістичні фігури, побудовані за принципом синтаксичого паралелізму (антитеза, ізоклон, хіазм, період, анафора, епіфора та ін.) та служить для підсилення прагматичного ефекту цих фігур [123, 137].

У нашому дослідженні досліджено інформативно-текстотвірні та експресивно-стилетвірні функції МЗС в українському художньому тексті кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Безумовно, інформативно-текстотвірний аспект є основним, адже основна функція мовлення – передача інформації. На думку О.О. Селіванової, категорійний апарат комунікативної ситуації повинен аналізуватися виходячи з найзагальніших властивостей цієї суперсистеми, а текст як одна з матеріальних форм дискурсу втілює і маніфестує певні загальні властивості комунікативної ситуації, адже всі властивості тексту підпорядковані одній меті – здійсненню комунікативної взаємодії як інформаційного обміну і впливу [190, 192].

Сучасна лінгвістика тексту розглядає різні підходи і різний склад текстових категорій як базових концептуальних ідентифікаторів тексту. Так, О.П. Воробйова називає текстові категорії концептуальними ознаками, які відображають найістотніші властивості, прототипічні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує його специфіку та

стійкість як якісно визначеного лінгвосеміотичного, комунікативного та мовленнєво-мисленнєвого утворення [47, 24].

З.Я.Тураєва поділяє текстові категорії на *структурні* (зв'язність, інтеграція, прогресія, стагнація) та *змістові* (образ автора, художній простір та час, інформативність, причинно-наслідкові зв'язки та підтекст) [218].

О.О. Селіванова виділяє такі текстово-дискурсивні категорії, як цілісність, дискретність (членимість), інформативність, зв'язність, континуум, референційність, антропоцентричність, інтерактивність та інтерсеміотичність [190, 192].

Текст як об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць має такі основні властивості, як цілісність і зв'язність [133, 506]. І.Р. Гальперін пропонує шість етапів текстового аналізу: “1) визначення різновиду тексту: стилю, мови, жанру, відношення до функціональних типів мовлення (розповіді, опису, міркування); 2) декодування тексту як повідомлення, розкриття змісту в загальному вигляді, його згортка до двох-трьох висловлень; 3) детальний аналіз значень слів і сполук, які вони отримують у микро- й макроконтексті; 4) аналіз стилістичних прийомів у зіставленні з нейтральними засобами мовного вираження; 5) вияв призначення стилістично маркованих відрізків висловлень, їхньої ролі у вираженні суб'єктивно-оцінного ставлення автора до зображуваного; 6) узагальнення отриманих результатів” [49, 284–289]. Метою окреслених процедур є освоєння дослідником різних інформаційних шарів художнього тексту (ідейно-естетичного, смислового, емоційного), що здійснюється шляхом відтворення, моделювання авторського бачення й пізнання дійсності [144].

Мовознавство описує специфічні засоби, які забезпечують смислові установки, передані в тексті, зокрема, лексичні засоби на зразок часток, вставних слів; тектонічні засоби (зміна порядку слів залежно від текстової

установки), особливі графічні засоби (підкреслення, шрифтові виділення та ін.) [133, 507]. МЗС можна вважати дериваційними засобами, які мають інформативно-текстотвірні та власне образні функції. Нами розглядається художній текст як специфічне утворення, унікальна смислова структура, яка підлягає дешифруванню, декодуванню, на відміну від будь-якого тексту, сформованого за загальними правилами зв'язності.

МЗС сприяють розпізнаванню референта та просуванню у свідомості реципієнта системи взаємозв'язків, які утворюють певне інформаційне поле і оточення предмета. Такі мотиваційні блоки знаковими засобами, які мають спільність семантики та морфологічної структури, визначену інформаційну спрямованість та формують мікромасиви інформаційного поля певного тексту. У свідомості читача виникає складний ланцюг асоціативний зв'язків, зумовлений формально-семантичною спільністю дериватів.

Сучасна лінгвістика характеризується значними теоретико-методологічними змінами, що корелюють із загальнокультурними тенденціями розвитку суспільства. Мовознавчим дослідженням останніх десятиліть властивий комунікативний, динамічний підхід до мови з урахуванням не лише змісту, але й умов перебігу процесу мовлення. Поряд із цим очевидно є тенденція до зближення різних галузей лінгвістичних знань, напр.: ономасіології (мотивології) з текстознавством та стилістикою. Такі інтегративні процеси у сфері лінгвістичних дисциплін зумовлені, на думку Н.С. Болотнової, концептуальним переворотом у сучасній лінгвістиці, яка стає комунікативною, прагматичною, текстоорієнтованою [27, 6-7].

У пропонованому дослідженні МЗС розглядаються у художньому тексті. Це особлива форма організації мовлення, результат мовленнєвої діяльності суб'єкта творчості, потенційно спрямованої на певну модель читача. Мотиваційні зв'язки – важливий чинник белетристичної,

художньо-естетичної когезії і формування особливих естетичних комунікативних смислів. У художньому тексті діють закони естетичної комунікації, які вивчає стилістика художньої літератури (стилістика художнього тексту).

На думку Д.У.Ашурової, стратегія стилістичного використання похідних слів будується на стилістичному використанні а) морфемної членимості похідних слів; б) мотивованості; в) словотвірної синонімії та антонімії; г) аналогічного, кореляційного та дефініційного типів словотвірних процесів; г) транспозиції [10, 28-29]. Дослідниця декларує поетапну схему аналізу стилетвірного потенціалу похідних слів, в якій власне мотиваційні відношення є необхідним компонентом, особливо у процесі аналізу текстів з мотиваційними блоками у їх складі. Крім того, стратегія стилістичного використання мотивованості спрямована на: а) використання внутрішньої форми як асоціативно-образного компонента; б) ремотивацію та демотивацію внутрішньої форми; в) експлікацію мотиваційних відношень між мотиватом і мотиватором [10, 40].

Розвиток стилістики художнього мовлення вчені пов'язують із розробкою концепції художнього тексту як особливої форми комунікації. На думку С.Я. Єрмоленко: “Мистецтво художнього слова полягає у розкритті потенціальних можливостей національної мови. Які завдяки довершеності мовного матеріалу, його незвичності, оригінальності, художній доцільності досягають ефективного емоційного-естетичного впливу на читача, розкривають його мовний смак” [219, 813]. Вивчаючи текст, його організацію й категорії, сучасна стилістика переходить, за висловом М.М. Кожиної, у царину аналізу функціонування мови в реальній дійсності; тим самим вона переходить від вивчення статичної мови до вивчення її динаміки [108, 4]. Зважаючи на цей підхід, майбутнє стилістики пов'язують із вивченням текстової діяльності (породженням та розумінням текстів, умінням адекватно їх сприймати), із виходом в

екстралінгвістичну сферу, в умови текстової діяльності суб'єктів спілкування (автора і читача) [27, 8]. Розширюючи предмет свого дослідження, сучасна стилістика виявляє закономірності, що впливають на діалог адресанта (автора) з адресатом (читачем, слухачем); вивчає комунікативно-прагматичні стратегії мовленнєвого спілкування, які дозволяють регулювати пізнавальну діяльність читача, стимулювати асоціації, на основі яких формується його уявлення про зміст твору; тобто аналізує процеси інтерпретації художнього тексту.

Кінцевою метою інтерпретації тексту є якомога ширше розкриття його змісту, тобто розуміння експліцитно та імпліцитно представленої в ньому інформації. Однак для лінгвіста, зазначає В. Л. Ноєр, “зрозуміти текст – значить не просто усвідомити інформацію, яка в ньому міститься, але й усвідомити механізми її кодування та продуктивність використовуваних прийомів і засобів декодування інформації..., тобто обґрунтувати інтерпретацію” [161, 11].

Для нашого дослідження важливе теоретичне обґрунтування окремих концептів стилістики, зокрема стилістичне значення, стилістична маркованість, експресивність, оцінність, стилістична диференціація лексики.

На думку Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько, стилістичне значення – це “додаткове, супровідне до лексичного та граматичного значення мовної одиниці”, тісно пов'язане зі “стилістичною вартістю” слова (тобто маркованістю), яка обмежує його використання певним стилем, типом мовлення чи видом тексту. Розрізняють стильове і стилістичне значення. Стильове значення мовної одиниці нерозривно пов'язане з її маркованістю й показує, у якому функціональному різновиді (стилі) ця одиниця зазвичай функціонує. Стилістичне значення діє в межах стильового на тлі стилістично нейтральних мовних засобів і характеризується конкретною оцінністю, емоційністю, експресією. Воно

виникає в результаті асоціативно-образного переосмислення значення, нашарування твірної семантики суфіксів, ситуативного використання слів [144, 194-195].

У сучасній лінгвістиці явище стилістичної маркованості розглядають у різних ракурсах:

- у співвідношенні з поняттям мовної норми (І. Р. Гальперін, К.М. Ірісханова, О.Г. Беляєвська, М. Хелідей);

- у взаємозв'язку зі стилістичним значенням (Т.Г. Винокур, Е. Різель, Л.І.Мацько, О. М.Сидоренко, О. М. Мацько);

- та наявністю в мовної одиниці різних конотацій (О.С. Ахманова, В.М. Телія, О. Крижановська та ін.).

Водночас у стилістиці активно використовується термін *стилістичне забарвлення*, який розуміють як співвіднесеність мовної одиниці з певним функціональним стилем мови (І.Б. Голуб, І.Г. Чередниченко, М. М.Пилинський, О.Д. Пономарів), а також як наявність у слова додаткових смислових та стилістичних відтінків (Д.І. Ганич, Н.Д. Бабич).

У нашому розумінні стилістична маркованість (стилістичне забарвлення) – це наявність у мовної одиниці додаткової конотативної інформації емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, що зумовлює здатність цієї одиниці створювати певний стилістичний ефект, надаючи мовленню, залежно від комунікативно-прагматичної настанови мовця, різних відтінків – урочистості, піднесеності, невимушеності, фамільярності, іронічності, гумору, комізму, згрубілості, агресивності тощо. Конотативна інформація, що міститься в стилістично маркованих одиницях, може носити узуальний (закріплений за мовною системою) та okazіональний (випадковий, індивідуально-авторський) характер; відповідно, уся стилістично маркована лексика поділяється на узуально закріплені та okazіональні лексичні одиниці. Експресивно забарвлена лексика – “це лексика характеризуюча й оцінна...; в емоційно

забарвленій лексиці, крім елементів характеристики й оцінки, є елементи відбиття почуттів мовця – його симпатії, ласкавої прихильності, зворушеності, захоплення або, навпаки, незадоволення, обурення, відрази...” [209, 93]. При цьому емоційність можна розглядати як частковий вияв експресивності, тоді як експресивні лексичні засоби не обов’язково повинні бути емоційними.

Отже, Г.П. Їжакевич розрізняє емоційно-експресивне та стилістичне забарвлення слова. “Не збігаючись із стилістичним забарвленням, зумовленим функціонуванням слова, експресивно-емоційні оцінки виявляються неоднаковими для різних функціональних стилів і не в усіх стилях або їх різновидах є правомірними” [209, 100]. Наприклад, у художньо-белетристичному стилі завдяки експресивно-емоційній лексиці створюється елегантний, радісно-схвильований, патетично-піднесений та інший колорит або висловлюється ставлення автора до описуваних подій; у мову ж точних наук або в офіційно-діловий стиль експресивна лексика, зазвичай, не проникає, оскільки оцінне слово в галузі термінології може негативно відбитися на сприйнятті його семантики.

Подібного принципу дотримується М. М. Кожина. Експресивно-емоційне забарвлення виникає у слова, за твердженням дослідниці, у результаті того, що саме його значення містить елемент оцінки. “Функція чисто номінативна ускладнюється тут оцінністю, ставленням мовця до названого явища, а відповідно, експресивністю (зазвичай, через емоційність).” [107, 119]. Відтінки забарвлення, як стверджує мовознавець, можуть бути надзвичайно різноманітними: іронічний, зневажливий, лагідний, урочистий та ін.

До функціонально-стилістично забарвленої лексики М.М. Кожина відносить слова, найбільш уживані в тій чи тій мовленнєвій сфері, яка відповідає одному з функціональних стилів. У цій групі дослідниця виділяє лексику наукового стилю (передовсім загальнонаукова та

вузькоспеціальна термінологія), лексику офіційно-ділового стилю (з одного боку це загальноновживана лексика відповідної тематики, з іншого – вузькоспеціальна юридична термінологія), лексику публіцистичного стилю (зокрема, суспільно-політичні терміни, широко використовувані в періодиці, та яскраво оцінні й тому емоційно забарвлені слова, що не є термінами), лексику художнього стилю (містить елементи всіх названих груп, тому виділити спеціальний вузькохудожній розряд слів важко), а також лексику розмовного стильового забарвлення, властиву переважно усній формі побутової сфери спілкування, співвідносну з розмовно-побутовим стилем [107].

І.Б. Голуб розподіляє лексику з функціонально-стилістичного погляду на загальноновживану, книжну та розмовну. Стилістичну характеристику слів доповнює, на думку мовознавця, їх емоційно-експресивне забарвлення, яке накладається на функціональне. Нейтральні в емоційно-експресивному плані слова, зазвичай, належать до загальноновживаної лексики, емоційно-експресивні слова розподіляють між книжною, розмовною та просторічною лексикою [58, 107].

Особливістю емоційно-експресивної лексики, як стверджує І.Б. Голуб, є те, що вона не лише називає певні поняття, але й відбиває ставлення до них мовця. “Тому емоційну лексику називають оцінною (емоційно-оцінною). Однак слід зазначити, що поняття емоційності та оцінності не тотожні, хоч і тісно пов’язані” [58, 102-103]. У складі оцінної лексики дослідниця виділяє три різновиди: 1) слова з яскравим оцінним значенням; 2) багатозначні слова, що отримують емоційне забарвлення під час метафоричного вживання; 3) слова з суфіксами суб’єктивної оцінки) [57, 138-236]. Розмежувати ж емоційну та експресивну лексику, на переконання І.Б. Голуб, узагалі неможливо. Експресивність, за визначенням дослідниці, – це виразність. “Експресивне забарвлення в слові накладається на його емоційно-оцінне значення, причому в одних

словах переважає експресія, в інших – емоційне забарвлення. Тому розмежувати емоційну та експресивну лексику неможливо” [58, 104]. Остаточо визначає експресивне забарвлення контекст: нейтральні слова за певних умов можуть сприйматись як урочисті; висока лексика в певному контексті набуває насмішкувато-іронічного забарвлення; інколи навіть лайливе слово може прозвучати лагідно, а пестливе – з презирством. Загалом же поява у слова залежно від контексту додаткових експресивних відтінків значно розширює виражальні можливості лексики [58, 105].

І.В.Арнольд під експресивністю розуміє властивість тексту чи частини тексту, який передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, виражаючи внутрішній стан мовця і має своїм результатом емоційне чи логічне підсилення, яке може бути, а може й не бути образним [8, 206]. Цікавою і важливою для нашого дослідження є думка В.М.Прохорової: “Образність слова – це його мотивованість, наявність у слова внутрішньої форми, яка виражає ознаки, асоціативні з ознаками іншого поняття. Не кожна мотивованість створює образність, а тільки та, при якій виникає експресивність; образність – це експресивна мотивованість слова. Експресивність зумовлена якимись відступами від узуального, звичного в мові: наприклад, образність виникає при перенесенні назви на поняття поняттєвої сфери, яка відрізняється від тієї, до якої належить перше, позначуване перенесеною назвою поняття.”[183, 26].

Деякі дослідники класифікують стилістично марковану лексику за ступенем експресивності. Так, Ю.А. Бельчиков усю стилістично марковану лексику поділяє на “лексику підвищеної експресії” та “зниженої експресії”. Нейтральна ж лексика, позбавлена експресивного забарвлення, є, на думку дослідника, фоном, на якому виявляється в усій різноманітності експресивно-емоційна характеристика розмовних та книжних слів, об’єднаних у лексичні ряди з функціонально-

експресивного погляду. Експресивне забарвлення в розумінні дослідника – “це додаткові відтінки оцінного характеру, які ніби накладаються на номінативне значення слова, на предметно-логічну основу його семантики” [19, 27].

Емоційне (емотивне) значення відображає відношення до номінованого об’єкта і безпосередньо пов’язане з пізнавальною діяльністю людини. Емоційне значення, як правило, поєднується з оцінним, сам факт поділу емоцій на позитивні та негативні свідчить про тісну взаємодію емоції та оцінки [126, 41]. Емоційно-оцінне значення часто ототожнюють з експресивним. Вони насправді нерідко співіснують в одному слові, незважаючи на неідентичність, тому що основна функція емоційно-оцінного базується на бажанні мовця виразити себе, тоді як основна функція експресивного значення вплинути на адресата [126, 42].

Поряд із функціонально-експресивною характеристикою літературної лексики Ю.А. Бельчиков подає також функціонально-стилістичну характеристику, в основі якої лежить поділ літературної мови на дві підсистеми: книжне та розмовне мовлення. “Ці функціонально-стильові сфери взаємодіють одна з одною в межах єдиної комунікативної системи, якою є літературна мова, забезпечують ... соціально-культурне призначення” [19, 36]. Функціонування мовних засобів, їх внутрішня організація у книжному мовленні, – зазначає вчений, – зумовлені установкою на офіційність мовленнєвого спілкування, яке відбувається в умовах масової та групової комунікації. У розмовному мовленні головне – установка на неофіційність мовленнєвого спілкування, яке відбувається в умовах міжособистісної комунікації. Відповідно, до книжної лексики належать предметно-тематичні розряди слів зі сфер політики, культури, науки і техніки, права, економіки тощо. Словниковий склад розмовного мовлення утворює переважно лексика побутова, фамільярно-дружнього, неофіційного спілкування [19, 42-54].

Лінгвістичний аналіз творів художньої літератури доводить, що в цьому функціональному стилі активно використовуються майже всі лексичні шари як літературної, так і позалітературної форм існування загальнонародної мови.

Єдиного усталеного погляду на проблему стилістичної диференціації лексичного складу мови немає. До питання поділу лексики на різні стилістичні шари вчені підходять із різних позицій. Так, у низці праць українських дослідників аналізуються всі можливі лексичні шари на тлі загальнонародної лексики, яку, зазвичай, називають міжстильовою. Такими є класифікації, запропоновані Л.А.Булаховським, І.Г.Чередниченком, О. Д. Пономаревим, у яких на противагу лексиці, що не має спеціального функціонально-стилістичного забарвлення й уживається в усіх стилях мови, виокремлюються групи лексики вузького стилістичного призначення – термінологічна, суспільно-політична, розмовна, поетична лексика, діалектизми, жаргонізми, професіоналізми тощо.

Також існує погляд, згідно з яким стилістична класифікація лексики ґрунтується на наявності чи відсутності в їх семантичній структурі конотативних сем різного характеру, що виражають ознаки певних функціональних стилів (О.І.Бондар) [29]. На цій підставі, услід за М.М.Кожиною, виділяють лексику розмовного, публіцистичного, художнього та інших стилів [107].

Спираючись на дослідження, у яких стилістично маркована лексика поділяється на розмовну та книжну, а також беручи до уваги традиційний поділ загальнонародної (національної) мови на дві підсистеми – літературну та позалітературну форми її існування, пропонуємо диференціювати стилістично марковані лексичні одиниці на лексику літературного та позалітературного вжитку (відповідно, книжну та нелітературну лексику). Окремо розглядатимемо оказіональні лексичні

утворення як складники мотиваційних зчеплень, які, безперечно, теж є стилістично маркованими, але взагалі виходять за межі мовної системи.

Важливо відзначити, що функціонування експресивних слів ґрунтується на засадах атракції, яка передбачає не лише притягування лексем з однополюсними емотивно-оцінними значеннями, а й поширення експресивності на значний текстовий простір, що призводить до експресивізації нейтральних лексем, входження їх до нових лексико-семантичних груп та синонімічних рядів і спроможності передавати додаткові емотивно-оцінні плани [26, 496]. Атракція лежить в основі мотиваційних зчеплень та блоків. Варто зауважити, що атракція як логіко-поняттєве відношення між мотиваційно зв'язаними словами не має нічого спільного з паронімічною атракцією. Паронімічна атракція, на думку В.П.Григорьєва, якраз передбачає логіко-поняттєве звукове протягування, зближення, але між словотвірно неспорідненими словами [65].

Відображення процесу розвитку концепта (провідної текстовірної категорії), накопичення додаткової інформації здійснюється за допомогою актуалізації (висунення) різнорівневих мовних засобів. Саме вони грають першочергову роль в адекватному сприйманні тексту читачем – інтерпретатором тексту [126, 3].

Викладаючи теорію формування змісту понять експресія, еспресивність, В.А. Чабаненко пропонує до вживання поняття “експресивні засоби мови”, що є “інтенсифікаторами виразності, чинниками, здатними збільшувати виразність лінгвального знака (морфеми, способи творення слів, стилістичні прийоми і т.ін.)” [227, 15].

У мові художньої літератури з її прагненням до оновленого слова відбувається видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, відтінків, які конкретизуються у характерній сполучуваності лексичних одиниць. Цю думку можна підтвердити словами В. В.

Виноградова про те, що “значення слова визначається не тільки відповідністю його тому поняттю, яке виражається за допомогою цього слова.., воно залежить від властивостей тієї частини мови, тієї граматичної категорії, до якої належить слово, від суспільно усвідомлених і усталених контекстів його вживання, від конкретних лексичних зв’язків з іншими словами, від зумовлених законами даної мови поєднання словесних значень” [41, 6].

На діяхронному та частково синхронному рівнях норма художнього стилю реалізується як традиція, як “та система правил, яку митець прагне подолати, щоб виразити своє, індивідуально-неповторне бачення світу” [204, 21], як “лексично-образне та семантичне тло, що хронологічно передуює розгляданню у рамках певної художньо-белетристичної норми естетичним утворенням” [204, 22]. Традиція в образному відтворенні дійсності забезпечується системністю тих чи тих мовних уживань, яку, за І. Є. Грицютенком, слід розуміти як унормовану естетичну системність [70, 47]: сукупність образних парадигм, образних моделей, регулярні зближення лексем, типізовані сюжетно-образні схеми, семантичні трансформації тощо. Унормована естетична системність простежується як у прозовому, так і в поетичному художньому тексті. Мотиваційні відношення у лексиці є виявом системності лексики.

Отже, дослідження функціонування мотиваційно зв’язаних слів у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. вимагає диференціації фактичного матеріалу, розроблення методологічної бази, типологізації інформативно-текстотвірних та експресивних функцій МЗС, що здійснено нами згідно з викладеними вище теоретичними положеннями.

1.2. Аспекти вивчення мотиваційних відношень у лінгвістиці

Мотиваційні відношення все частіше перебувають у полі зору лінгвістів. Наука, що вивчає мотивацію – мотивологія (термін мотивологія увів М.М.Гінатулін [52]), відносно молода. Перші мотивологічні праці з'явилися на початку 70-х років ХХ ст., хоч окремі її поняття висвітлювалися ще в античні часи (“ідея імені”, “ідея образу” у філософії Платона). Вільгельм Гумбольдт та Олександр Потебня запропонували поняття *внутрішньої форми слова*, яке, зазнавши різних філософських та лінгвістичних інтерпретацій, стало одним з основних понять мотивології поруч із Соссюрівськими мотивованими та немотивованими словами (знаками) та асоціативними (мотиваційними) відношеннями. Ф. де Соссюр пише: “Основний принцип довільності знака не створює перепон для розрізнення в кожній мові того, що в принципі довільне, тобто немотивоване, від того, що довільне тільки відносно. Тільки частина знаків є абсолютно довільними; в інших же знаках виявляються ознаки, які дозволяють віднести їх до довільних різною мірою: знак може бути відносно мотивованим” [202, 163].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики у межах мотивології виділилися такі підходи:

- лексико-семасіологічний: О.Й.Блінова, М.Д.Голєв, М.Н.Янценецька, В.Г.Наумов, Т.А.Демешкіна, З.М.Богословська, А.Н.Ростова, Є.В.Іванцов та ін;
- когнітивно-ономасіологічний: О.О.Селіванова, В.В.Калько, Т.А.Сидорова, Н.І. Тропіна та ін.;
- функціонально-ономасіологічний: В.Г.Гак, В.К.Павел, С.М.Толстая та ін.;

- ономасіологічний: Т.Р.Кияк, О.С.Кубрякова, О.С.Снітко та ін.;
- дериваційний: О.А.Земська, Р.О.Бачкур, Є.А.Карпіловська, Н.Ф.Клименко, І.С.Улуханов та ін.;
- етимологічний: Й.О.Дзендзелівський, Т.О. Черниш та ін.;
- типологічний: А.Д.Аділова, М.М. Гінатулін, О.В.Тищенко та ін.;
- лексикографічний: О.Й.Блінова, О.А. Штейнгарт, Т.О.Ястремська та ін.;
- стилістично-функціональний: Д.У.Ашурова, О.Й. Блінова, М.Д.Голєв, К.О.Долінін, Л.В.Дубіна, О.В.Найден, В.Г.Наумов, М.Н.Янценецька та ін.

Загалом, у мотивологічних дослідженнях простежується синтез теоретико-методологічних основ з огляду на стан розвитку сучасної лінгвістики з її різнопадігмальними підходами (інтеграція генетичної, історичної; таксономічної, системно-структурної та комунікативно-функціональної, прагматичної парадигм).

Поширене трактування лексико-семантичної системи як утворення (підсистеми мови), що сформоване на основі смислових відношень лексичних одиниць, типів їх угруповань та характеру взаємодії між ними (лексична парадигматика), а також з елементами інших підсистем мови, у яких знаходять вираження результати семантичного варіювання словесних знаків (лексична синтагматика) [162, 417], доповнене “третім виміром” лексики – мотиваційними відношеннями (лексична епідигматика), яка передбачає асоціативно-номінаційні (асоціативно-мотиваційні) зв’язки лексичних одиниць [235, 4]. Таким чином визначення мовної системи загалом як абстрагованої від реальної мовленнєвої діяльності ієрархічної організації мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць (фонем, морфем, лексем, графем, речень), передбачає структурування на підставі синтагматичних, парадигматичних, *епідигматичних* зв’язків між цими елементами на всіх мовних рівнях.

Явище мотивації декларується як один з різновидів системних відношень поряд з іншими одиницями (видами системних відношень, процесам, явищами) лексикології, а саме синонімією, антонімією, формальним варіюванням, класифікаційними відношеннями та ін. Тобто епідигматичні (мотиваційно-асоціативні) відношення з їх одиницею-мотивом (мотивованим словом) (відносна (лексична і структурна) та абсолютна (фонетична) мотивація) протиставляються парадигматичним (синоніми, антоніми та ін.) та синтагматичним (синтагма).

Епідигматичні (мотиваційні) відношення є найчастотнішим видом системних відношень у лексиці, хоч і найменш дослідженим у зв'язку з їх складністю та багатоаспектністю [24, 18-19]. Треба зважити на такий аспект як умовна обмеженість предмета дослідження мотивології: мотивованою є тільки частина лексичного складу будь-якої мови, це похідні лексеми. З іншого боку, непохідні (немотивовані) лексеми можуть бути ономасіологічною базою (твірною основою) для мотивованих, отже, у мотивологічному аспекті може розглядатися будь-яке (мотивоване чи немотивоване) слово.

У сучасній лінгвістиці явище мотивації має неоднозначне трактування. Так, термінологічна енциклопедія О.О.Селіванової пропонує кілька визначень мотивації (залежно від напрямку дослідження):
“Мотивація – 1) у традиційному словотворі процес формування семантичного і формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи;

2) у теорії номінації формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками (відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), що встановлюється при творенні слів;

3) у сучасній когнітивній ономасіології наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною

номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості” [192, 401].

Науковці, виходячи із об'єкта, предмета та завдань конкретного дослідження, формулюють різні дефініції мотивації. Спершу мотивацію трактували у формально-структурному аспекті як вибір мовного матеріалу на позначення ознаки предмета з уже наявного в мові складу морфем (В.О. Звєгінцев, О.І. Смирницький). Починаючи із середини ХХ ст. розгляд мотивації отримав семантичне спрямування у зв'язку з розробкою російським дослідником Г. Винокуром методики словотвірного аналізу та критерію встановлення похідності на семантичній основі. М.Д. Голєв, вивчаючи динамічний аспект лексичної мотивації, зазначив, що лексична мотивація – це процес супозиційно-мотиваційного забезпечення актів деривації лексичних одиниць, вперше чи повторно утворюваних, причому результатом мотиваційної діяльності є функціонування мотивата [55, 38]. Т.А.Сидорова, досліджуючи мотиваційні відношення слів фразеологізованої семантики, мотивацію розуміє як результат об'єктивації внутрішньої форми слова, її концептуальної сутності, що характеризує всі рівні слова: лексичне значення, словотвірну структуру, внутрішню форму [196, 340]. А.М.Сердюк, розглядаючи насамперед особливості лексичної мотивації, вважає, що це та ділянка мовного знака, де його позначуване поєднується та взаємодіє з позначувальним [193, 24]. З точки зору оєднання структурного та семантичного аспектів мотивацію розглядають як “усвідомлення носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку даного слова з іншими членами словника” [111, 65].

Грунтовний аналіз дефініцій мотивації різних лінгвістичних напрямів та аспектів пропонує О.Й. Блінова [24, 30-34]. Узагальнюючи думки науковців, вона пропонує таке визначення: мотивація – це зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як

структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семеми) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [24, 297-298]. Вважаємо таке визначення найприйнятнішим, адекватним для виконання завдань пропонованого дисертаційного дослідження, оскільки аналізуємо функції і лексичних, і структурних мотиватів, мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті.

Базовими поняттями мотивології поряд з мотивацією є мотивованість та внутрішня форма слова. Трактування цих понять неоднозначне. Так, Д.У.Ашурова вважає, що *мотивація* – це вибір і закріплення в семантиці похідного слова категорійних ознак предмета, *мотивованість* – властивість похідного слова, що характеризується структурно-семантичною співвіднесеністю похідного слова з твірним словом і з структурно однотипними словами, а засобом вираження мотивованості є *внутрішня форма*, під якою розуміємо мотиваційну ознаку, покладену в основу найменування [10, 35-36]. На думку Н.Ю.Саннікової, терміни мотивованість і мотивація є ідентичними [188, 7]. Зазначимо, що у багатьох дослідженнях терміни мотивація і мотивованість уживаються як абсолютні синоніми.

На думку О.С.Снітко, поняття мотивованості може бути інтерпретоване як властивість внутрішньої форми більшою або меншою мірою експліцитно об'єктивувати зв'язок позначеного з іншими явищами дійсності та відповідними ментальними категоріями і зумовлювати семантичне та структурне співвідношення номінативної одиниці з відповідними значущими одиницями мови [199, 59]. Л.Р.Зіндер ототожнює мотивованість і внутрішню форму слова, розуміючи мотивованість як семантичний аналіз позначуваного, семантичну структуру знака, або його внутрішню форму [88, 128]. В.Г.Варіна визначає внутрішню форму слова як зафіксовану у семантичній структурі лексичної одиниці ознаку, що

служує основою номінації. При цьому дослідниця пропонує розмежовувати лексичну (семантичну) і словотвірну мотивованість [37, 37].

Однією з важливих характеристик мотивованості є спосіб мотивування – мовний чи позамовний – залежно від цього виділяють абсолютну і відносну мотивованість. Абсолютна мотивованість передбачає зумовленість найменування безпосередньо звуковою формою (оматопея тощо), у випадку відносної мотивованості значення пов'язується з формою номінації через посередництво інших номінацій, які самі можуть бути немотивованими [48, 394]. С.Ульман відзначав, що залежно від способу мотивації – мовного чи позамовного – слова можуть бути мотивовані трьома різними способами:

- дієслова *шипіти, свистіти, гудіти* є фонетично мотивованими, тому що самі звуки є прямим наслідуванням відповідної дії (ономатопея);
- складні і похідні слова є морфологічно мотивованими: кожний, хто знає їх компоненти, зразу їх зрозуміє;
- слова, утворені семантичною деривацією, є семантично мотивованими.

Морфологічна мотивованість є відотною (частковою), оскільки, якщо навіть самі слова мотивовані, їх елементарні компоненти (окремі морфеми) можуть бути немотивованими, те саме стосується семантичної мотивованості, тоді як фонетична мотивованість є абсолютною, повною [223, 255]. У О.Й.Блінової поняття відносної мотивованості дещо інше: вона вважає, що відносна мотивованість визначається засобом відношення чи співвідношення лексичних одиниць: твірної і похідної [24, 65], цієї самої думки дотримується і М.Д.Голєв [55, 18]. По суті, погляди С.Ульмана та О.Й.Блінової і М.Д.Голєва не містять взаємозаперечення, вони перебувають у відношеннях перетину множин, вказуючи на

обов'язкову опосередкованість процесу найменування через інші номінативні одиниці.

Варто зауважити, що у лінгвістиці немає однозначності щодо критерію повноти / частковості мотивованості слів. Так, у термінознавстві прийнято вважати, що повна мотивованість характерна для назв, значення яких повністю впливає зі значень тих компонентів (морфем, основ чи слів), з яких складається, а часткова мотивованість характерна для слів, які відзначаються ідіоматичністю семантики [167, 176]. На думку О.І.Блінової, повністю мотивованими вважаються слова, яким властива і лексична, і структурна мотивованість, а частково мотивованими, якщо тільки один із цих різновидів. Повністю мотивованими також є слова, які утворилися у результаті лексико-семантичної деривації [24, 70].

Вибір мотиваційної ознаки у випадку абсолютної мотивованості детермінується позамовною дійсністю (звуками) без участі вербальних мотиваторів, механізм процесу номінації у даному разі прозорий. Цього не можна сказати про відносну мотивованість, вибір мотиваційної ознаки у даному разі може зумовлюватися позамовною дійсністю тільки через посередництво мовного чинника – наявної номінативної одиниці. Крім того, на думку Дж.Лакоффа, мотивація не може виникати *ad hoc* – не можна просто придумати метонімічне перенесення чи схему образу, щоб інтерпретувати одиничний приклад. Мотивація повинна базуватися на низці інших випадків [127, 28].

Мотивація залежить від характеристик концептуальної системи у цілому, а не від якої-небудь окремо взятої категорії [223, 49]. Концептуальна система, як відомо, перебуває у відношеннях накладання та взаємоперетворення з мовною системою у межах картини світу (наївної та наукової) як “багатогранного ментального феномена, що пов’язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують

у мові” [240, 157]. Отже, у випадку відносної мотивованості, виходячи з поняття “картина світу”, вибір мотиваційної ознаки детермінується позамовними (етнокультурними, соціально-психологічними, ментально-психологічними тощо) чинниками опосередковано через мовні одиниці.

У сучасному мовознавстві також актуальним залишається розмежування внутрішньомовної (інтрамовної) і позамовної (екстралінгвальної) мотивації. На думку Б.О. Плотникова, внутрішньомотивовані зв'язки поділяються на мотивовані через переносні значення мовних одиниць і мотивовані внутрішньою формою [171, 19]. При такому підході внутрішня мотивація мовної форми здійснюється фонетичним або словотвірним шляхом, різниця між якими полягає в тому, що при першому здійснюється перенесення мотиваційної ознаки з назви однієї реалії на другу, при другій – встановлюються відношення словотвірної похідності між мовними знаками у рамках дериваційної парадигми. В.Г.Гак пропонує вирізняти абсолютну (зовнішню) і внутрішню мотивованість. При першій значення слова впливає із значення його складників, морфологічних частин, при другій – утворюється шляхом переосмислення [48, 280].

Показовою у цьому плані є концепція типології мотивацій Т.Р.Кияка. Мотивованість на рівні мови цей учений розглядає у трьох таких вимірах: знаково-семіотичному, формальному (словотвірному), змістовому (інтенціональному). Перший вимір є універсальним, властивим практично всім вербально оформленим і позавербальним семіотичним об'єктам. За Т.Р. Кияком, слово мотивується самим фактом свого існування і вживання... в мові не існує абсолютно немотивованих слів [101, 45].

Водночас формальна мотивованість поділяється у свою чергу на два підтипи: по-перше, мотивованість за зовнішньою формою, яку Т.Р.Кияк ще називає фонетичною, абсолютною, експліцитною і, по-друге,

мотивованість за внутрішньою формою. Остання розгалужується на морфологічну і семантичну. Морфологічна практично збігається з поняттям внутрішньої форми в її ще потебнянському розумінні і становить аперцептивний образ, що визначається морфемною структурою слова. Якщо морфологічна мотивація зумовлюється передусім словотвірною моделлю лексичної одиниці, то семантична – результат взаємовідношень між словотвірними формантами і основою, між новим і попереднім значенням або ж результат переосмислення. Зважаючи на дифузність, розмитість меж між цими двома типами, пропонується їхнє поєднання в один стрижневий тип – семантико-морфологічну мотивацію [101, 101-102]. Для розробки цієї проблематики істотним є також твердження К.О. Левковської, за яким внутрішня форма – це експлікована словом ознака, що входить до складу лексичного значення слова як його особливий елемент. Змістова мотивованість характеризує здатність внутрішньої форми відображати найбільш релевантні ознаки мовного змісту слова, тобто розкривати його структурно-семантичні особливості у зіставленні з лексичним значенням. Іntenсiональна мотивованість синтезовано враховує як словотвірну структуру, так і семантичну структуру мовного знака, що є передумовою для вивчення форми і змісту у системному плані. Така мотивованість визначає ступінь відповідності внутрішньої форми лексичному значенню [131, 103]. Водночас Т.Р. Кияк поширює поняття внутрішньої форми і на непохідні, демотивовані, безобразні одиниці. Він розглядає внутрішню форму як обов'язкову, іманентну, інтеріоризовану ознаку, що становить превербальне утворення і виділяється а posteriori у вигляді мисленнєвого образу [101, 125].

На нашу думку, при всьому розмаїтті поглядів на суть і співвідношення понять мотивація, мотивованість, внутрішня форма слова, сприйматимемо мотивацію і мотивованість як суто словесні (вербальні) категорії, які засвідчують взаємозв'язок позначеного з позначеним, а

внутрішню форму слова як дословесне (протовербальне) утворення, ментальний комплекс асоціацій.

Для нашого дослідження функцій МЗС у художньому тексті як репрезентанти естетичної, образної комунікації, важливими є погляди науковців, класифікації яких базуються на семантико-когнітивних параметрах сприйняття мотиваційних процесів. Так, за теорією В.М.Телії, повна семантична структура знакового утворення членується на кілька зон, або блоків, представлених у вигляді набору макрокомпонентів – граматичного, денотативного, або дескриптивного, оцінного, мотиваційного (М-макрокомпонента), емотивного і стилістичного. У цьому комплексі мотиваційний макрокомпонент, внутрішня форма тлумачаться як мотивуючий смисл, за допомогою якого створюється нове значення імені. М-макрокомпонент, за В.М.Телією є обов'язковим для емотивно забарвлених найменувань, оскільки має пряме відношення до того антропоцентричного чинника у мові, який пов'язаний із структуруванням мовної моделі світу та тими когнітивними структурами, що сполучені з лінгвокреативною діяльністю мислення [212, 47-48].

Усі вищезгадані класифікації відображають в основному семантико-словотвірний аспект проблеми мотивації. З огляду на актуальну в сучасній лінгвістиці когнітивну парадигму, проблема мотивації потребує врахування нового принципу типологізації мотиваційних процесів – “концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що позначається” [189, 162]. О.О. Селівановою запропоновано когнітивно-ономасіологічну типологію мотиваційних процесів. Так, залежно від фрагмента ментально-психонетичного комплексу, що висвітлюється при внутрішньому програмуванні ономасіологічної структури, та селекції мотиватора з цієї мотиваційної бази, мотивація поділяється на пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну, модусну, змішану та міфологемну [189].

Беручи за основу принцип аналогії у словотворчій підсистемі мови, О.Й. Блінова розмежовує лексичну та структурну (словотвірну) (*жовток*, *білок*) мотивацію: перша встановлюється на ґрунті співвідношення зі спільнокореневими словами (*жовтий* – *жовток*), друга – з одноструктурними за класифікаційним принципом (типом, моделлю) (*жовток*, *білок*) [24, 108]. Диференціація мотиваційних відношень на лексичні та структурні – один з основних принципів їх опису як у лексико-семасіологічному, так і в ономісіологічному розумінні, актуальний цей поділ і для вивчення функцій МЗС у художньому тексті.

Основний аспект дослідження словотвірної мотивації – механізм та типи відношень твірної і похідної основ. Так, на думку І.С. Улуханова: “Словотвірна мотивація визначається як відношення між двома словами, яким притаманні такі ознаки: 1) обидва слова мають один і той самий корінь; 2) значення одного зі слів або повністю входить в значення іншого (*дом* – *домик* “маленький дом”; *победить* – *победитель* “тот, хто победил”), або тотожне лексичному значенню іншого, але якщо або синтаксичні позиції цих слів різняться (сюди належать пари типу *бежать* – *бег*, *белый* – *белизна*, *быстрый* – *быстро*, які творяться словами різних частин мови; інший член цих пар становить собою, за Є. Куриловичем, синтаксичний дериват), або ці слова різняться стилістично (при тотожності синтаксичних позицій): *книга* – *книжка*, *книженция*; *вор* – *ворюга*, *комната*- *комнатуха*, *колени* – *коленка*, *столовая* – *столовка*, *Ваня* – *Ванюха* та ін. (слова з суфіксом стилістичної модифікації) [220, 10-11]”.

В.О.Горпинич вважає, що твірна база і похідне слово перебувають між собою у відношеннях дериваційної словотвірної мотивації (залежності), що має структурно-семантичний характер, адже словотвірна мотивація – це відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких або визначається за допомогою значення іншого, або

повністю збігається (ототожнюється) із значенням іншого в усіх формах, крім частиномовного [62, 92].

Систематизуючи наявні в лінгвістиці типології семантичних відношень між твірною та похідною основами (класифікації С.С. Лашанської, В.В. Лопатіна, Р. Гжегорчикової, О.А. Земської), І.С. Улуханов виділяє п'ять типів мотиваційних зв'язків: асоціативно-описовий; асоціативно-порівняльний; гіпонімічний, частковий, експресивний [222, 74-89]. Однак у своїй класифікації дослідник не дотримується єдиного принципу, оскільки “нечіткою залишається різниця між асоціативно-описовою та асоціативно-порівняльною мотивацією; часткова ж виходить з етимологічних зв'язків мотиватора та мотивата” [189, 161-162].

Щодо лексичної мотивації, головною проблемою її дослідження є визначення і типологія мотиваційної ознаки. У процесі створення номінативної одиниці людина виділяє з великої кількості ознак певного предмета, вибирає тільки яку-небудь одну, яка здається йому характерною та має у певній мові назву, і використовує її для найменування нового предмета [244, 160]. Ця ознака і є мотиваційною, вона вербально експлікує внутрішню форму слова. Як зазначав Ф.І.Буслаєв: “Один і той самий предмет наділений різними властивостями, і кожна мова називає його за якою-небудь однією властивістю. Напр., лисиця – червона, волохата, хижа, хитра; німецькою слово лисиця означає червоний (тобто звір), санскритською – *lomaṣa*, *lorâṣaka* – волохатий, порівн.. грецьке *άλώπηξ*; латинське *vulpes* (одного кореня з нім. *wolf*; гот. *vilvan* – грабувати) означає грабіжника, хижака, французькою у давнину також *volps*; нинішнє *le renard* перейшло у загальну назву з власного імені *Reinardus*, *Reinhart fuchs*, *Renart*.” [34, 118].

На сьогодні термінологія теорії номінації не уніфікована, що, безумовно, створює певні проблеми у процесі лінгвістичних досліджень,

це стосується і поняття мотиваційної ознаки. Так, не завжди розрізняються мотив (або принцип [24, 27], або підстава для порівняння [48, 113]) номінації: зовнішня подібність, функція, суміжність тощо і мотиваційна ознака – безпосередній компонент похідної (мотивованої) номінативної одиниці, який є вербальним виразником внутрішньої її форми. На нашу думку, мотив номінації – категорія абстрактна, семантична, тоді як мотиваційна ознака – конкретний, вербально експлікований компонент назви, який має і план змісту, і план вираження.

Мотиваційна ознака – термін, який здебільшого використовується при характеристиці лексикологічного та ономазіологічного аспектів мотивованості. Вивчаючи ж мотивацію у словотвірному аспекті, послуговуються терміном спільна семантична ознака (ознаки) (семантична ознака, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого, тобто сема) [220]. Мотиваційна ознака, визначаючи внутрішню форму слова, експліцитно виражається у формальній структурі слова, вона може бути тільки одна, хоч і множинна (для номінації одного й того самого поняття використовуються різні ознаки, як наслідок формуються синонімічні ряди), тоді як семантичні ознаки – це компоненти значення мотивованого слова, їх кількість залежить від обсягу семантики слова, вони простежуються у дефініції або на концептуальному рівні. Семантичні ознаки взаємонакладаються (збігаються) з мотиваційною ознакою у плані її змісту, звідси мотиваційна ознака має певну семантичну структуру (яка може бути однокомпонентною та багатокомпонентною, тобто мати у своєму складі одну чи кілька сем (семантичних ознак)).

Від характеристик мотиваційної ознаки безпосередньо залежить поняття ступінчастості мотивованості, яке пов'язане з проблемою диференціації мотивованих і немотивованих слів: у межах семантики мотивованих слів виявляється певна повнота\частковість, яка

обумовлюється кількістю та якістю спільних семантичних ознак, тобто структурою і семантикою мотиваційної ознаки [220, 50].

Мотиваційна ознака – явище двопланове: адже вона обов'язково матеріально виражена (за О.Й.Бліною, мотиваційна форма) [24, 363] і має певну семантику, семантичні ознаки, що стосуються тільки плану змісту лексеми (за О.Й.Бліною, мотиваційне значення) [Там само]. У випадку семантичної деривації мотиваційна ознака є копією твірного слова. Ми вважаємо мотиваційною ознакою те, що О.Й. Блінова називає внутрішньою формою слова, вона, власне, ототожнює внутрішню форму слова і мотиваційну ознаку. Щоправда, це питання термінології, адже відділити внутрішню форму слова від мотиваційної ознаки неможливо, про що було сказано вище. Описуючи мотиваційний механізм номінації, зокрема термінологічної, у синхронному аспекті, безумовно, ми послугуємося терміном *мотиваційна ознака*. Термін *внутрішня форма слова* використовується нами здебільшого в аспекті наявності / відсутності (жива / мертва (стерта) та при з'ясуванні зумовленості вибору мотиваційної ознаки (вибір мотиваційної ознаки у процесі номінації детермінується позамовною дійсністю, мовними, культурно-історичними та ментально-психологічними чинниками), адже внутрішня форма слова – явище протOVERBальне, це – своєрідний місток між позамовною і мовною дійсністю.

Неодноразово у лінгвістичній літературі розглядалися проблеми істотності \ неістотності та випадковості \ не випадковості вибору мотиваційної ознаки тощо. Однозначно вирішити ці проблеми неможливо через абстрактність, різноаспектність та екстралінгвістичну зумовленість самого предмета дослідження (В.Г.Гака [48], В.А.Губанова [71], О.О.Селіванова [189] та ін.). Проте, визначити з певною мірою суб'єктивності істотність \ неістотність та випадковість \ не випадковість

вибору мотиваційної ознаки певної номінативної одиниці (одиниць) цілком реально.

Проблемою теорії номінації є також типологія мотиваційних ознак. Так, М.М.Гінатулін відносить мотиваційні ознаки (мотивами за його термінологією) до двох розрядів: матеріальні, які позначають спостережувані властивості, що фізично властиві даному об'єкту (особливості поведінки, голос, колір пір'я тощо); релятивні, що позначають відношення між об'єктами, що називаються, з одного боку, і різними виявами реального світу з іншого (птах - рослина, птах – географічний пункт чи територія тощо) [53, 6]. В.Г.Гак, по суті, аналогічно характеризує мотиваційні ознаки: “Ознаки ці надзвичайно різноманітні і визначаються фізичними властивостями предмета, його відношеннями до інших предметів, так само як і відношеннями суб'єкта номінації до нього.” [48, 346]. Він диференціює мотиваційні ознаки на кваліфікативні (власні), релятивні (відносні) та змішані [Там само, с. 347].

На думку С.М.Толстой, у сучасній лінгвістиці майже не розроблена так звана “типологія” мотиваційних ознак [189, 120] невідповідність сторінок бібліографії. Вона пропонує класифікацію ознак взагалі, виходячи з 1) характеру самої ознаки та 2) характеру (класу) об'єктів, до яких належить ознака [189, 14]. У першому випадку класифікація ознак може виходити з онтологічної природи ознаки: належить вона до розміру, форми, кольору, субстанції, структури, а також з системної характеристики та ієрархічної позиції: універсальний, видовий, родовий, а також як вона співвідноситься з іншими ознаками (в які опозиції вступає, з якими ознаками поєднується) тощо. Класифікація ознак виходить також (у другому випадку) зі сфери дійсності: одні характеризують людину у її біологічному, соціальному, ритуальному статусі, інші релевантні для рослин, тварин, матеріальних предметів, треті характеризують час, простір тощо [Там само, с. 14].

В.А. Губанова виділяє типи процесуальних мотиваційних ознак (предмет дії, спосіб дії, засіб дії, результат дії) [71, 117], наголошуючи, що мотиваційні ознаки можуть бути тільки конкретними (вербально вираженими компонентами лексеми). В.К.Павел, досліджуючи лексичну номінацію в молдавських говорах, акцентує увагу на тематичній специфікації наборів мотиваційних ознак [165, 119]. Запропонована ним типологія базується на категоріях предметності (субстантивності), ад'єктивності, процесуальності, так само, як і В.А.Губанова, визначає він конкретні (гіпонімічні) мотиваційні ознаки, як-от, форма, колір, продукт праці у межах тематичних груп та загальних вищеназваних категорій [165, 119]. Аналогічно у роботі Т.І.Вендіної використано загальнокатегоріальну типологію мотиваційних ознак [40, 63]: субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки, які диференціюються (конкретизуються) в ієрархічному аспекті [Там само]. Ці ознаки відповідають ономазіологічним категоріям предметності, процесуальності та атрибутивності, згідно з якими у нашому дослідженні розглядаються як лексичні, так і структурні мотиваційні відношення

Проблема мотивації пов'язана з розмежуванням її синхронного та діяхронного аспектів. Попри те, що мотивованість і мотивацію визнають синхронною ознакою усіх похідних слів [217, 33], перспективними видаються концепції дериватологів, які досліджують явище словотвірної мотивації як у синхронному, так і в діяхронному аспектах. Історичний (діяхронний) словотвір вивчає реальну історію виникнення слів певної мови, відповідні процеси й закономірності, процес формування словотвірної системи мови, її змін та розвитку [175, 150]. Описовий (синхронний) словотвір вивчає відношення словотвірної мотивації, які існують між словами, їхню морфемну та словотвірну структуру, зв'язки, взаємовідношення між спільнокореновими словами на певному етапі розвитку мови [220].

Використовуючи доробок когнітивної семантики (Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі та ін.) і теорії прототипів Е. Рош, голландський лінгвіст Д. Гіерерц запропонував інтеграцію діахронного й синхронного аспектів мотивації у своїй концепції когнітивно-ономасіологічного аналізу, основаної на опозиціях: структурна / прагматична ономасіологія, якісний / кількісний аспект лексичної структури, денотативний / конотативний тип значення, лексикогенетичні / соціолексикологічні механізми ономасіологічної зміни [Geeraerts]. Поєднання опису діахронної та синхронної мотивації слів є менш поширеним, ніж їх ізольований аналіз, і більш перспективним та потрібним, оскільки воно сприяє вияву взаємодії, співвідношенню цих процесів, а також відстеженню загальних тенденцій номінації [220, 8-20].

Слушною є думка О.О.Селіванової, що розгляд мотивації потребує чіткого розмежування синхронії та діахронії, а дослідження мотиваційних змін сприяє поглибленню уявлення про еволюційні “човникові” операції концептуальної та мовної картин світу, про зміни світосприймання позамовної дійсності [189, 157]. Адже ономасіологічна структура слова формується в мережі словотвірних та семантичних відношень у мовній системі, а головне – концептуальних зв’язків у свідомості, які загалом зазнають змін у процесі мовної та “когнітивної” еволюції. Саме тому діахронно мотивовані слова у процесі розвитку мови можуть втрачати словотвірний зв’язок із мотиватором, тобто деетимологізуватися. Тим самим, діахронна мотивація поступається місцем новим концептуальним зв’язкам та словотвірно-семантичним відношенням.

Отже, основними аспектами сучасних мотиваційних досліджень є встановлення лінгвістичного статусу мотивації; розмежування мотивації, мотивованості та внутрішньої форми слова; типологія мотиваційних відношень; типологія і статус мотиваційної ознаки як основи лексичної

мотивації; словотвірна похідність як аспект структурної (словотвірної) мотивації; діахронний та синхронний аспекти вивчення мотивації.

1.3. Типи актуалізації мотиваційних відношень у художньому тексті

Актуалізація мовної одиниці може розглядатися як художньо значущий факт тільки у зв'язку виконанням нею певної інформаційно-естетичної функції, підпорядкованої загальній художній перспективі твору. Незважаючи на те, що морфема (повторювана чи okazіональна) є зв'язаною формою та позбавлена самостійного функціонування в мовленні, вона здатна надати тексту додаткового змісту, виконуючи функції номінації, що характеризує об'єкт, та логіко-емоційної інтенсифікації [126, 29].

Мотиваційні відношення реалізуються у тексті, актуалізуються залежно від мети висловлювання. Для характеристики актуалізації мотиваційних відношень у тексті (у даному разі художньому) важливі такі критерії:

- повнота-неповнота залежно від актуалізації відношень лексичної та/чи структурної мотивації;
- контактність-дистантність актуалізації мотиваційно зв'язаних слів;
- граматична співвіднесеність мотиваційно зв'язаних слів;
- кількісні параметри актуалізації мотиваційно зв'язаних слів.

Неповна актуалізація лексичних мотиваційних відношень в українському художньому дискурсі має здебільшого дистантний характер: “Я зіскочив з ліжка й пішов до кухні, закурив у *темряві*, дивлячись у вікно, побачив, як у *темній* воді скла спалахує мій червоний вогник, і увімкнув світло.” (Роздобудько, 2008, с. 79); “Не *судить*, аби вас

не судили. Адже яким судом будете судити – таким судитимуть і вас.” (Роздобудько, 2008, с. 67); “Бережися, Гуллівере! / У країні ліліпутів / хоч маленьке все, що є, / та цупкі павучі пута / ліліпутиння снує. / Бережися, Гуллівере ! / В ліліпутинні суконнім / куций розум покрива / ліліпутині закони , / ліліпути ні права. / Бережися Гуллівере ! / Пий з дрібною хмільною, / тільки духом не змалій / на затоптаній шпаною / ліліпутиній землі. / Бережися, Гуллівере ! / Котить хвилі шалапутні / ліліпутина юрма. / У країні ліліпутів / місця велету нема.” (Перебийніс, 2005, с. 184) та ін.

Зазвичай, у текстах актуалізуються дериваційні ланцюжки: “...тим, у кого *олени* замерзають у квартирах, президент пропонує щільніше заклеювати вікна, а краще – замовляти склопакети у фірмі “Смерх”, - продовжував начитувати останні новини телеведучий Ян Євський. – Ідея розвинути власну галузь *оленярства* накрилася мідним тазом! Учора вночі підступно була укладнена угода між *оленярами* Лапландії про пряме постачання цих тварин виключно до Росії.” (Роздобудько, 2008, с. 393-394); “Ще околиця *дрімала*, / а *покоси* голосили. / І розмашисто *косили* / на зорі / *косарі*.” (Перебийніс, 2008, с. 20), “Як і кожна жінка, вона не мала наміру *старіти* за жодних умов і обставин, та, зрештою, в чії перспективні плани входить дочасне *старіння*?” (Матіос, 2009, с. 37), рідше актуалізуються спільнокореневі слова: “Ти моє нічне *пташеня* і ранкова *пташка* – шепоче у волосся розніжений чоловік і повертається до мене обличчям.” (Матіос, 2009, с. 26); “І в цей самий час *щуриця* народжує *щуренят* зовсім близько від метро, в якому вони пролітають просто над їхніми сліпими головами.” (Андрухович Софія, 2007, с. 337) та ін.

Є нечастотні приклади контактної актуалізації лексичних мотиваційних відношень, вони, як правило, тавтологічні: “Хай лиш миті дарує мені почуття, / За якими *буденність*, *щоденна* облуда.” (Покальчук, 2007, с. 243); “Калина у саду не нами зацвіте. / *Прощаннячко*, *прощай*. Ця місячна соната. / *Прощаннячко*, *прости*... Який скорботний сніг./

Прощаннячко. Щока... Щока. І краплі м'яти. / І сіра пелена на перламутрі сліз..." (Сапеляк, 2000, с. 45); „Сліпучо – срібна стрічка снігу... / Сороки стрекіт *стрішить стріху*. / Село селянські слуха сни. “ (Мойсієнко, 2006, с. 72); “А ти думаєш, з якого дива матінка твоя три місяці б’ється головою об стіну , а стіна – стоїть. Бо *молюся*. *Молитвою* міцнішає стіна непорушна.” (Дашвар, 2010, с. 84). Тавтологія, зазвичай, використовується як стилістичний прийом.

Фіксуємо випадок одночасно і контактної, і дистантної неповної актуалізації лексичних мотиваційних відношень: “...діти втягнуться в *ігровий* світ настільки, що забудуть про світ реальний і житимуть тільки задля того, щоб мати можливість поринути в нову *забавку*. *Бавитися* в створені *ігри* їм обом уже починало набридати.” (Сняданко, 2005, с. 59).

Неповна актуалізація структурних мотиваційних відношень здебільшого контактна: “До того часу, поки не дійшов висновку: зрештою, всі прагнуть тільки одного – любові, а інакше кажучи – визнання. Ці пошуки можуть завести куди завгодно – до *тероризму*, *фемінізму*, *фашизму*, будь-куди.” (Роздобудько, 2008, с. 67); “На дорогах зчинялися велетенські затори, працівники дорожньої інспекції не встигали *розплутувати*, *розитовхувати* і спрямовувати упряжі.” (Роздобудько, 2008, с. 383); “Запам’ятай: ти дуже талановита. І маєш вистояти – *перечекати*, *перетерпіти*.” (Роздобудько, 2008, с. 44); “Та врешті ось вона - / *ополячена*, *отуречена*, / *орусачена*, *онімечена* / моя земля.” (Перебийніс 2005, с. 6); “Твої руки теплі / й манливо вологі кличуть пронизують / електрично *непевно незнано неспокійно* / *ненав’язливо незаклично* / *невизначено не...*” (Покальчук, 2007, с. 74); “Як жаль, що сама я – не *знахарка*, і не *мольфарка*, і не *ворожбитка*, щоб відмовити і злити зло з нього, щоб вихопити – як украсти – *навіки, назовсім*, сюди, собі на груди, у розпанахане щире серце.” (Матіос, 2009, с. 20) та ін. Зафіксовано випадки актуалізації у тексті як контактної, так і дистантної структурної

мотивації: “Очистив від скверни й *чорноти* – і виніс на такі осяйні вершини *захоплення* й *замилування*, що пропав страх від *висоти*.” (Матіос, 2009, с. 23).

Зафіксована також і неповна дистантна актуалізація структурних мотиваційних відношень: “Все-таки, думала я, так не буває: так довго жити одним очікуванням, так довго думати про когось – і потім зустрітись, і *не розчаруватись*, а навпаки, *зачаруватись* ще більше, ще довше, назавжди.” (Андрухович, 2007, с. 294); “До головного болю від усіх цих грошей та *недосипання* (чи, точніше, *не засипання*)” (Дніпро, 2009, Скороход, ст. 43)] та ін. Дистантні мотиваційні відношення, актуалізовані у художньому тексті, можуть надавати йому яскраво вираженого стилістичного колориту, зокрема, іронічного: “У мене, природно, теж з’явилося відчуття, що це останній тиждень, після якого почнеться щось зовсім інше, справжнє, остаточне, безповоротне і хороше. І не доведеться більше витратити час на школу, яка тільки збиває з пантелику і роззосереджує, і я нарешті візьмусь до чогось потрібного і простого – можливо, я стану *швачкою*, або торгуватиму *жвачкою*, чи, може, займатимусь *жрачкою*, або керуватиму *тачкою*, або працюватиму *прачкою*, і гроші складатиму в *пачку* я, чи я стану якоюсь *співачкою*, або перелітною *качкою*, або мандрівною *морячкою*, або твоєю *козачкою* (пане полковнику мій синьоокий), або звернуся калачиком – і мене можна буде якийсь час використовувати як подушку або шпаківню.” (Андрухович, 2007, с. 202); “У тебе немає ілюзій, ніби він прийде. Бо його немає. Його треба *виростити*, *виховати*, *витягти*, *вибороти*, *відбити*, *відгодувати*, *відресувати*, *пригорнути*, *прикохати*, *приколисати*... *прибити!*” (Кононенко, 2005, с. 36) та ін.

Випадків актуалізації семантичних дериватів – складників мотиваційних зчеплень у текстах мало: “Висока сухорлява жінка з поморщенням *жовтим* обличчям. Білки її вибалушених карих очей

каламутно й зловісно блимали тією ж хворобливою *жовтизною* – наслідки гепатиту, проблеми з печінкою та *жовчним*. Безперечно, вона була *жовчною*.” (Андрухович, 2007, с. 120) (представлені спільнокореневі слова *жовтий*, *жовтизна*, *жовчний* (міхур), *жовчна* (уїдлива, ущиплива), серед яких лексико-семантичним способом утворено останній прикметник); “А можна побачити, скільки “*фіолетових*” у всьому світі? – Звичайно! Я бачу – *фіолетові* іскри танцюють по всій земній кулі. Утворюючи візерунки по містах і селах. І ніжні *фіолетово-білі*, і лілові, і бузкові, і яскраві, і ледь помітні... Їх було так багато! Так неймовірно багато! (Малина, 2009, с. 211-212) (у даному разі у складі мотиваційного зчеплення – морфолого-синтаксичний дериват “*фіолетових*” (за контекстом – дітей). Також морфолого-синтаксичний способом утворено лексему *повішені* у складі мотиваційного зчеплення: “На майдані *висіли повішені*.” (Кур’єр Кривбасу, Шевчук, с.132), слово *раціональне* у тексті: “У чому *раціональне* зерно його вчинків? У повній відсутності *раціонального*?” (Дашвар, 2010б, с. 88), лексема *беззбройного* у випадку: “Нечесно стріляти в *беззбройного*, – дорікаю йому. – Я ж склав *зброю*.” (Кур’єр Кривбасу, Слапчук, с. 49).

Актуалізуються у текстах, крім афіксальних дериватів, ще й складні слова – похідні номінативні одиниці (композиції та юкстапозиції): “Приїхали в село *віників’язи*. Закупили *віниччя* на пні в колгоспі, *в’яжуть віники*, везуть у місто на продаж...” (Голота, 2007, с. 215); “Напевно, саме тому слово “*божевілля*” походить від *Божої волі*.” (Шкляр, 2008, с.182); “Й ось привид Серафіти повернувся. Матеріалізувавшись у *жінку-нагадування*, *жінку-копію*, *жінку-дубль*.” (Кур’єр Кривбасу, Слапчук, с.30); “Водій *автонавантажувача*. Прекрасна вакансія для мене – людини з купою *автономних* комплексів і здатністю себе саму *навантажувати*.” (Карпа, 2010, с.169). Як зазначає О.О.Селіванова: “Ономасіологічний аспект майже завжди існує як частка семантичного, тому семна

ітеративність (когезія) може актуалізуватися у номінативних перетвореннях або мотивуючих основ композита, або їх синтаксичних дериватів та споріднених слів...” [191, 235].

Одним з видів структурної мотивованості є аналітичний (мотивованість складених номінативних одиниць – словосполучень). У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. дуже мало випадків актуалізації мотиваційно зв’язаних блоків, у складі яких – аналітичні номінативні одиниці. Представлені мотиваційні зчеплення типу *опорне слово – словосполучення з конкретизатором-гіпонімом на його основі*: “Голос відверто радів: поля як гарман, дощу виглядали зранку до вечора – це був жаданий, золотий дощ...” (Голота, 2007, с. 62), а також одноструктурні словосполучення: “Найдобріші національні роди перестали існувати в ХХ столітті, винищені революціями, війнами, голодоморами, репресіями, натомість прийшли у світ *«діти голодоморів», «діти війни»*. А тепер, бач, жінкам судилося народжувати *«дітей Чорнобиля»*...” (Голота, 2007, с. 264). Наведемо приклад актуалізації мотиваційно зв’язаних словосполучень, протиставлених за значенням (у даному разі протиставлення неантонімічне, хоч і репрезентоване префіксом *не-*): “ - Ну, тоді – *звичайну цигарку*. – Керуючись незрозуміло якою логікою, Павел, чеський адвокат, котрий щойно втратив роботу і тепер їхав стопом із Праги до Рима, дістав свою *звичайну цигарку* і підкурив її у місті з легалізованим вживанням *незвичайних цигарок*. На щастя, дощ виявився коротким.” (Карпа, 2009, с.10).

Повна актуалізація мотиваційних відношень (у текстах зафіксовано як структурно, так і лексично мотиваційно зв’язані слова) менш частотна, ніж неповна: “Гляньте знизу: / на карнизі / *мак* цвіте. / Немов за степ, - / ухопилася *мачинка* / за *піщинку*, / за *пилинку*.” (Перебийніс, 2005, с. 100); “*Перегорів. Переболів. / Безсилля віку пересилив. / Лечу над порохом полів*

, / над сивим літом *перестиглим*.” (Перебийніс, 2005, с. 198); “*Львівські* зими студені. / Одержимі студенти. / Іній. Сиві дерева. / Сивий дим. Сиві *леви*. / Ну а ми – *левенята*. / Нам громи доганяти... / Від навали, від лиха / нас ховала відлига. / Нам струмки щебетали / над стрімким сніготалом. / *Відгуло. Відклекотіло.* / Над чолом сяйнуло біло... / *Львівські* ватри. Заметілі. / *Левенята* посивілі.” (Перебийніс, 2005, с. 274); „ А мені ж не *сонячно* й не *місячно*, / А мені ж без Вас уже ніяк. / *Одинока* зірка в небі *висянім*... / Сад стоїть... І я в нім *одинак*. “ (Мойсієнко, 2006, с. 27); “Любити вуст твоїх *світлу невинність* / *Неприйдешність* зв’язку / *Неможливість* єднання / Любити тебе на відстані / На *позасвітній* нічогості / На лезі чистого променя / І втомлених очей *каяття* / Просто жити / За межами правил / І *світобудови* / Просто любити.” (Покальчук, 2007, с. 43) та ін.

Ілюстративними є випадки актуалізації структурної (у даному разі власне не словотворення, а формотворення, бо це дієприкметники як форма дієслова), яка реалізована дванадцятьма одноструктурними словами, та лексичної мотивації, що є своєрідним ономасіологічним скрепом тексту: “Баба не втомлювалася переповідати їх, а з онукою вона вмiла говорити між ділом – *пораючись* біля діжі чи біля печі, доячи корову. *Крутячи* ручку сепаратора чи *збиваючи* масло у дерев’яній *маслобійці*, *відтискаючи* сир і *гнітячи* його липовою дощечкою у марлевому, вивареному в солі ворочку, *печучи* млинці і *штрикаючи* гнучкою алюмінієвою виделкою в сиру *перепічку*, перед тим як посадити сковорідку в *піч*, *зриваючи* товсті соковиті цибики на цибулі і *поливаючи* капусту, *вибираючи* огірки і *підполюючи* висадки на насіння, *напалюючи* сояшничиння на жлуктовий попiл і *полощучи* білизну...” (Голота, 2007, с. 104).

Засадничою для дослідження мотиваційних відношень є проблема максимальної дистантності розведення зближуваних слів в художньому

тексті, оскільки “існує якась міра їх взаємного розташування, перевищивши яку поет уже не може розраховувати на те, що читач, навіть уважний, зауважить особливі зв’язки між ними у тексті” [65, 199]. Результати здійсненого дослідження дозволяють ствержувати, що максимальна дистанція між словами, що мають бути співвіднесеними та ідентифікованими як текстотвірний та стилетвірний засіб, – до чотирьох рядків: “Нас позбавляли *сну* настільки безжально-безглуздо, що наша *сонливість* робилася хронічною. Ми *засинали* постійно і всюди – на три секунди, на п’ять. За три секунди я встигав побачити ціле *сновидіння*. Нам вдалося *спати* в будь-яких позах і конфігураціях.” (Андрухович, 2008, с.170); “Недолюблене, знов моє *літо*/ *Долітовує*, в росах бринить./ Непризнанням немовленим *снить*./ *Перевитьохкане*, *перелітне*./ Ще *викупує* в *літеплі* мить,/ Ще *вміє* не знати, *боліти*./ Тільки *жде*, *виглядає*, *терпить*/ *Недолюблене* знов моє *літо*.” (Поліщук, 2002, с. 71).

Грамматичну співвіднесеність мотиваційно зв’язаних слів опишемо за словотвірними типами. Цей параметр визначимо на прикладі лексичної мотивації, актуалізованої у тексті дериваційними ланцюжками, оскільки мотиватори мотиваційно зв’язаних лексичних мотиватів-спільнокореневих слів, які не становлять собою дериваційні ланцюжків та мотиваційно зв’язаних структурних мотиватів у текстах не представлені. За основу диференціації візьмемо частиномовну належність твірного слова (ономасіологічної, мотиваційної бази).

За нашими спостереженнями, відіменниковий словотвір є найпоширенішим. Безперечно, що мотивати можуть утворюватися практично за усіма моделями і типами словотвору, ми наводимо приклади тільки частотних моделей (як узуальних, так і okazіональних).

Засвідчуємо випадки відіменникового суфіксального словотвору таких частин мови:

- іменників: “Серфінгіст напинає лискуче прозоре *вітрило* - / Так, немов проти *вітру* мустанга бере в поводи...” (Забужко, 2009а, с. 77); “Костюм нав’язує позу самим покроєм. / Форми обволікають. *Бунтар* у процесі *бунту* / Починає вдавать *бунтаря*.” (Забужко, 2009а, с. 190); “Це *бурячанка* – не *буряки*/ це вже хорал а не джаз/ чуєте шурхіт тихий такий – це осипається час” (Ірванець, 2010а, с. 51); “Я був спокусник./ Ти спитай у неба,/ *Голубонько*, спитай у *голубів*,/ Скількох жінок я закохав у себе/ І скільки ніжних я сердець розбив.” (Рибчинський, 2010, с. 36); “Назбираю *жовтих* пелюсток кульбаби / і додам їх до тіста замість *жовтків*. / Прицмокуватимеш, запиваючи чаєм.” (Антологія, Гевків, 2010, с. 59);

- прикметників: “Юна сербка переходить вулицю, / і, омиваючи *осінній* базар з розвішаним крамом, / помічає, що цієї *осені* багато золота в хустках і городині – / он його скільки в теплій цибулі; / багато світла в ресторанах, / де на стінах висять / портрети *цісаря*” (Жадан, 2009, с. 89); “То був, власне кажучи, не зошит, а такий собі мініатюрний *альбом*, *альбомної* форми блокнот, ширший, ніж довший.” (Андрухович Ю., 2008, с.69); “Ха, ну звісно – як же без *Набокова*? Я лише внутрішньо наближався до того , аби сказати, що це, напевно, *набоковське* місце, а він і сам тут як тут – з усіма своїми метеликами.” (Андрухович Ю., 2008, с. 451);

- дієслів: “Може після *свят*... – пробурмотіла Нінуха. – Хто ж це з нормальних людей на *свята* буде в лікарнях киснути? На *свято* того... *святкувати* треба...” (Дашвар, 2010, с.137); “Ті що люблять вони як дельфіни/ що вистрибують із води веселі й лагідні/ *розбризкуючи* довкола сотні *бризок*/ розливаючи довкола стільки світла” (Метаморфози, Матіяш, с.168); “І на кожне твоє розп’яття / *розквітатиму* сніжно *квітами*, / обвиваючи стан лататтями,/ роздягаючи стан до кігтиків...” (АЗ..., Мельник, 2010, с. 164); “Ти сиділа навпроти, в моїй червоній кофті на голе тіло, щоб / зігрітись, / і *посміхалась*, і зваблювала мене кожним своїм

доторком, / еротичним голосом. Ти дарувала свою *посмішку* / останнім літнім ночам та їхнім зорям, що так безсоромно / роздягали тебе / своїми далекими, холодними гелієвими поглядами.” (Антологія, Шубенков, 2010, с. 237).

Фіксуємо кілька випадків префіксально-суфіксального словотвору іменників: “Клинопис на корі – і *прожилки*, і *жили* – / Неначе сіра сіль, облизана на скін.” (Метаморфози, 2010, Кіяновська, с. 60); “Я швидше і сильніше повірю *підкаблучникові* / аніж поліморфному гламурному мачо / (до речі, пора видозмінювати слово «*підкаблучник*» / адже подруги сучасних підкаблучників / рідко обирають *каблуки* / частіш’ назувають мартінси, або кеди)...” (Антологія, 2010, Барзелович, с. 122).

Відприкметникові суфіксальні словотвірні моделі активні у творенні таких частин мови:

- іменник (більшість дериватів – іменники зі значенням узагальненої ознаки): “*Прозорі* речі простору *прозрінь*, / Де тіні тінь наскрізь проймає воду./ Мов камінь – янь. І наче іній – інь./ Я геть інакше вистраждав свободу.” (АЗ..., Кіяновська, 2009, с. 61); “...і ніде вона шальок не забуває/ бо *тверда* вона як грінка/ і та *твердість* не заважає її легкій ході.” (АЗ..., Девдюк, 2010, с. 32); “Та ти в мене *силач*! Правильно німець мені наказував – щоби, казав, твій син *сильним* виріс, я собі смерть приймаю.” (Дашвар, 2010а, с. 31); “Так і сидітиму ночами *пелехатим* письменником, лякаючись відображення своєї ж *пелехатості* у вікні.” (Карпа, 2010, с.108); “Ви це знаєте,– знову наголосив я, наче підіймав його з *темних* глибин до рівня свого(нашого) інтелекту, залишаючи в *темноті* лише Жору Гориловича.” (Шкляр, 2008, с. 202); “Я зіскочив з ліжка й пішов до кухні, закурив у *темряві*, дивлячись у вікно, побачив, як у *темній* воді скла спалахує мій червоний вогник, і увімкнув світло.” (Роздобудько, 2008, с. 79); “Небо було надто яскравим, *зелень* – надто *зеленою*.” (Роздобудько, 2008, с. 242), хоч є приклади іменників назв

живих істот та неживих предметів: “- Чи не *п'яний*? – неохоче перепитала, вже навздогін окоротивши себе – *п'яницю* й так треба кидати, не чекаючи таких от ...варіантів...” (Голота, 2007, с.50); “ Чи не з десяти літ тітка Віра їй торочила: вийдеш заміж, заживеш за чоловіком, як за *кам'яницею*...Скільки разів їй вже здавалося, що ось вона, та *кам'яна* стіна, яку вона обів'є плющем.” (Голота, 2007, с. 235);

- прикметник: “Елітарії штовхалися з пластиковим посудом в руках, залагоджували свої справи, знайомились з *потрібними*, а також *непотрібними* людьми, вітали давніх знайомих.” (Кононенко, 2008, с.14);

- дієслово: “Дай сили між *чорних* круків /Самій не *зчорніти* круком.” (Матіос, 2007, с. 239).

Дієслівна основа використовується здебільшого для творення іменників: “А влітку, коли приходили ранки/ і зливи стягувались і виливались, / у барі внизу юні американки/ пронизливо співали і *цілувались*./ *Цілування* було безкінечно довге,/ співали вони жагуче й фальшиво.” (Жадан, 2009, с. 39); “Знайди в собі мужність/ Згасити в собі свою мужність./ Самого себе в *добиванні* самого себе/ *Добий*, щоб не мучивсь,/ *добий*, щоб не мучивсь.” (Ірванець, 2010, с. 35); “А ти *старайся*, Марусю, старайся... Може, твій Бог твої *старання* оцінить.” (Дашвар, 2010а, с. 183) та назв істот: “... А словами приб'ю, мов цвяхами, /На золі молодих отав: /ти не є загадковим *знахарем*, /що всі тайни таємні *знав*.” (Матіос, 2007, с. 275).

Щодо частотних характеристик функціонування мотиваційно зв'язаних слів у текстах української художньої літератури ми обмежилися тільки загальними підрахунками кількості з диференціацією на поетичний та прозовий різновиди. У більшості випадків важко чітко визначити функції (інформативно-текстотвірні чи стилістично експресивні), спостерігаються поєднання в одному контексті різних типів МЗС з різними функціями: “Він у величезному передпокої-вітальні. Мар'яна виламала стінку між

першою кімнатою і коридорчиком. Утворився грандіозний *єврохол*, який має приголомшувати усіх, кому дозволили переступити цей поріг. На стінах – декілька картин, під стінами – *євродіжки* з рідкісними вазонами. Посередині вітальні – диван-козетка. Як у музеї. Далі важкі дзеркальні *євродвері* ведуть до коридорчика, куди виходять інші приміщення: ванна, туалет, спальня, кабінет, який Мар'яна переобладнала з кухні.” (Кононенко, 2008, с. 42); “Бере вицвілий клубочок кольорових вовняних ниток, кілька шматків складеної четверо *позлітки*, стрічки із весільного вінка Маріїної доньки Анни, та й іде у свій *золотий* садочок, саджений іще татовими руками, між грушки і *яблінки*. *Яблуні* вже не можуть добре родити. Старі. Але ще десь світиться плід між *ріденьким золотом* листу.” (Матіос, 2007а, с. 14); “...Дитяча, по-особливому видюща уява не втомлювалася шукати сонячних людей, – якщо це була казка, то вона не потребувала слів: досить погляду крізь приплющені вії – дівчинка ніби боялась обпалити роговицю яскравістю і *світінням*, що ними били густе мерехтіння спеки, іскорки морозу над вкутаним снігами степом, зелені альвеоли листу й трави, відкриті навстріч тихому весняному дощеві, – і вони повставали попереду неї, *світ* ставав *світлом*, у якому тіло втрачає свої обриси, починає сяяти і прозорішати, переміщаючись слідом за сонячними людьми.” (Голота, 2009, с.23), саме тому докладна кількісна параметризація видається нам непереконливою.

Отже, у текстах художнього стилю мовлення (українська художня проза і поезія кінця ХХ – початку ХХІ) нами зафіксовано випадки повної та неповної, а також контактної та дистантної актуалізації мотиваційно зв'язаних слів, утворених за узуальними та оказіональними моделями і типами словотвору української мови.

Висновки до I розділу

Мотиваційні відношення лексики постійно перебувають у полі зору лінгвістів. Основними аспектами мотивологічних досліджень є онтолого-методологічний, динамічний, зіставний, лексикографічний та функціональний.

Мотивацію розуміємо як зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семеми) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю.

Основними проблемами мотивології є взаємовідношення мотивації і внутрішньої форми, типи мотиваційних відношень, типи мотиваційних ознак, співвідношення синхронного та діяхронного підходів до вивчення мотивації.

Принципами мотивологічних досліджень є антропоцентризм, синхронність, системність та функціоналізм. Методика мотиваційного аналізу адаптованого до завдань нашого дослідження.

У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. виділено випадки контактної та дистантної актуалізації мотиваційних відношень, а також повної та часткової.

Функціональний аспект мотивологічних досліджень (актуалізовані у тексті відношення лексичної та структурної мотивації передбачає розгляд стилістичних шарів лексики (літературної та позалітературної), зокрема вивчення їх експресивно-стилетвірного потенціалу в комплексі з інформативно-текстотвірним.

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАТИВНО-ТЕКСТОТВІРНІ ФУНКЦІЇ МОТИВАЦІЙНО ЗВ'ЯЗАНИХ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Категоричне й однозначне розмежування текстотвірного (інформативно-текстотвірного) та стилетвірного (експресивного) аспектів функціонування мовних одиниць неможливе. За кожною лексемою закріплене певне значення, використання її у тексті пов'язане насамперед з передачею інформації у формі зв'язного висловлювання, проте комунікативна ситуація і комунікативна мета зумовлюють виконання лексемою ще й стилетвірних (експресивних функцій). У лінгвостилістиці існує поняття шкали еспресивності, нулем якої вважається нейтральна загальноповживана лексика, на відміну від книжної (підвищена експресія) та розмовної (знижена експресія) [123, 342]. Крім того, поняття підвищена експресія та знижена експресія, зазвичай, містять емоційно-оцінний компонент за ознакою *позитивний – негативний*.

Лексиці властива багатозначність, тому одна й та сама лексема може вживатися як у нейтральному, так і в стилістично маркованому значенні, що не дає змогу жорстко ідентифікувати стилістичну належність конкретного слова. У цьому розділі описано МЗС, які виконують у текстах насамперед (або тільки) інформативно-текстотвірну функцію, експресивна функція є додатковою і реалізується залежно від сфери функціонування, комунікативної мети висловлювання, інтелектуального та культурного рівня мовців, умов комунікації тощо.

2.1. Інформативно-текстотвірні функції мотиваційно зв'язаних слів-лексичних мотивів у художньому тексті

2.1.1. Нейтральна лексика

Нейтральна лексика складається зі слів, поширених в усіх функціональних стилях літературної мови. Функція нейтральної лексики – констатація фактів, безоцінне, нетермінологічне позначення предметів, понять повсякденного життя, явищ природи, періодів життя людини і станів його життєдіяльності, відрізків часу, мір довжини, ваги, об'єму [123, 341-342].

Нейтральна лексика позбавлена експресивності та емоційно-оцінних відтінків. Тому нейтральна лексика, що входить до актуалізованих у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. мотиваційних зчеплень, покликана виконувати саме інформативно-текстотвірні функції.

Основною інформативно-текстотвірною функцією актуалізації МЗС на рівні тексту є висунення на передній план, посилення певних текстових категорій (ознак тексту). Повтор слів, використання МЗС формує індивідуально-художнє значення тексту, це текстовий **скреп**, що підсилює, актуалізує насамперед базову текстову категорію, категорію когезії (зв'язності) [126, 90]: “Ближче сюди, до будинку, поміж каштанами було вкопано кілька металевих лавок, вкритих зараз ранковою росою, а поміж лавками – *пісочниця* з підвологлим *піском*, у якому забуто синіло пластмасове дитяче відерце.” (Ірванець, 2010, с. 9); “Його зустрів посправжньому білий й трохи мерехтливий світ. Це вже важко було назвати звичайним *снігопадом*, бо не чарівні й досконалі *сніжинки*, а безформенні мокрі клапті заліплювали йому очі й вуха. Вінко спробував заховати голову у комір, але *снігова* волога одразу ж почала затікати під одяг. Він забіг у першу-ліпшу прохідну арку, обтрусився, мов кіт, і дістав цигарки. Дійсно, узимку *сніг* налаштовує на спокій і філософський настрій, а від цієї весняної сльоти лише роздратування.” (Пантук, 2007, с. 23); “Перший *сніг*. Ошалілих від нього, / не загнати дітей до класу: / в *сніжки* грають – і

що їм дзвоник! / Що їм я, черговий учитель, коли навіть мій вірш / на шкільному подвір'ї так само, / окрім першого *снігу*, / і не чує, й не бачить нічого!” (Павленко С., 2004, с. 35); “Довкола було темно, всі були вбрані у *собачі* шкури і їздили на санчатах, запряжених, здається, тими ж *собаками*.” (Карпа, 2009, с. 31); “Лялькар – шарлатан, натанцювавшись над своїми мучениками, втомлено засинає на *попелищі*. А на ранок посипає тобі тим *попелом* голову, для пристойності скорботно мовчить і знову вирушає в дорогу.” (Карпа, 2009, с. 89); “*Мавп* Марла бридилася. Надто схожі на людей. На свою біду, вона ще й примудрилася наступити одному *мавпеняті* на кінцівку, коли те в паніці разом із ще кільканадцятьма своїми братами кинулося їй під ноги.” (Карпа, 2009, с.158-159).

Функція скрепу – основна інформативно-текстотвірна функція МЗС у художніх текстах, кожний приклад актуалізації МЗС специфічний (різняються ономасіологічні категорії, частини мови, способи словотворення, предикатно-аргументні відношення, кількість МЗС, кількість лексичних повторів тощо).

МЗС – це своєрідні текстотвірні маркери, “маячки”, які акцентують увагу на цілісності (як змістовій, так і формальній) висловлювання: “Тому здається, що місто приймає холодно, навіть вороже, ці *широкорозплющені* провінційні оченята, які “ловлять гав” навколо, намагаючись не пропустити жодної подробиці, шаріючись від тої чаруючої величності, котрої досі не знали. А далі втома. Ніхто не розділяє того крейзанутого душевного пориву, іронічно піднімаючи праву брову у відповідь на *широкосяючу* посмішку.” (Голуб, 2011). Мотиваційно зв’язані лексико-синтаксичні деривати *широкорозплющені* – *широкосяючі* у цьому тексті – okazіоналізми, зазвичай, у літературній мові – це словосполучення прислівника з дієприкметником.

Використання МЗС водночас з функцією скрепу виконує функцію **додаткового інформування**: “У зв’язку з її *співом* на гадку мені спали дві аналогії: перша, здається, з Руданського, історія з бабою, яка заливалася сльозами, слухаючи в церкві *спів* дяка, позаяк його *спів* нагадував крик її кози, коли ту вовки роздирали; друга – з якоїсь дитячої книжки (читав у дитинстві), у ній малий, оцінюючи *спів* якоїсь *співачки*, казав, що вона верещить так, як його кіт, коли він того в чайник запихав. Про санаторну ж *співачку* сміливо можна було сказати, що соло вона *співає* так, як коза, яку роздирали вовки, та кіт, якого малий запихав до чайника, могли б *заспівати* дуєтом.” (Кур’єр Кривбасу, Слапчук, с. 29); “По всьому селі, по всіх дворах люди собак тримали, *сторожів*, хоча що там *сторожити* було.” (Гужва, 2010, с.136); “Разом вони пережили ціле бабине літо: вистромивши голови з вікна, ловили губами мокрі *павутинки*, на яких летіли невидимі *павучки*, нюхали листя, шаруділи ним, кидали каштани в калюжі і в небо, примружувались від сонця.” (Андрухович Софія, 2008, с. 40).

Функція додаткового інформування чітко простежується у випадках безпосереднього тлумачення значення: “Я дуже любив, коли прибував *варшавський* – тобто швидкий потяг *Варшава* – Констанца.” (Андрухович, 2008, с. 50); “У нас такі називають або *ковбойськими*, або циганськими. Під *ковбоями*, вочевидь, розуміють гуцулів.” (Андрухович, 2008, с.81); “Батько вперше сказав їй: “Я вже нажився”, *сидячи* над ставком – понад усе він любив ранкову чи надвечірню годину над поплавками, біля ставка в кінці їхнього городу, – *всідався* на вимощену ним же кладку-“*сідало*” і завмирав, дивлячись на поплавки, які ледь коливалися...” (Голота, 2007, с.27) та ін.

Композитна номінація з актуалізацією твірних слів у межах речення також виконує функцію додаткового інформування: “*Кароока* ми сім’я. / *Карі очі* у матусі, / *карі очі* у любові. / *Карі очі*.” (Перебийніс, 2005, с. 51)

“Пройшовши попід *Золотими воротами* й перетнувши Ярославів вал, письменник покрокував *Золотоворітською*.” (Ірванець, 2010а, с. 49).

Інтенсифікація інформації досягається засобом контактної актуалізації МЗС: “Заплаче – не зупиниться: тримісячна напруга налила її по вінця провинними *сльозами*. *Засльозеним* поглядом веде за годинниковою стрілкою, що застигла на першій пополудні, наче роздумуючи, чи варто рухатись далі, але, врешті, рушила.” (Голота, 2007, с.58); “*Гори, гірське село*. Все починає зеленіти.” (Андрухович Софія, 2008, с. 34); “І дрібничка якась перетворюється на звук, / набуває сенсу щоденний хаос: / сіра цегла облич, сніг, печаль. Кармелюк – / все, чим *дихалось і видихалось*.” (Вольвач, 2002, с. 35); “Увечері, коли тільки почали плестися перші сутінки, я *викопав закопаного* біля води казанка з рештками юшки, розпалив вогонь, розігрів страву і поїв її з сухарями.” (Шевчук, 2007, с. 262).

Одне із слів мотиваційного зчеплення може виконувати інформативно-текстотвірну функцію **контрасту**: “Ні, - раптом поправляється ведучий, – мабуть, усе-таки не *наркокультурою*. Просто – *культурою*.” (Жадан, 2009, с. 162). Контраст, протиставлення лежить в основі багатьох стилістичних фігур, що пов’язано, безумовно, з виконанням експресивно-стилістичних функцій. Лексема *наркокультура* сама по собі оксюморон, адже *культура* як така передбачає позитивний розвиток, все ж, що пов’язане з наркотиками, зазвичай, має негативні конотації. У випадку актуалізації МЗС *культура – наркокультура* логічно протиставляється видове поняття (*наркокультура*) родовому (*культура*). У Володимира Калашника мотиваційне зчеплення *живі- неживі - не жили* теж має у своїй основі відношення контрасту, протиставлення: “*Живі* слова ніколи не вмирають, *А неживі* ніколи не *жили*” (Калашник, 2010, с. 26). Це персоніфікація, але автор – лінгвіст, для кого слова – насправді живі, тому ми цей приклад описали у цьому параграфі.

Інформативно-текстотвірна функція **пояснення** реалізується здебільшого через коментування внутрішньої форми одного з мотиваційно зв'язаних слів, що спостерігається у такому реченні: “*Хорошистка*, що автоматично значить – *хороша* дівчинка, чи, як казав потім на батьківських зборах завуч, “дівчинка з заможної родини”, бо такою вона й була, при розлучених батьках, що пестили її, мов змагаючись між собою наввипередки.” (Забужко, 2009, с.32-33). Зазвичай, *хорошистами* (русизм) називають у школі учнів, які навчаються здебільшого на “4” за п’ятибальною системою (в російській мові оцінка *хорошо* (укр. *добре*), у цьому випадку лексема мотивована прикметником *хороша*, який є позитивною характеристикою людини. Авторське інотлумачення внутрішньої форми забезпечує експресивний ефект МЗС. Аналогічно: “А він зовсім інший. Він «*барабанщик*». – Тобто? Він що, грає в ансамблі? – Ні, «*барабанщик*» – це той, кому все «*по-барабану*». Він сам казав.” (Роздобудько, 2008, с. 96).

Інотлумачення авторами внутрішньої форми – засіб мовної гри, особливо показово це на прикладі МЗС з okazіоналізмами у складі: “*Лічниця*, – казав він, – *лічниця*, а не *лікарня*, бо *лікарня* – це там, де *ліки*, себто аптека, а *лічниця* – там, де *лікують*.” (Андрухович, 2008, с.18). Ефект каламбуру супроводжує функцію пояснення у випадку з узуальними МЗС: “Водій *автонавантажувача*. Прекрасна вакансія для мене – людини з купою *автономних* комплексів і здатністю себе саму *навантажувати*.” (Карпа, 2010, с.169). Цікавим є приклад пояснення-акцентування внутрішньої форми гідроніма мотиваційно зв’язаним спільнокореневим словом: “Хочу лежати на ліжку посередині *Тихого* океану. Тільки щоб там було в натурі *Тихо*.” (Дереш, 2009, с. 131). Так само пояснюється топонім-назва села: “*Яка шана* селу, така і *Шанівка!* – сказав і впав із постаменту.” (Дашвар, 2010б, с.78).

У текстовому фрагменті фіксуємо використання МЗС з метою інформування засобом висвітлення внутрішньої форми (*паперова склянка*), яка в цьому випадку є неправильно орієнтованою: “Смішне й неприродне словосполучення – “*паперова склянка*”... Від нього так і віє Бодріярівськими симулякрами... Кирило сидить навпроти, схрестивши довгі ноги. Теж п’є сік зі *склянки* і крадькома спостерігає за мною.” (Малина, 2009, с.185).

Одна з інформативно-текстотвірних функцій, яку виконують мотиваційно зв’язані слова в сучасних українських художніх текстах, передбачає трактування концептуальних аспектів поняття – **концептуалізацію**, що репрезентовано у такому прикладі: “Зовнішня робітничка ячейка, – говорить Чапай. – Ідея проста – нам відпочатку показують *хибну* картину виробничих відносин. *Хибність* її, – говорить Чапай, – полягає насамперед в нібито необхідності перманентного зростання капіталу.” (Жадан, 2007, с. 103). Функція експресивності нульова.

Концептуалізація – це репрезентація у тексті певної інформації. За І.Р. Гальперінім, інформація може бути змістово-концептуальною, змістово-підтекстовою та фактуальною [49, 44]. Науковець вважає **змістово-концептуальну** інформацію авторським творчим переосмисленням відношень між явищами, розуміння їх причинно-наслідкових зв’язків, їх значущості в соціальному, економічному, культурному житті народу [Там само, с. 25]. Концептуалізація реалізується часто засобом використання мотиваційних зчеплень, у складі яких синтаксичні деривати (за Єжи Куриловичем): “...натовпи чуваків у спортивних костюмах, котрі почували себе на вулицях міста впевнено й *безтурботно*, це було, очевидно, їхнє місто, їхні костюми, вони мали право на свою *безтурботність*, на відміну від мене, я міг запам’ятати краєвиди за вікном помешкання, але краєвиди ті міста вже не

стосувались.” (Жадан, 2007, с. 256-257); “Як і кожна жінка, вона не мала наміру *старіти* за жодних умов і обставин, та, зрештою, в чій перспективні плани входить дочасне *старіння*?” (Матіос, 2009, с. 37).

Змістово-підтекстовий аспект інформативності передбачає більш узагальнений зміст сукупності інформації, яка актуалізується в дискурсі імпліцитно на основі тексту, виходячи з інших модулів дискурсу [190, 212]. За допомогою МЗС чітко диференціюється саме цей різновид інформативно-текстотвірної функції: “Мабуть, душі лісників, або душі *піонерів* із сусіднього табору, *піонерів*, які повтікали давно, багато років тому, із затишних *піонерських* наметів до лісу, харчувались якийсь час корінням і мухоморами, від чого поступово втрачали свою *піонерську* подобу, ставали неприкаяними духами, щоночі приходили на вогонь у лісі, не наважуючись підійти ближче, аби не зустрітися з *піонервожатим*.” (Жадан, 2007, с. 269); “ - *Кротовиця*, - розчаровано тягне дівчинка. – У нас теж такі були, дід коров'яку свіжого накидав і *кроти* змандрували...” (Голота, 2007, с.85-86).

І.Р.Гальперін змістово-підтекстову інформацію поділяє на ситуативну та асоціативну, зазначаючи, що ситуативна змістово-підтекстова інформація виникає у зв'язку з фактами, раніше описаними, тоді як асоціативна не пов'язана з фактами, а виникає як результат властивої нам звички зв'язувати викладене вербально з накопиченим власним чи суспільним досвідом [49, 45]. МЗС репрезентують, зазвичай, ситуативну змістово-підтекстову інформацію: “Нас позбавляли *сну* настільки безжально-безглуздо, що наша *сонливість* робилася хронічною. Ми *засинали* постійно і всюди – на три секунди, на п'ять. За три секунди я встигав побачити ціле *сновидіння*. Нам вдалося *спати* в будь-яких позах і конфігураціях.” (Андрухович, 2008, с. 170).

Функція **фактуальності**, яка є вербалізованими повідомленням про факти, події, процеси, явища в текстовому світі, що моделюється

свідомістю автора та інтерпретується свідомістю адресатів [190, 212], полягає у характеристиці реалії посередництвом використання лексичних мотиватів, які репрезентуються певні факти існування предмета чи явища: “*Кактуси живуть у кактусаріях.*” (Карпа, 2009, с. 184); “І ось навколо цієї байди збирається ЗРЯ, як *мурахи* навколо *мурашника*. Да? – питаюсь. – А хто виконує роль *мурашиної* королеви?” (Жадан, 2007, с. 103).

Фіксуємо вираження фактуальності засобом актуалізації МЗС різних типів відношень між явищами чи предметами, висвітлення їх ознак, властивостей, родо-видових характеристик тощо. Так, мотиваційна пара *шпак* – *шпаківня* об’єктивує відношення суб’єкт – локатив у межах категорії предметності: “...першим його набачив *шпак* із старої *шпаківні*...” (Голота, 2007, с.111). Мотиваційне зчеплення *риба* – *рибина* – *риб’ячий* актуалізує предметні відношення одиничності – збірності (*риба* – *рибина*), дериваційний ланцюжок *риба* – *риб’ячий* репрезентує відношення об’єкт – атрибут: “...Чапай чомусь нервує, хоча показує нам, що все гаразд, зараз візьмемо, я розглядаю цвяхи в килимі і раптом бачу на підвіконні велику *рибину*, навіть не знаю, що за *рибина*, я їх ніколи не міг розрізнити, ну там *риби*, жаби – і все, квартирка відчинена і навколо *рибини* літає кілька бджіл, ліниво кружляючись, де вони лише взялись по такій погоді, сонні й зовсім неагресивні, хоча, може, саме так і має бути. Сідають на *риб’яче* тіло, повзають по ньому, я підходжу ближче, пробую перевернути небіжчицю і враз відсмикую руку...” (Жадан, 2007, с. 96-97). Мотиваційне зчеплення (дериваційне гніздо) *сон* – *сновида* – *сновидіння* – *спати* вербалізує номінативні одиниці відношень об’єкт – суб’єкт (*сон* – *сновида*), об’єкт – об’єкт (*сон* – *сновида*), об’єкт – процес (*сон* – *спати*): “ - Якщо то все *сон*, то чому ти прийшла до мене? Чи ти думала, що я не сплю? Дарця знизала плечима, але відразу ж схаменулась: – Я зі *сновидами* не розмовляю. – Дарцю, то *НЕ сон*. Тебе той старий перекидав зі *сновидіння* у *сновидіння*, але тепер то *не сон*.” (Дереш, 2009, с.171).

Мотиваційна пара *надпити* – *напій* представлена спільнокореновими словами, прямий дериваційний зв'язок між ними відсутній, проте відношення процес – об'єкт очевидні: “Тепер би не заговоритись і не *надпити* випадково цього *напою* знову.” (Ірванець, 2010, с.105).

Отже, здебільшого у складі мотиваційних зчеплень у тестах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ актуалізується нейтральна загальноживана лексика. В окремих випадках спостерігаються експресивні конотації функцій МЗС, хоч основна функція МЗС цього лексико-стилістичного шару – інформативно-текстотвірна у її диференційних типах, зумовлених сутністю і складом текстових категорій загалом.

2.1.2. Книжна лексика

Книжна лексика властива і усній, і писемній формі літературної мови, на відміну від розмовної, яка властива тільки усній формі мови, причому не завжди літературної (суто усно-розмовною є діалектна сфера (беремо до уваги і територіальний, і соціальний діалект)). Книжна лексика активно використовується в усіх функціональних стилях української літературної мови, крім розмовного: науковому, публіцистичному, офіційно-діловому та художньому. Чітко визначеної межі між книжними словами і загальноживаними не існує, тому термін *книжна лексика* умовний, оскільки ідентифікує тільки книжні слововживання у книжно-писемних функціональних стилях літературної мови. У цьому параграфі подано лінгвістичний аналіз функцій МЗС з книжними лексемами у складі з диференціацією на загальнокнижний, термінологічний та поетичний види.

Загальнокнижна лексика. Загальнокнижна лексика [123, 245] використовується, коли є потреба викласти питання в діловому тоні, об'єктивно, безпристрасно обговорити що-небудь, чітко висловити свою

думку: “Ми не здивуємося, якщо невдовзі ви організуєте велику товаро-фінансову імперію й станете її імператором.” (Дніпро, 2009, Трінчук, с. 7-8); “І нинішні - мігранти-емігранти...” (Голота, 2007, с.72) та ін. . До загальнокнижної належать такі групи лексики:

- загальнонаукова лексика (*закон, синтез, аналіз, трактування* та ін.);
- суспільно-політична лексика (*демократія, державотворчість, політика* та ін.);
- офіційно-ділова лексика (*термін, угода, договір* та ін.);
- запозичена лексика як синоніми до нейтральних слів (*пролонгувати, кулуари, диференціація, апогей* та ін.).

Загальнокнижні лексеми можуть бути багатозначними, лексико-семантичні варіанти можуть функціонувати і в суто термінологічному, і в нейтральному значеннях (*реакція* – відповідна дія (загальнокн.), *реакція* – хімічний процес (хім. термінологія)).

Загальнокнижні слова у складі мотиваційних зчеплень, зазвичай, виконують інформативно-категорійні функції, зокрема, змістово-концептуальні та фактуальні: “Тебе для мене інший хтось дублює./Який непевний цей чужий дубляж!” (Матіос, 2007а, с.128); “Я передаю вам категоричну директиву, – емоційно наголошував наостанок зустрічі Геродот, – якщо здибаєтесь у процесі роботи де-небудь з *монархічною* організацією або окремими *монархістами*, що працюють за завданням звідси, вживайте найрішучіших заходів до нищення цієї сволоти.”(Скрипник, 2009, с.90); “Цей, з дозволу сказати, “роман” аж цвиркає злобою та домислами, направленими на зруйнування атмосфери стабільності й *добросусідства*, досягнутої між двома *сусідніми* державами.” (Ірванець, 2010, с. 152); “Може, когось і можна зомбувати отими бізнесовими *тренінгами*, але в людей із нестадним типом мислення вони викликають подив і огиду. Єдина мета, заради якої насправді працює

наш великий колектив, – це збагачення нашого боса, і це для мене давно істина, незважаючи на виспиви *тренінг-менеджерів*.” (Дніпро, Кучер, 2009, с. 72) та ін.

Активне використання у мовленні загальнокнижної лексики є показником його інтелектуалізації: “Ця постать мимохить викликає в жіночому серці велику тугу: ось він, *типовий* силует на нинішніх сільських дорогах. Образ, *типаж*...” (Голота, 2007, с. 91); “Так, справді, *реєструвалася* через Інтернет, кімната заброньована. Позіхає. Підсовує картки для *реєстрації*.” (Малина, 2009, с.108); “Олексій шукав те, що він називав “*концепт*”, тобто якісь значні “*концептуальні*” прориви, виходи за рамки...” (Дніпро, 2009, Скороход, с. 47) та ін. Проте надмірне використання таких лексем з точки зору культури мовлення є не виправданим, оскільки може ускладнити взаєморозуміння, особливо у випадку нееквівалентності культурного рівня мовців: “Баба Катря ніколи не прискіпувалася даремне, тільки тоді, коли порушувалися певні правила, її гнів завжди був *раціональним*. Марійка ж відзначалася *ірраціональністю*, її неможливо було передбачити.” (Кур’єр Кривбасу, Слапчук, с.35) та ін. Текст навіть з загальнокнижними словами може сприйматися цілком адекватно, але, коли є питомий відповідник, чи варто використовувати запозичення саме за межами книжно-писемної сфери: “Існує певна категорія людей, яка, не зважаючи ні на що, все одно відпочиває в Криму, *мотивуючи* це фразою, яка свідчить про те, що насправді вони не мають ніякої *мотивації*: ”Там природа краща””. (Сняданко, 2005, с.101) та ін.

Такі слова є стилістично маркованими, оскільки повинні обслуговувати тільки книжно-писемні стилі. Коли загальноживані лексеми є єдиними номінантами реалій, вони можуть використовувати також і в розмовному, і в художньому стилях української мови у прямому номінативному значенні: “*Моралізаторство* – останнє виправдання

негідників. Ага, так мій друг Анджей казав. Тільки не треба про це повідомляти *моралізаторів*, вони ж бо й так такі нещасні у тій своїй однобокості... Їх у житті тішить тільки те, що вони “знають, як все має бути”.” (Карпа, 2009, с.184) “Оскільки життєвий *код* створює вища сила, то чи не може вона ж, або хто інший його *перекодувати*?” (Пантюк, 2007, с. 117); “Знаю, Михайле Іларіоновичу, накинув сам собі непевну і, мабуть, невдячну місію, але не можу вже того спекатися: пробую з *партократа* зробити *демократа*.” (Гужва, 2010, с. 51) та ін.

Вихід загальнокнижної лексики за межі книжно-писемних стилів спричинює творення їх похідних, словотвірна модель яких властива саме розмовному мовленню: “Одягнутий *не по-професорському* – в звичайну тілогрійку та заношені штани. Він простягає мені старечу суху руку для привітання та, затуляючи мене від снігу парасолькою, проводить по мокрій, вимощеній плиточкою доріжці до будинку. Ми проходимо до вітальні (*професор* гордо називає її – майстерня: “Прошу вас до майстерні”).” (Малина, 2009, с.90-91); “Звичайно. Мені подобається, що ти мене *легалізуєш*, – усміхнулася Майя. – Хоча у статусі *нелегалки* є своя романтика.” (Гужва, 2010, с. 188). Такі слововживання віднесемо до експресивних, точніше оцінних. Поєднання різностильових елементів надає відтінок іронічності звучанню текстового уривку. Іронія, створена у такий спосіб, представляє речі в незвичному, новому ракурсі, створює ефект відчуження, підвищує інтерес комунікантів до предмета іронічної оцінки, визначає ціннісну орієнтацію, сприяючи перетворенню суперечності на творчий пошук істини [92, 1].

Мотиваційні зчеплення загальнокнижного характеру можуть містити і лексеми, і словосполучення: “Приміщення конференц-залу уособлює поєднання непоєднуваного: сучасного *стилю “хай-тек”* – скло та метал (навіть стільці *стильно-хромовані*, напівкруглої форми, як із фантастичного фільму про майбутнє), і *стилю “барокко”* – сходи на

другий поверх оздоблені перилами з вишуканими завиточками, а люстри мають вигляд, наче їх позичили з драматичного театру – важкі, усі в суцільній позолоті та з хитромудрими візерунками.” (Малина, 2009, с.76). У цьому випадку інформативно-текстотвірний аспект супроводжується відтінком експресивності, якого надає прийом контрасту.

Загальнокнижний елемент (міжнародний формант) *євро-*, слова з яким з’явилися в українській мові протягом останніх двох десятиліть, використовується Євгенією Кононенко як компонент і okazіоналізмів, і узуальних слів з метою динамізації, інтенсифікації експресії (експресивна функція МЗС), також за допомогою цих слів зроблено акцент на специфіці побуту сьогодення (інформативно-текстотвірна функція). У романі “Імітація” МЗС з цим компонентом формують мотиваційну сітку, яка семантично і експресивно покриває весь текст: “Іноді вони з мамою відпочивали в Південній Англії або в Північній Італії, але частіше Джордж проводив свої вакації в *євромолодіжних євротаборах європейського рівня.*” (Кононенко, 2008, с. 20) “Сашко Чеканчук розповідав, що її Юрко зараз став таким собі охайним *євробіороботом.*” (Кононенко, 2008, с. 23) “Він у величезному передпокої-вітальні. Мар’яна виламала стінку між першою кімнатою і коридорчиком. Утворився грандіозний *єврохол*, який має приголомшувати усіх, кому дозволили переступити цей поріг. На стінах – декілька картин, під стінами – *євродіжки* з рідкісними вазонами. Посередині вітальні – диван-козетка. Як у музеї. Далі важкі дзеркальні *євродвері* ведуть до коридорчика, куди виходять інші приміщення: ванна, туалет, спальня, кабінет, який Мар’яна переобладнала з кухні.” (Кононенко, 2008, ст. 42) “Чеканчук уже був тут позавчора, по дорозі він подумав, де можна буде сісти втрюх коло пляшки в тому *суперєвромешканні*, де Мар’яна рішуче ліквідувала кухню як елемент радянської жлобської субкультури.” (Кононенко, 2008, с. 68) “Вона добре знала, на що дивляться на *євровиставках.*” (Кононенко, 2008, с.117).

Отже, загальнокнижна лексика у складі мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., зазвичай, виконує інформативно-текстотвірну функцію.

Термінологія. Беззаперечно, що одним з показників інтелектуалізації мови є використання у неспеціальних контекстах (у даному разі художніх) термінологічної лексики. Термінологія використовується, по-перше, з метою відображення дійсності, по-друге, з певною стилістичною метою.

За визначенням А.В.Крижанівської та Л.О.Симоненко, терміни – “це номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови..., причому кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення” [115, 15]. Дослідники акцентують увагу на основній функції терміна – здатності виражати наукове поняття, вказуючи також і на інші властивості терміна, які є оптимальними для його функціонування в терміносистемі, цим він відрізняється від загальноповсякденної лексики. Визначено такі диференційні ознаки терміна (щодо загальноповсякденної лексики): системність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, відсутність експресії, наявність точної дефініції, стилістична нейтральність [38, 508].

Системність – основна ознака терміна, він виконує свою функцію тільки тоді, коли сприймається як елемент певної терміносистеми. Проблему системності термінологічної лексики вперше задекларував Д.С.Лотте [137,10], підкресливши в ній класифікаційну сутність, тобто термінологічна лексико-семантична система визначається насамперед класифікаційними ієрархічними зв'язками між поняттями. Цієї самої думки дотримуються й О.В.Суперанська, Н.В.Подольська та Н.В. Васильєва, які вважають, що “терміни-слова групуються не в порядку, зумовленому системою певної мови, а у зв'язку з системністю науки, яку вони обслуговують, що створює особливу парадигматику, особливу сполучуваність, яка не спричинюється нормами мови” [208, 116-117].

Е.Ф.Скороходько вказує, що “системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження” [197, 74]. Системність відповідності між планом змісту і планом вираження – це мотивованість [Там само, с. 77].

Особливо важливу роль у творенні термінології відіграє структурна мотивація: закріплення за певним формантом певного значення у певній терміносистемі. Приклади з текстів художньої літератури з актуалізованими мотиваційними відношеннями показово ілюструють принцип номінації термінології, який полягає у використанні спеціалізованого словотвірного типу: “Хоча Фещенко і вважав, що місце жінки біля їжі та прання, але шанував Мілочку як людину, що працює, а не *філософствує*. Вражені *філософозом* люди не можуть бути корисними для суспільства, бо не будуть працювати, лише шукатимуть тихі болота. На зразок НДІ проблем міського квітникарства, де працював, якщо це можна назвати працею, Борисенко, якому Фещенко ставив третю стадію *філосифілісу*.” (Кононенко, 2005, с. 194). Оказіоналізм *філософоз* утворений за моделлю творення назв хвороб (*дисбактеріоз, туберкульоз* та ін). З погляду системності медичної термінології назву вигаданої хвороби *філософоз* створено правильно. Щодо слова *філосифіліс*, спостерігаємо композитний словотвір, такий спосіб термінотворення теж властивий медичній терміносистемі (*гастроентероколіт, пієлонефрит* та ін.) Безумовно, ці оказіональні новотвори Євгенії Кононенко виконують насамперед експресивну функцію, саркастичні відтінки чітко виявляються. Термінолексика перестає бути тільки термінологічною, набуває нових переносних значень, входить у художню літературу як матеріал для нових, оригінальних виражальних засобів [148, 17].

Наталка Сняданко теж використовує типову термінологічну модель творення назв наук та назв осіб, науковців – представників цих наук: “Також, бо мені здається, що *професори ангелології*, тобто *професійні ангелологи* теж повинні це любити або просто повинні тут прогулюватися, уявляючи, ніби спілкуються з вічністю. Я загалом погано уявляю собі коло обов’язків професійного *ангелолога*, як і спосіб, у який можна вивчати *ангелів*.” (Сняданко, 2005, с.144). Мотиваційний ланцюжок *ангел – ангелологія – ангелолог*, використаний у художньому прозовому тексті дає всі підстави засвідчити інтелектуалізацію мови посередництвом використання у розмовному, художньому мовленні моделей книжно-писемного (наукового) стилю. Інтелектуалізація мови пов’язана з її емотивністю [102, 3] Якщо є *теологія*, то чому не може бути *ангелології* як її розділу. У кінці ХХ-го та на початку ХХІ-го сторіч багато композитів виявляє зближення абстрактної лексики, зокрема наукової термінології, з експресивно забарвленою, розмовною. Спостерігається міграція наукової лексики в розмовну, щоправда такі композити є одразу розмовною лексикою, незважаючи на походження. Це своєрідне маскування під терміни [104, 152].

У складі мотиваційних зчеплень використовуються композити з терміноелементами у їх складі: “Я вибіг ще до дев’ятої, бо мав віддати пакета людям, що летять за океан. Ідучи до тебе, набираю твій *телефон* з усіх *таксофонів*. Що сталося?” (Кононенко, 2008, с. 25). Термін *телефон* у цьому контексті має значення *номер телефону*, з позицій словотвору – це синекдоха, пренесення значення за ознакою ‘ціле’ – ‘частина’; вживання лексеми *телефон* у цьому значенні – ознака розмовного мовлення, своєрідний засіб мовної економії, адже розмовне мовлення тяжіє до спрощеності номінативних конструкцій. Мотиваційне зчеплення *телефон – таксофон* аналізуємо у цьому параграфі на підставі того, що

терміноелемент *-фон-* має статус кореневої морфеми, отже, ці слова перебувають у відношеннях лексичної мотивації.

Кореневі терміноелементи використовуються для створення okazіоналізмів, які мають іронічний зміст: “Мені перед вами пишати́ся рано, / Та буде і в мене квіту́ча пора... / Ось я одірвуся від *телеекрана*, / Точніше сказати – від *телешнура*.” (Сом, 2007, с.147); “Потім каже : - Дайте казку! / (Ніби – дайте шоколад). / - Дам казок я цілу в’язку! / Ось включаю *телегляд*. / Вогник блимнув на екрані. / Зараз казку уловлю. / - Не люблю я *теленяні*, / Казку мамину люблю!” (Сом, 2007, с. 175). Оксана Забужко використовує з іронічно-саркастичною метою полісемію терміноелемента *-граф-* (особа, за видом діяльності і назва приладу): “...не кажучи вже про надгризеного хлопчика, який теж пречудесно може стати, на втіху мамочці, доктором яких-небудь наук, *океанографом*, або *селенографом*, або, хай йому грець, *осцилографом*, чому ні.” (Забужко, 2009, с. 34).

Тенденція до однозначності в межах певного термінологічного поля як диференційна ознака термінів передбачає усунення синонімії та полісемії, проте повністю позбавитися неоднозначності (навіть у мові науки) неможливо, адже лексичний склад мови постійно розвивається як за рахунок нових слів, так і за рахунок розвитку значень слів. Якщо терміни вживаються у неспеціальному контексті, їх однозначність уже не потрібна. Так, спостерігаємо заміну словотвірної моделі, властивої для науково-технічної сфери, як-от термін *гіпсовий* на розмовне *гіпсяний* (за аналогією *глиняний*, *скляний*): “Так виникає потреба вирізьбити в *гіпсі* найвеличнішого світу цього,/ не здобувшись уявою на погруддя – на чому стояти./ Логічний вивершок усілякого помпезного мистецтва: / *гіпсяні* трупи з кострубатим подіб’ям шиї завалюються в кропив’яних бур’янах.” (Медвідь, 2002, с. 8). Варто відзначити, що заміна суфікса вносить відтінок експресивності.

Оскільки термін має чітку дефініцію, він є стилістично нейтральним (незалежним від контексту) в термінологічному полі. За межами конкретного термінологічного поля термін може втратити свої ознаки і змінити значення – детермінологізуватися: “І не було в нього на обличчі шкіри, а тільки якась *пластмаса*: *пластмасовий* був у нього ніс та лоб, а уста не рожеві, як це буває в молодих хлопців, а сині, як у хворого на серце, – такий собі, знаєте, вербовий манекен.” (Шевчук, 2007, с. 84). Читач, сприймаючи МЗС *пластмаса* – *пластмасовий*, навіть не задумується про хімічну структуру цієї речовини, особливо далекі від хімії навіть не сприймають як складноскорочене слово від *пластична маса*. Функція цього мотиваційного зчеплення інформативна, хоч наявне і порівняння за зовнішнім виглядом, але експресивність слабка (без емоційного компонента).

Прийнято вважати, що терміни відзначаються відсутністю експресії, але тільки в межах наукового стилю. Науковим текстам властива сувора логічність викладу і об’єктивність як ознака наукової творчості, тоді як художня творчість суб’єктивна і, відповідно, насичена емоційно-експресивними відтінками. Якщо термін виходить за межі наукового академічного стилю, на нього починають впливати закони тієї функціональної сфери, у якій він використовується, хоч семантика і не змінюється: “Тяжкий випадок, пане докторе. Може... *ампутуємо*? Га? Маленька *ампутаційка* перед трапезою, для апетиту... *Ампутація* ще ж нікому зла не зробила, давайте *ампутуємо*! Ну будь ла – а – а – аска !” (Дереш, 2009, с. 41). Мотиваційне зчеплення *ампутація* – *ампутаційка* – *ампутуємо* загалом репрезентує інформативну функцію, проте лексема з демінутивним суфіксом вочевидь покликана виконати й еспресивну.

З експресивністю пов’язана проблема розрізнення термінів і професіоналізмів у складі мови науки. Професіоналізми, як і терміни, позначають наукові поняття, але їм властива функціонально-стильова

обмеженість використання та наявність емоційно-експресивних конотацій [231, 76-87]: терміни вживаються у книжному варіанті наукової мови, а професіоналізми – в розмовному як просторічні відповідники термінів: “Насправді такого немає в природі. Це вигадка радянських *психіатрів*. Мене засадили до *психушки* за моє ставлення до режиму. Він розповідає тобі, що у *психіатричній* лікарні вночі не гасять світло.” (Кононенко, 2005, с. 15). У цьому текстовому фрагменті представлені мотиваційно зв’язані синоніми *психушка* – *психіатрична лікарня*, перший – професіоналізм, ознака розмовного стилю, другий – науковий термін. Функція МЗС – власне інформативна (пряма назва реалій, про які йдеться).

Важливо зазначити, що терміни, які вживаються у неспеціальному контексті, по-суті, уже виконують функцію загальноживаних слів: “Як учив мене професор Звенигородський, треба починати з початку. З дитинства, з *натального* періоду, а можливо, навіть з *пренатального*.” (Малина, 2009, с.9); “*Критик*, який ніколи нікого не *критикує*, а професійний обов’язок *критика* – «шкірити зуби, позаяк *літературний критик* – сторожовий пес *літератури* і повинен оберігати її від шкідників і бракоробів: деструкторів, імітаторів, аматорів, графоманів»” (Кальміус, Баран, 2005, с.111). У наведених прикладах функція МЗС – інформативна, спостерігаємо інтенсифікацію змісту повідомлюваного.

Терміни у художньому тексті сприймаються читачем з точки зору наївної, а не наукової картини світу. Безумовно, якщо текст читає фахівець певної галузі, він сприймає такі лексичні одиниці з позицій своїх професійно-експертних знань. Має значення також поширеність, новизна терміна (поняття, реалії, яку він позначає). У художніх текстах вузькоспеціальні терміни зустрічаються вкрай рідко, здебільшого зі стилістичною метою: “- Перетворилася на жалюгідну *невротичку*. Чи *неврастенічку*. Чи *істеричку*.” (Карпа, 2009, с. 25). Нефахівець навряд чи розрізнить ці хвороби, але у тексті терміни використано як стилістичний

прийом градації. МЗС оформлено суфіксом *-к-* на позначення належності до жіночої статі, що властиво розмовному стилю мовлення.

Якщо термін використовується у прямому номінативному значенні без експресивних конотацій, то, зазвичай, у тексті подаються пояснення значення, часто за допомогою МЗС: “Магнієва *вибухівка* – це *вибухова* речовина середньої потужності.” (Жадан, 2007, с. 194); “*Газова* бомба – це бомба з *газом*. Складається вона з горючого *газу* та повітря.” (Жадан, 2007, с. 196).

У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ нами виділено МЗС, які належать до різних термінологічних систем.

1. Медична термінологія. Зафіксовані нами приклади МЗС – медичних термінів, зазвичай, використано у прямій номінативній функції, відповідно, виконують інформативно-текстотвірні функції. Насамперед, це скреп: “Надто багато скидати на *психіку* – теж ознака *психічної* неповноцінності. Закони *психіки* – це ті ж таки закони фізіології.” (Шевчук, 2007, с. 228); “Я не той *лікар*, що *лікує* всі хвороби.” (Пантюк, 2007, с. 129). Додаткове інформування простежується на прикладі мотиваційного зчеплення *жовч-зеленаво-жовтий, жовчний*: “...а печінка виробляє *жовч*, гірку, густу, *зеленаво-жовту*, і та, краплина за краплиною, краплина за краплиною, просочується у *жовчний* міхур.” (Андрухович Софія, 2007, с. 336), а також *клеттоманський* – *клеттоманія*: “І не *клеттоманські*, хоча формально крадіжка речі, котру ти можеш собі купити, вважається *клеттоманією*, а не просто заощадженням.” (Карпа, 2010, с.190). Міжнародні терміноелементи (фонетичні варіанти) *нейро-* і *невро-* також виконують функцію скрепу у складі МЗС: “Розпачливі Світланині слова були лише емоцією, бо не вона вирішувала долю Костянтина, а синкліт *нейрохірургів* і *невропатологів*.” (Гужва, 2010, с. 208).

2. Юридична термінологія. У нижченаведених контекстах лексеми мотиваційних зчеплень *суд - судити - засудити; убити - убивство; рекет - рекетнути - рекетир* виконують функцію скрепу, варто відзначити, що такі лексичні повтори інтенсифікують власне концептуально-змістовий аспект інформативності: “Судіть мене самі! Я не боюся суду. / Засудите на смерть, проситися не буду. / Мене ніщо не вб’є крім власної ганьби, / Я краще вмру в тюрмі, та не піду в раби!” (Павличко, 2009, с. 39); “ Не судіть, аби вас не судили. Адже яким судом будете судити – таким судитимуть і вас.” (Роздобудько, 2008, с. 67); “Пригадайте, добре знаю, як почалося з отою Першою світовою війною: хтось когось убив, а інші, обурені тим убивством, встряли в суперечку – й почалося .” (Сеник, 2005, с. 69). Такі лексеми, хоч і належать до юридичної термінології, але давно увійшли у повсякденний вжиток, доказом чого є просторічні похідні, як-от *рекутнути*: “Я согрішу у великодній піст./Про це криміналісти кажуть – *рекет*./І про мій гріх ніхто не уповість,/З невинної – аж прісної – смереки.”(Матіос, 2007а, с. 52); “Я украду тебе./Я *рекетну*.” (Матіос, 2007а, с. 52); “Та що я плачу?/Я ж бо *рекетир*!” (Матіос, 2007а, с. 52).

3. Музична термінологія. Музична термінологія також представлена термінами, які давно детермінологізувалися: “Вже й *сурми* не по-нашому *сурмлять*, / І маячать не наші вже клейноди.../ І тать підстеріга останню п’ядь. / І лиш цейтноти, лиш самі цейтноти.” (Мойсієнко, 2008, с. 15); “ Губну гармошку – трофейну штуку - / Беру в маленьку, худеньку руку. / Хоч я *награвся*, сказав: “Не буду”, / Та просять *грати* для всього люду.” (Сом, 2007, с. 55). Відіменникові назви музичних професій, ужиті у текстах разом з твірними словами, виконують інформативно-текстотвірну функцію скрепу: “... і раптом лишитись ні з чим / напевне даремно / та все ж було свято яким / фанфари цимбали / круті *барабани* і бас / ох цей *барабаничик* / він виграв у юності час ...” (Покальчук, 2002, с. 120); “Тіло

піддатливе і чутливе, як *скрипка*. Я тепер знаю, що кожна *скрипка* має свого – єдиного – *скрипалья*.” (Матіос, 2009, с. 34); “В його коморах шукачі кишать - / Але ні нот, ні строф ніде немає. / Поет! *Скрипаль!* Такого ж не буває?! / І раптом *скрипки* зойкнула душа. / Перекотилось: “Відійшов Віршар”.” (Боровко, 2000, с. 118); “У Стъопчиній голові – десять дзвонарів і *дудар із дудкою*, та всі разом – як заграли!” (Дашвар, 2010а, с. 57). Ядерні терміни музичної термінологія *музика* і *спів* у складі мотиваційних зчеплень акцентують змістово-концептуальний аспект інформативності: “Вона по-справжньому *співає*, ця дівчина-жінка, зовсім не так, як ті, продажні й успішні; вона *співає*, ніби молиться, вона не заробляє *співом* на життя, а живе *співаючи*, і це одразу відчувається.” (Кур’єр Кривбасу, Москалець, с. 4); “*Музичний* формат є насправді форматом поведінковим, це тобі лише здається, що ти вибираєш *музику*, вибираєш одяг, шукаєш собі роботу, перемикаєш канали телебачення, зупиняючись для себе на чомусь цікавому.” (Жадан, 2007, с. 364).

Усі наведені нижче приклади термінологічних мотиваційних зчеплень, за невеликим винятком, уже детермінологізувалися. Вони, зазвичай позначають ядерні, ключові, базові поняття названих терміносистем, і тому обов’язково виконують інформативно-текстотвірну функцію концептуалізації у її різновидах., зазвичай, у поєднанні зі скрепом.

4. Військова термінологія. “А за тиждень збулися сни допотопних черемошнянських дідів, які в молодості, видно, так добре нанюхалися воєнного *пороху*, що відчували на відстані заворушення новітнього пороху, у всесвітній *порохівниці*.” (Матіос, 2007, с.133); “Пішов я у школу. За мною – *війна*. / Ми теж *воювали* – яка ж дивина ?” (Сом, 2007, с. 64); “Іде *війна*. Усі *воюють* проти всіх, кожен проти кожного.” (Дніпро, лютий 2009, Трінчук, с. 9); “Більше вони не приходили, бо то був справжній *обстріл*. Ні в кого ми не попали, але *стріляли*. *Стріляли* без страху, що

уб'ємо, бо то було далеко.” (Кур'єр Кривбасу, Мандрівки життя, с.146); “Була неділя, не той день, аби сваритися, і Степан терпляче чекав, коли кулеметні черги зі спальні зміняться поодинокими *пострілами*, а далі, дастьбі, *стрілянина* припиниться – хоча б на якусь хвилинку.” (Гужва, 2010, с. 9); “Але вони натикалися на суцільні кордони *солдат*, які відгородили їх від черги. Там, за *солдатським* ланцюгом, почалося творити щось дивне.” (Сеник, 2005, с. 129); “Найчастіше використовується в якості *палива* для бойових вогнеметів чи в *запалювальних* бомбах.” (Жадан, 2007, с. 194); “Під час вибуху виникає яскравий магнієвий *спалах*, набагато яскравіший за *фотоспалах*, і утворюється велика кількість білого диму.” (Жадан, 2007, с. 194);

5. Літературознавча термінологія. “Не розуміючи простого, що для Слапчука (особливо для нього) – *літературна* премія – це не задоволення хворобливих амбіцій, а нормальна практика існування його як *літератора*.” (Кальміус, Баран, 2005, с. 108); “Звичайно, я за те, аби шанувати своїх вчителів, жінок, близьких до *літератури* чи представників *літературно-політичного* офіціозу, але елементи критики, нехай і доброзичливої, повинні бути.” (Кальміус, Баран, 2005, с.114);

6. Спортивна термінологія. “Це ж десь тут, неподалік, нещодавньої темної ночі майстер спорту з *дельтапланеризму*, отримавши напередодні *дельтаплан* зі складу для участі в республіканській спартакіаді, стартував зі схилу вулиці Ленінської і навіть спромігся пролетіти метрів чотириста.” (Ірванець, 2010, с. 83); “Звісно, хіба ж можна забути ці командні змагання з *баскетболу* чи *волейболу*...” (Дніпро, Скороход, 2009, с. 38); “По обіді в клуб прийшло четверо, були в *спортивних* костюмах, але на *спортсменів* не виглядали, хіба на злісних порушників *спортивного* режиму.” (Жадан, 2007, с. 422)

7. Педагогічна термінологія. “По суті, цьоця Тамара була моєю першою *вчителькою*. Це вона навчила мене читати й писати. Але

учительство її було домашнім, а не казенним.” (Кур’єр Кривбасу, Слапчук, с.38); “ Я придумав нову лайку:» А пішли б ви всі у НАТО!» / Але сам іду до *школи*. Себто – воду *школярам*.” (Сом, 2007, с.141); “Для вас я – *учитель*, для них - тільки *учень*, і це цілком нормально.” (Дніпро, лютий 2009, Скороход, с. 56)

8. Термінологія фотосправи: “Дзеркала знають глибину порожнечі/ безпорадність плоті/ вікна швидкість польоту/ *фотокамери* фіксують спалахи/ наших душ/ коли вони підносяться до неба/ Уявні *фотографії*.” (Кальміус, Матіяш, 2005, с. 24); “Гаїнина *фотопродукція* мала свій почерк, хоча *фотовідбитки* не знали напівтонів, бо сповідували лише два кольори: чорний та білий. Жодному з художників не вдалося проскочити крізь її об’єktiv самим собою. Розглядаючи світлини, Турівна подумала, що Гаїна *фотографує* затято, наче розстрілюючи.” (Голота, 2007, с. 235); “В принципі, на *фотоспалах* краще не дивитись, хоча це і створює певні проблеми при *фотографуванні*.” (Жадан, 2007, с. 195);

9. Будівельна термінологія: “...пара невдалих законопроектів, і ти потенційний потопельник, у сенсі тебе обов’язково потоплять, скоріше за все в *цементі*, і смертельні *цементні* хвилі, кольору кави з молоком, зійдуться над тобою, тому що в подібному випадку ти не заслуговуєш на нормальну спокійну смерть...” (Жадан, 2007, с. 403-404); “Брат – інженер-мостовик, у світі деє ще будують *мости* над ріками й проваллями...” (Голота, 2007, с.70); “...чимось нагадували *будинки-близнюки*, *недобудовані* колгоспом, якого вже не було...” (Голота, 2007, с. 64); “Світло що зупинилось на пів дорозі воском стане / і снігом що вміє плакати / і листям що вміє чекати / як все насправді по – іншому / і вечір німий і *будинки* чужі цьому містові / як багато можна вигадати / і втечу тіней крізь браму / тільки брама *збудована* / а потім зруйнована не нами” (Антологія, 2010, Гевків, с. 87);

10. Технічна термінологія. “Тому ми їй обов’язково *зателефонували* б, якби мали звідки, але виходить так, що найближчий *телефон* знаходиться на кпп...”(Жадан, 2007, с. 130); “У дворі стояло вантажне авто, біля якого завмер, поставивши на приступку до кабіни ногу, *вимащений у мастило* шофер.” (Шевчук, 2007, с. 217-218); “Батько й мати лагідно посміювалися, що мають маленького *тракториста*, а в мене у вухах усе ще гуло й гуло і ніби продовжувало похитувати на борознах. З апетитом повечеряв, припав до подушки і тільки склепив повіки – *трактор* почав підгрибати під себе вологе весняне поле.” (Думанський, 1993, с. 27); “ Де ти бачила, щоби *молоковози* поливали вулиці *молоком*?” (Жадан, 2007, с. 138); “Нагрівалися фінки і відмички, / одяг із запахом нікотину,/ нагрівались *бензинові* запальнички, / в яких уже давно не було *бензину*.” (Жадан, 2009, с. 38);

11. Термінологія бібліотечної та видавничої справи. “Ми зайшли в *книгарню* в Дубному. В тій *книгарні* доступ до *книжок* був безпосереднім, а під стелажамі стояло таке велике скло, якого не можна було бачити, бо воно наскрізь прозоре.” (Кур’єр Кривбасу, Мандрівки життя, с.164); “Тоді забрали в мене деякі матеріали, які вже *видавалися самвидавком*.”(Кур’єр Кривбасу, Мандрівки життя, с.165); “...Собака успішно і безтурботно просирав свої молоді роки, аж раптом друзі-*рекламники* затягнули стабільно безробітного Собаку в нетрі *рекламної* індустрії, простіше кажучи, взяли кур’єром у відділ *реклами* своєї газети.” (Жадан, 2007, с. 10);

12. Астрономічна термінологія. “Молоко міфічної богині Гери, старшої сестри і дружини Зевса, що бризнуло на небо, дало романтичну назву цьому космічному видовищу, пізніше названому Галактикою, або нашою *зоряною* системою, що налічує понад сто мільярдів *зірок*.” (Гужва, 2010, с. 7);

13. Фізична термінологія. “Борисе Хрисанфовичу, вам не здається, що схема мертва, *діоди-тріоди* полетіли, не оживити?” (Гужва, 2010, с.17);

14. Лінгвістична термінологія. “Ти відпишеш іще сьогодні, торкаючись теплих літер, / перебираючи їх у темряві, плутаючи *приголосні* / з *голосними*, / як друкарка в старій варшавській конторі.” (Жадан, 2009, с. 86); “Дві книжки *латинською*, але якоюсь не такою. Навіть я побачив, що *латинка* перекручена.” (Дереш, 2007, с.110).

На нашу думку, усі наведені вище приклади мотиваційних зчеплень з термінами у складі, є номінантами реалій, про які йдеться у прямому значенні. Ці терміни позначають поширені, звичні поняття, тому, зазвичай, сприймаються як загальноживана лексика, у текст введені, тому що того вимагає його тема. В окремих випадках спостерігаємо включення у мотиваційну парадигму професіоналізмів: *реклама* – *рекламний* – *рекламник*; *постріл* – *стрілянина*: *рекет* – *рекетир* – *рекетнути*, що вносить відтінки експресивності (просторічності).

Багато у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.. мотиваційних зчеплень, компонентами яких є назви осіб за професією: “І, якби Сергій Поярков написав хоч один вірш, його б цитували *космонавти в космосі*, шахтарі під землею й *підводники на підводному човні*.” (Кур’єр Кривбасу, Даниленко, с.176); “Їхнє сюрчання накладається на *жнивний шум*, і не збиралися вгавати ні «скрипалі», ні *жнивари*, хоча вже посіялася й зійшла ніч.” (Думанський, 1993, с. 42); “Та мені якось випало побачити їх без *воза*. Чи *візник* був через міру п’яний, чи, може, шукав де похмелитися, що не догледів і коні вирвались на волю.” (Думанський, 1993, с. 52); “Принаймні, мені здалося, що *журналістський* нюх у нього поставлений чітко. Наприкінці нашої розмови його голос аж захлинався від бажання швидше зустрітись. А який *журналіст*, хапнувши сенсацію, хоч слово про неї скаже, перш ніж надрукує?” (Пантюк, 2007, с. 117); “Вже працюють на жнивнім лану /

Хліборобові руки гарячі, / Що *хлібину* ростять запашну... / Блідий місяць ледь-ледь маячить.” (Павленко С., 2004, с. 25); “Печальні *рибалки* виходять в ніч, / женуться за вітром і , дивна річ, / збирають давнє *рибальське* спорядження, / шукають дорогу до власного (Жадан, 2009, с. 26); “Ось вона *ловить* їх, як *птахолов*, розкидає сіті, / стрічками прив’язує собі до зап’ястя.” (Жадан, 2009, с. 9); “А дехто просто мав розраду/ коли терпугом шліфував/ поверхні твердих тіл/ в країні *теслярів*/ господарював правитель/ що під його орудою були/ всі засоби *теслярства*/ а також *теслярі*/ *теслярчуки* і *теслярівни*/ атож всі здатні до *теслярювання*/ майбутнім *теслям* він/ прищеплював навички *тесання*/ посеред квітів моря сонця/ такі прості і виважені рухи/ до одуру” (Кур’єр Кривбасу, Коверзнев, с. 83). Останній приклад містить мотиваційний ряд *тесля* (*тесляр*) – *теслярчук* – *теслярівна*, який виконує експресивну функцію динамізації, підкреслення масовості явища У цьому випадку професійна лексика (МЗС) вживається у переносному значенні з метою ілюстрації певних соціальних картин.

Крім термінологічної лексики (сучасна науково-технічна термінологія), у тестах використовується професійна ремісницька лексика. Тематично вона відображає традиційні для українців заняття:

- вишивкарство: “З вечора тривожного аж до ранку / *Вишивала* дівчина *вишиванку*. / Що тоненька голочка для сорочок, /А ще тонший в дівчини – *голосочок*.” (Сом, 2007, с.155); “Вечір *вишитий* зірками. / Сидимо під рушниками. / Квітне вишня – *подолянка*. / Тітоньки у *вишиванках*. / Я між ними вчитую: / « Зоре моя *вечірня*»... / Над моєю душею, / над листком» Кобзаря « / захід сяє *вишнево*. / Тиша. Вечір. Зоря.” (Перебийніс, 2005, с. 24);

- швацтво: “Мати ніколи не дозволяла їй бавитися зі *швацьким* начинням, а згодом вона й сама втратила будь-який інтерес до *шиття*.”

(Голота, 2007, с. 36) “Мати сама її *пошила*, можливо, *мати-швачка* хотіла створити свій автопортрет – ляльку.” (Голота, 2007, с. 44);

- столярювання: “А що вже *столярку* робив – ніхто не міг з ним змагатися, відколи умер Петро Ціпцяр – *столяр* і тесля на десятеро сіл зразу.” (Матіос, 2007, с. 96); “Ну що, люди не вміли обходитися з тими *пилками* – а *пиляли* переважно вручну – зразу кількох покалічило.” (Кур’єр Кривбасу, Мандрівки життя, с.150);

- мазання: “Десятирічна Липа залишалася жити у якомусь курятнику, а коли підросла, то зробила собі з нього *хатку-мазанку*. Вона вміла гарно *мазати*, ота Липа, бо навіть дах у її хатці був гладенько *вимазаний*, і на ньому – ні соломи, ні очерету, тільки руда глина...” (Голота, 2009, с. 67) “...баба Ганна завжди кликала Липу на мисочку свіжого борщу біля кабиці: ”тьопай борщ, Липо, бо тобі за *мазкою* по людях варити ніколи.”” (Голота, 2007, с. 68) “Ти пам’ятаєш Липу? Любимівську *мазальницю* неперевершену?” (Голота, 2007, с. 75);

- сільськогосподарські роботи: “Невидимий *косар* розтрусив небесне тіло Чумацького Шляху, вимощуючи *покоси* нічного хмаровиння в узголів’ї кожної зірки...” (Голота, 2007, с.100);“Коли додивилася, що молока зовсім мало, бо Маріїна корова почала відбивати, пішла до Павла на деньку *громадити*. Жінки махали руками, забирали граблі, казали води *громадільникам* від корита носити, та вона не випустила граблів, із рук до самого підвечірку, поки не почувла, як тоненький свердлик почав свердлити голову.” (Матіос, 2007, с. 20); “Тож, узувши даровані кирзяки, покинувши Лію на Роберта й Анну, прямує щоранку Лея повз лісок. До страшного – і свого вже, куди дінешся (що там Семен казав про гриби?) – *свинарника*. Уже й до малих *свиняток* потрошки звекає. І – до матерів (так і не вкусила жодна: бачить, видно, що якась проява нетутешня!) їхніх симпатією проймається. З шанобою, з повагою: “Курва-мать!” – так до них *свинарки* звертаються.” (Павленко М., 2010, с. 24); “Під вечір “учені

люди” могли тільки кліпати очима та слухати оповіді Мануїловича про одну *доярку*, яка колись на рекорд пішла, добу *доїла*, вже корови від неї сахалися, а вона засинала і все руками коров’ячі *дійки* шукала.” (Дашвар, 2010б, с. 87).

Уся наведена у прикладах професійна лексика описує трудову діяльність жителів українського села, функції МЗС – інформативно-текстотвірні (за невеликими винятками, як-от *вечір вишитий зірками* у Петра Перебийноса чи *свинятка* у Марини Павленко).

Загалом, проаналізувавши мотиваційні зчеплення термінологічного і професійного характеру відзначаємо домінування інформативно-текстотвірних функцій над експресивними. Зазвичай, терміни і професійна лексика номінує предмети, дії і ознаки, які відтворюють дійсність.

Поетична лексика. Цікавою у функціонально-мотиваційному відношенні є поетична лексика: “*Нареченою нарече й/ заколисує, заворожує/ чорнобрив’я таких ночей.*” (Сяйво білого тіла, Ліна Костенко, с.298) та ін. Це книжна лексика, яка часто є архаїчною: “*Разом з дівчинкою в кімнату заходив вільглий дух осені чи холодний – зими, і тоді на дзеркалі осідала майже невидима крапелька вологи, поволі заковувалась за його край, але, не встигши добратися глибоко, випаровувалася.*” (Голота, 2007, с. 22); “*У лавах перші, а не просто крайні, / Батьків – звитяжців витязі – сини.*” (Боровко, 2000, с.115) та ін.

Поетична лексема, мотиваційно зв’язана у тексті із нейтральною, підсилює експресію: “*Пересохлі губи і гортань намагалися виштовхнути запах озону, пересохлої землі і того особливого степового вітру, що несе в собі сім’я народження і смерті, сім’я жертвенності і жертвності сільського життя, без якого ти не степовик, а перекотиполе...*” (Голота, 2009, с.281); “*Віддаленіла посмішка... і змовкла / У вечоровім небі голубім. / І лише поклик, / чийсь лишився поклик, / Нестихлий поклик на вустах, / мов біль ./ І лише сонце, вечорове сонце / Промінний спінінг*

закидало в ніч... / І сон не йшов уперто так до віч, / Упертий сон моїй
маленькій доньці. / І лиш мені давно далась до скронь / Та горда й
кольорова *вечоровість*... / Що завтра буде? / Що лишилось вчора ? / ...
Вечірній промінь / впав з *вечірніх* крон.” (Мойсієнко, 2006, с. 105) та ін.

Безумовно, функції поетичної лексики як стилістично-експресивні,
так і інформативно-текстотвірні. Урочистість ситуації, патетика
висловлювання – саме ці аспекти інтенсифікує поетична лексика, особливо
якщо вона входить до складу мотиваційних зчеплень: “І зібрався народ на
державному вічі, / І здалося мені, що Кирило *воскрес*. / І здалося мені, що
зійшлися гетьмани, / Склали в кіш, як сміття, золоті булави. / І здалося, що
йде *воскресіння* рахманне; / Обіцяння гучні, наче зернятка манни, / Я
ловив і волав своєму брату: *Лови!*” (Павличко, 2009, с.50); “...*убивці*
носитимуть *убієнних* на плечах і оплакуватимуть їх кривавими слізьми...”
(Голота, 2007, с.33); “Він закручує як вирва, той власний час, у якому
поєднано світи, він – *врем'я*, я впевнена, так він колись називався,
поєднуючи людину з безвічним, аж доки не став лише відчуттям
временних – минулих – літ...” (Голота, 2007, с. 60) та ін.

В окремих випадках поетичні слова – компоненти мотиваційних
зчеплень творяться за оказіональними словотвірними моделями: “Нема
безіменних, у кожного є *імєно*./ Воно проростає з землі, із мелодії, з літер.”
(Горлач, с.10); “Небесна чаша – чарів ночі повна,/ Налита вщєрть
божественним вином./ ...Сповита сном, зрадливим райським сном,/
Струмує пісня *божевільномовна*.” (Сяйво білого тіла, Бобинський, с.121),
що підсилює патетику.

Поетична лексика у складі мотиваційних зчеплень у текстах
української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., зазвичай, є
виразником ономасіологічної категорії предметності: “...Де ти
починаєшся, мій власний *часе*? *Часе*, де ти живеш? Хто пробудив мене з
позачасся...” (Голота, 2007, с. 63); “ І лиш *дощів* щемливий згук/ За

старовинними валами.../ Мов посміх твій, Господній лук /Мені – в дощів'я, в Базавлук.” (Мойсієнко, 2008, с. 26); “Жура німа перетече в журботу, / І день у глупу ніч перетече.” (Мойсієнко, 2008, с. 40); “Ворухить зябра ґрунт, аби цибаті / *Творіння – отвори* найширші й – й рідкозубі - / З цебра – найшвидше, бо вже – небом - зебри - / Змарноване в площинах – надробити, - / Скрізь – табунцем – на плечоногий погук.” (Андієвська, 2006, с.7); “Ти моя! – вся подушка тремтить,/ Що зім'ята од палу і щастя,/ Ти моя! – абажур ще звенить,/ Шепчуть віти крізь вікна *квітчасті*./ Ти моя! – шепче волос буйний,/ Що на чоло втомлене спустився./ Ти моя! – кличе *квіт* чарівний,/Що по тобі на ліжку лишився.” (Сяйво білого тіла, Атаманюк, с.84), рідше процесуальності: “Жию життя. Сукаю дні, що з віком / Стають холодні й мудрі, як вужі. / Знесилююсь, мов туманець із вікон, / Чужі слова стираючи з душі.” (Вольвач, 2002, с.100).

Загалом, мотиваційно зв'язані слова з книжною поетичною лексикою у складі виконують у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. здебільшого експресивну функцію (з емотивним компонентом), інформативність за допомогою МЗС динамізується.

2.1.3. Розмовна лексика

Розмовна лексика широко представлена у художній літературі як засіб увиразнення мови персонажів, наближення його до природних комунікативних ситуацій, експресивізації [192, 522]. Розмовна лексика, зазвичай, відзначається зниженою експресивністю на протигагу книжній лексиці. Основна сфера функціонування розмовної лексики – усна, в художній літературі використовується для передачі мовлення персонажів (просторіччя, жаргон, вульгаризми) та місцевого колориту (діалектизми). Розмовні елементи входять у художній текст тільки в обробленому, певним чином трансформованому вигляді, адже їх специфіка пов'язана з

усною формою мовлення, а звідси спонтанністю, безпосередністю спілкування між мовцями [170, 36].

Розмовна лексика у деяких своїх різновидах (діалектизми, просторіччя, жаргон) виходить за межі літературної мови, хоч загалом розмовні слова є нормативними, вони тільки надають висловлюванню розмовних рис. Так, М.М.Кожина за “ступенем літературності” лексику усно-розмовного мовлення поділяє на два підгрупи: лексика власне розмовна (слова, що, залишаючись літературними, надають мовленню розмовного характеру); просторічна лексика (стоїть на межі літературного вжитку або взагалі виходить за межі літературної норми, тобто негрубо просторіччя та грубо-просторічна лексика й власне вульгаризми [107, 119-130]. Безумовно, чіткої межі між цими групами немає.

У пропонованому дослідженні нами проаналізовано функції МЗС, які належать до розмовної лексики таких груп, як діалектизми, жаргонізми та просторіччя.

Діалектизми. Діалектна лексика належить до стилістично маркованої у художніх текстах на підставі її позалітературної основної форми функціонування. Літературна мова і говори – два основних функціональних різновиди української мови, між ними спостерігається постійна взаємодія і взаємовплив з різним ступенем інтенсивності в різні хронологічні періоди розвитку мови. Особливе місце займає взаємодія між українською літературною мовою на лексичному рівні. У XIX ст. культурні діячі широко залучали діалектну лексику з метою надання їй статусу літературної. У наш час діалектна лексика продовжує бути одним з важливих джерел збагачення української літературної мови і переважно виконує певну стилістичну функцію [143, 127].

У текстах української художньої літератури кінця XX – початку XXI ст. нами зафіксовано діалектні лексеми також і в складі мотиваційних зчеплень, щоправда у невеликій кількості.

У прозових текстах діалектні лексеми виконують інформативно-текстотвірну функцію, напр.: “Два *трембітачі* зі Сторонця – Путилова ходили горбами, з верха на верх, *трембітаючи* на ближні й дальні околиці, сповіщаючи про горе.” (Матіос, 2009, с. 175); “Боже, колись якийсь прибитий у голову ідіот запровадив на цих горбах обов’язкові гуртки з *трембітами*, вигадавши, що *трембітати* можна від радості. Але *трембіта* ніколи не грала веселої: вона призначена винятково для смутку. Вона ніколи не мала радісного голосу, як не мала лету і моя ластів’яна душа, що перебігла нараз у тіло сторонецької *трембіти*, ридаючи моїми безмовними словами до зеленого світу, що тішився і плакав водночас, не знаючи і не чуючи моєї останньої туги за ним. Я рвалася з *трембіти* на волю, на спалені сонцем верхи, догукуючись чогось загубленого.” (Матіос, 2009, с. 175). Мотиваційно зв’язані лексеми *трембіта* – *трембітач* – *трембітати* – *трембітаючи* використано з метою інтенсифікації змісту висловлювання, зокрема акцентується увага на негативно-емоційному компоненті значення (ефект трагічного), адже звуки трембіти супроводжують печальні події. Жителі Західної України, безумовно, це знають, а от для інших регіонів ця інформація є здебільшого новою, тому кореневий (лексичний повтор) у даному разі – вдалий прийом підсилення впливу інформації на читача.

Мотиваційне зчеплення *дримбар* – *дримба* вжите з інформативною метою (зображення місцевих реалій): “Цвичковий інструмент купували то для шкіл, то для сільських клубів, де по неділях збирали так звані ансамблі *дримбарів* і пиляли на *дримбах*, як на цимбалах.” (Матіос, 2007, с. 37).

У поетичному тексті діалектизми у складі МЗС також виконують інформативно-текстотвірні функції з яскраво вираженим емоційно-оцінним відтінком. Напр.: діалектні лексеми *піє*, *півун*, контактено актуалізовані щодо літературної лексеми *півень*, акцентують увагу на

негативно-печальних ознаках дійсності (так само ефект трагічного): “Знову тиша упала на темні поля, / Сплять солдати рядочком, неначе убиті... / Тільки знову крізь ніч *півень піє* здаля, / Ніби вперше співає у зоні ... у світі.” (Сом, 2007, с. 89); ”То ж не *півень – півун* / То сльоза, а не сміх. / То душа селянина із рути – отрути / Голос пробує свій.” (Сом, 2007, с. 90).

У поезіях Марії Матіос, яка родом з Буковини, спостерігаємо використання МЗС *афини, афинник, афинникові, афинка* неодноразово і у складі різних віршів (хос і одна поетична збірка). *Афини* у буковинських говірках – це чорниці, *афинник* – місце, де вони ростуть. В одних контекстах – функція безпосередньо інформативна (відтворення реалії, місцевого колориту): “Іще не *афини* - кvasниці,/Мов кислі вина по корчмах.” (Матіос, 2007а, с. 197); “Прудкі, як ранні кобилиці, /Як оси у *афинниках*.” (Матіос, 2007а, с. 197); “Лиш ранок буде знати, де ми /Пили *афинниковий* кvas.” (Матіос, 2007а, с. 293).

В інших випадках експресивна функція накладається на інформативно-текстотвірну: естетично яскравий епітет *афинникові ночі* (перенесення значення на підставі зовнішньої аналогії: афини (чорниці) чорного кольору) підсилює вплив на читача: “Густіють потоки сльози і муки / *афинникові* ночі.” (Матіос, 2007а, с. 239). Лексема *афинникові* у цьому контексті є лексико-семантичним дериватом. Можна стверджувати, що таке розширення значення стало надбанням саме літературної, а не діалектної мови, адже вірш написано українською літературною мовою.

Функцію інтенсифікації виконує лексема з демінутивним суфіксом - *к-афинка*, причому спочатку в одному й тому самому реченні вжито літературний синонім *чорничко*: “Чорничко моя осіння!/ *Афинко* на гребінці.” (Матіос, 2007а, с. 239). У даному контексті діалектний синонім *афинка* зворушливо-образно відтіняє місцевий колорит, такий близький автору, і покликаний налаштувати читача побачити і відчувати красу

Буковини. Ефект досягається завдяки атракції діалектного і літературного. МЗС *афини, афинник, афинникові, афинка* у поезіях Марії Матіос формують мотиваційну сітку, яка тематично охоплює усю збірку, саме тому це образне звертання сприймається як компонент мотиваційного зчеплення.

Діалектизм *острива* (гуцульська сокирка) взято як основу для порівняння, а порівняння використано для створення епітета *гострий* біль “...І *гострий*, мов гуцульська *острива*, / Передінфарктний біль тебе пониже...” (Матіос, 2007а, с. 38). Лексема *острива* для носіїв діалекту виконує асоціативно-підсилювальну функцію, для інших читачів прозора ВФ також створює подібний ефект.

Словотвірні синоніми *білиця – білка* як компонент порівняння надають тексту експресивної інтимізації: “ І думаю: хто я є?!/Скрадлива *білиця-білка*, / Що в лапці горіх несе?” (Матіос, 2007а, с. 222). На думку П.Ю.Гриценка, варіативність діалектної лексики зумовлюється не лише динамікою зовнішньої структури окремої лексеми в говірці як системі, субституванням на основі формальної чи семантичної близькості лексем, а й можливостями мови у ділянці номінації як універсальної ознаки людської мови [68, 136]. Безумовно, якщо говоримо про можливості мови у ділянці номінації, так само, використовуючи наведений вище приклад *білиця-білка*, можемо говорити про можливості мови у ділянці стилетворення.

Лексеми *намольфарив* (діалектне начарував) та *мольфи* (чари) є відображенням місцевого колориту, у даному разі інформативність домінує над експресивністю: “Добре так – наче хто *намольфарив*. / І потоки течуть – як *мольфи*.” (Матіос, 2007а, с. 236), хоч і використано прийом порівняння.

На думку Б.О. Ларіна, майстерно використовувати діалектизми можуть лише ті письменники, для яких діалект близько знайомий з

дитинства або через тісні побутові зв'язки, тоді діалектизми виступають не чужорідними вкрапленнями, а заповнюють лакуни літературної мови, надаючи їй органічної пластичності й колоритності, використання діалектизмів у них більш переконливе та виправдане [128, 238].

МЗС з діалектизмами у складі виконують у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. як інформативно-текстотвірну (інтенсифікація, відтворення місцевого колориту), так і експресивну функції (епітети, образні порівняння, ефект трагічного, інтимізація).

Жаргонізми. Художні тексти містять ту лексику, яка, за влучним зауваженням Л.О. Ставицької, актуалізується в певну епоху в певному національному культурному континуумі: через стилізацію мови різних соціальних прошарків, усно-розмовної практики соціуму, введення відповідного лексикону до авторської мови тощо [203, 264].

Однією з причин використання жаргонної лексики у текстах сучасної української художньої літератури є потреба епатажного вербального самовираження, прагнення вразити реципієнта “органічністю” висловлювань. Саме у такий спосіб формується сучасна українська молодіжна субкультура як своєрідний мовний світ, у якому “проглядається певне іронічно-зухвале сприйняття дійсності через “свою” мовну картину світу” [242, 63].

Жаргонізми у складі мотиваційних зчеплень в українській художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. використовують у поодиноких випадках. Нами зафіксовано такі МЗС у постмодерністській прозі Любка Дереша, причому ці жаргонні лексеми функціонують переважно у мовленні жителів Західної України. Безумовно, це не територіальний діалект у традиційному сприйманні діалекту як говіркового мовлення, а швидше територіальний соціальний діалект: “Даний ареал заселений гібридними видами: *гоннік-рагуль*, *гон* „Прикарпатський”, *гоннікобик*.

Навіть можна натрапити на рідкісного *гон-лох-штріх-бика* – воістину жалюгідне видовище! Автохтонні *гоніки* віддають перевагу спорткостюмам. *Гонів* виродженої крові можна розпізнати по светрові, недбало заправленому у спортивні штани.” (Дереш, 2009, с. 51). Цей приклад ілюструє реалізацію інформативно-текстовірної функції з легким відтінком іронії, навіть сарказму. Читачеві, який не є носієм цієї субкультури, такі МЗС насамперед передають (за аналогією з місцевим, регіональним) соціальний колорит певного соціального прошарку.

Негативним явищем сьогодення є захоплення наркотиками різного типу. Там теж існує свій жаргон. Тексти містять приклади МЗС з твірним словом *курити*, які виконують функцію динамізації та інтенсифікації повідомлюваної інформації: “ - Ходімо до тебе, *покуримо* ше. Він знову кивнув. Божевільнішої думки чути йому ще не доводилось. Поверталися вони вже без сміху. Банзаю було страшно. Причому не просто так, від *накуру*, а всерйоз.” (Дереш, 2009, с. 98-99).

У нижченаведеному текстовому фрагменті функція динамізації та інтенсифікації доповнюється ще й ефектом нагнітання враження, яке презентується не тільки використання МЗС, пов’язаних відношеннями лексичної мотивації *курили, обкурювались, вкурився, планокур*, а й повтором однієї й тієї самої лексеми *курили*: “Вони вживали траву всіма можливими способами: смажили, виварювали у молоці, розтирали з цукром і *курили, курили, курили*. Вони *обкурювались* до такої міри, що виходили на незвідані рівні сприйняття. Якось Банзай *вкурився* так, що бачив рай. Специфічний рай *планокура*: величезне червоне сонце сідає за горизонт, висвітлюючи силуети конопель.” (Дереш, 2009, с. 126).

Цікавим є приклад цієї самої тематики: “Просто коли я роблю *укол*, я випорскую кров зі шприца на підлогу... Раз я спустився в підвал, думав, там буде круто *вколотись*, – його лице враз стало наляканим.” (Дереш,

2007, с.105). Якщо медики кажуть *зробити укол, вколоти*, то наркомани, зазвичай, *вколотися*.

Виразниками сучасної субкультури є окремі лексеми на зразок *тусовка*, використання яких суто інформативне: “Хоча серед тих, хто навчався в їхньому ВНЗ на їхньому факультеті, поняття «найкращий друг» означало тільки того, з ким ходиш на всілякі клубні *тусовки*, диско, у ресторани чи то казино. Одним словом, просто *тусуєшся...*” (Дніпро, Скороход, с.13). Кореневі повтори підсилюють сприймання.

Просторіччя. В окремих контекстах фіксуємо розмовно-просторічні лексеми у складі мотиваційних зчеплень: “Орест проминув перехрестя і пошукав очима *таксі*. Але там, де завжди стояло дві-три машини “приватників”, чомусь було незвично порожньо. І лише групка розігрітих алкоголем підлітків також голосно обурювалася відсутністю “*таксішок.*”” (Пантюк, 2007, с. 140); “Ось просто ти виходиш із додому і маєш кудись доїхати, і ось береш собі *таксівку*. І що найпарадоксальніше – платиш в кінці подорожі *таксисту* бабки – раніше я не знав, що так теж можна, вона мені показала першою.” (Жадан, 2007, с. 127); “Ніколи на *великові* не їздив. Ріс, знаєте, у селі, поза статками, де там *велосипеду* взятися, хіба що листоношу на ньому влітку побачиш, а він до свого транспорту не підпускав.” (Гужва, 2010, с. 11). Атракція літературного та розмовного у даному разі дає ефект репрезентування специфіки комунікативної ситуації, вочевидь зображення неформального, неофіційного спілкування, якому притаманні саме такі лексеми.

Як ознаку розмовно-просторічного стилю виділяємо русизми, функції використання яких (особливо при кореневому повторі) – відтворення реального мовлення, без стилістичного унормування: “А наступного дня по тому приїхав *грузовик*. Прийшов Фещенко допомогти *грузитися.*” (Кононенко, 2005, с. 200). З тієї самою метою у тесті використовуються розмовні варіанти поширених аббревіатур: “Табори

знаходились за містом, посеред поля, на території *петеу*, тут було ціле містечко, з тракторним парком, футбольним майданчиком, класами для занять, їдальнею і гуртожитками. На літо *петеушників* звідси виганяли, вони розходились степами і повертались лише у вересні.” (Жадан, 2007, с. 309) та мотивованих звуконаслідувальними словами просторіччя: “Ти пускаєш мене, бо не можеш без мене жити, казав він, *гигочучи* (адже знав, як мене бісить його *гиготіння*), ти навіть сама собі не хочеш в цьому зізнатися.” (Андрухович Софія, 2007, с. 320).

Фіксуємо приклад МЗС із базовим смисловим компонентом – розмовно-просторічним словом *братва*, які автором мотивуються згідно з певними морально-світоглядними позиціями: “Та нехай. Нам по – своєму йти, / Солов’ями свистіти, да раз – два. / Ще з *братви* можуть статись *брати*, / А найбільше й хотілося *братства*.” (Вольвач, 2002, с. 70). Лексема *братва* активно функціонувала у розмовному мовленні кінця ХХ ст. на позначення неформального (часто злочинного) угруповання, яке контролювало ситуацію у тій чи тій сфері (торгівля, виробництво та ін.). МЗС у цьому контексті виконують інформативно-текстотвірну функцію **контрасту** на основі протиставлення позитивне-негативне: *брат*, *братство* – *братва*.

Подобиємо також у тексті мотиваційні пари відверто зниженого стилістико-семантичного забарвлення, власне лайливу лексику: “Вона розуміла мої *дурнуваті* жарти, вона любила слухати *дурниці*, які я часом плів.” (Дереш, 2007, с.52). Зазвичай, такі лексеми вживаються в усному мовленні, але вищенаведений текст відтворює розмовну ситуацію, тому таке слововживання виправдане.

Отже, ненормативна лексика (жаргонізми, просторіччя) у складі мотиваційних зчеплень виконує інформативно-текстотвірну функцію, акцентуючи увагу читача на специфіці сучасної субкультури.

2.2. Інформативно-текстові функції мотиваційно зв'язаних слов'яно-структурних мотивів у художньому тексті

У результаті вживання в одному тексті низки різнокореневих слів, що належать до одного словотвірного типу, відбувається актуалізація дериваційної структури слова і відповідного дериваційного значення [85, 167]. Такі слова пов'язані відношеннями структурної мотивації.

Структурна (словотвірна) мотивація передбачає віднесення лексем до певної ономазіологічної категорії (предметності, атрибутивності, процесуальності). Словотвірне значення певної афіксальної морфеми, безумовно, є компонентом лексичного значення слова. МЗС, пов'язані відношеннями структурної мотивації, мають як інформативно-текстові, так і стилістично-експресивні, точніше емотивно-оцінні, потенціал. У цьому параграфі нами проаналізовано усі мотиваційно пов'язані структурні мотиви, виділені у художніх текстах (крім МЗС як основи стилістичних тропів, що пов'язано з експресивністю у першу чергу).

2.2.1. Суфіксальні деривати

Суфіксація української мови має дві функціональні лінії: одні суфікси утворюють від певного мотиватора слова з іншим лексичним значенням (*жовток, білок*), інші – поєднуючись з твірною основою не змінює основної семантики слова, а лише вносить в його значення додаткові семантичні відтінки означально-обставинного та експресивного характеру (*жовтесенький, білесенький*) [229, 264].

У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. зафіксовано МЗС – структурні деривати обох функціональних типів. Безумовно, у поетичних текстах одноструктурні слова, зазвичай, є засобом ритмізації. На нашу думку, функція ритмізації – це особливий тип функцій

мотиваційно зв'язаних слів у художньому (поетичному тексті), за своєю природою він є технічним, жанротвірним, а не семантично-текстотвірним чи експресивно-стилетвірним.

МЗС – структурні мотивати з суфіксами першого функціонального типу у морфемній структурі виконують у художніх текстах здебільшого інформативно-текстотвірні функції.

Так, одноструктурні слова із запозиченим суфіксом *-ер* (словотвірне значення суфікса *-ер* – професійна належність осіб [177, 480]) виконують у поетичному тексті функцію додаткового підсилювального інформування: “Все ширше коло кріпаків-суфлерів, / пригноблених дублерів інтелекту, / що викладають геніальні мізки / на чорній стіл всевишнього нікчеми...” (Перебийніс, 2009, с. 5).

Суфікс *-ець* (словотвірне значення суфікса *-ець* – вказівка на національність, народність [177, 480]) у нижченаведеному контексті використовується як з інформативно-текстотвірною (*перуанці* – *мексиканці* – *аргентинці*), так і з експресивною метою (*тубільці*, *тубільці-трипільці*), зокрема спостерігаємо семантико-прагматичний ефект іронізації: “Ще десять років такого життя, і хтось із глобалістів назове нас *тубільцями*:

- *Тубільці-трипільці*...Я оце згорнув у свою поштову скриньку усю Південну Америку, – не хочеться бути тільки наймитом... Прочитав таке: *перуанці* походять від інків, *мексиканці* від ацтеків, *аргентинці* – від людей з кораблів. А ми від кого?” (Голота, 2007, с.73).

МЗС із суфіксом *-л*: (словотвірне значення суфікса *-л* – вказівка на назви осіб, істот за певними ознаками [177, 486]) виконують суто інформативну функцію, є єдиними номінантами-онімами живих істот: “...безтурботно бавилися з трьома цуценятами, названими за мастю *Сірило*, *Білило* і *Чорнило*.” (Голота, 2007, с.47).

Щодо суфікса *-ин*, зафіксованого також і в морфемній структурі МЗС у текстах сучасної української художньої, В.В. Німчук та П.І. Білоусенко

зазначають таке: “Суфікс *-ина* від найдавніших часів до сучасності виявляв високу продуктивність у творенні імен різних лексико-словотвірних типів. Висока продуктивність форманта в супрязі з його багатofункційністю нерідко спричиняла те, що він творив іменники з різною слововірною семантикою, часом протилежні значення примхливо існували під однією звуковою оболонкою.” [21, 175]. Функція одноструктурних слів у всіх нижченаведених контекстах – інформативно-текстотвірна. Суфікс *-ин* у морфемній структурі словотвірних мотиватів має такі значення:

- назви рослин (суфікс виділяється аналогічно, на сьогодні здатність цих слів (крім *черемшина*) до морфемного членування втрачена: “Це хороше місце для відпочинку: карасі, раки, в лісі – гриби, *малина-ожина*. Озеро врешті-решт.” (Андрухович Софія, 2008, с. 16-17); “Тут у нас починається флора. *Черемшина-калина* – садок вишневий коло хати.” (Андрухович Софія, 2008, с. 35);

- назви посівів за терміном висівання: “...знала, як пахнуть *озимина і ярина*, цілинна толока і прибережні луки...” (Голота, 2007, с.192);

- назви множинних іменників зі значенням абстрактності:; “Вона ходила на уродини та на смерть, пам’ятала про всі *дев’ятини, сороковини й роковини* по небіжчиках.” (Голота, 2007, с.68).

МЗС з суфіксом *-иц* у морфемній структурі (словотвірне значення суфікса *-иц* – вказівка на назви жіночого роду [177, 483]), утворені контамінацією (*нічниця* – *нічна цариця*) (цей приклад ілюструє актуалізацію відношень як структурної, так і лексичної мотивації), використовуються з метою пояснення назви через висвітлення внутрішньої форми (аспект лексичної мотивації) та інформування (аспект структурної мотивації): “Бабо, що це? – *Нічниця*, - ледь глянувши, визначила баба. – Де це ти її доп’яла? Випусти її в смородину. Це *нічна*

цариця, темна душа, людині не можна затримувати її біля себе.” (Голота, 2007, с.85).

У текстовому уривку наведено чотири лексеми з суфіксом *-иц*, проте ці слова ми не вважаємо мотиваційно зв'язаними (словотвірне значення різне): “ Вони – говіння і *м'ясниці*,/І скрик останній на губах./*Чорниці* чорної *землиці* – /Ті *молодиці* на сінах...” (Матіос, 2007, с.197), їх використано з метою ритмізації поетичного тексту.

Структурні деривати з суфіксом *-ист(-іст)* (словотвірне значення суфікса *-ист(-іст)* – вказівка на назви осіб за належністю до партій, угруповань [177, 482]) використовуються з інформативно-текстотвірною функцією (змістово-підтекстовий різновид): “Я пробую розбудити Чапая, той лише заговорює крізь сон якоюсь своєю мовою, мовою потойбічних *марксистів-леніністів* і відвертається від мене.” (Жадан, 2007, с. 125).

Суфікс *-ізм* у морфемній структурі МЗС (словотвірне значення суфікса *-ізм(ізм)* – абстрагована ознака [177, 484]) виконує як інформативну (перерахування об'єктів): “До того часу, поки не дійшов висновку: зрештою, всі прагнуть тільки одного – любові, а інакше кажучи – визнання. Ці пошуки можуть завести куди завгодно – до *тероризму*, *фемінізму*, *фашизму*, будь-куди.” (Роздобудько, 2008, с. 65), так і експресивну функції (іронізація): “Автор (не приховує іронії). Де там! Яке середньовіччя... Ми живемо у щасливий вік *гуманізму* і повального *альтруїзму*...” (Перебийніс, 2009, с.16).

Семантика МЗС з суфіксом абстрагованої ознаки *-ість*: “Він виглядав доволі життєрадісно, без звичних для таких місць настроїв, без навислих у повітрі *завмерлості*, *відмерлості*, *гнітючості* і німої *урочистості*.” (Андрухович Софія, 2008, с. 36) має спільний негативно-емотивний компонент (*завмерлості*, *відмерлості*, *гнітючості*), хоч загалом функції цих структурних мотиватів (а також *урочистості*) – інформативні.

Суфікс *-інь* також зі значенням абстрагованої ознаки у структурі мотиватів *далечінь* і *глибочінь* виконує інформативно-текстотвірну функцію скрепу: “Смалили сонце, як тютюн, тополі, / Курились: *далечінь* і *височінь*, / та щось незримо посвітило долі, / немов заслінку зсунули в печі” (Забудський, 2008, с.13).

Марія Матіос використала синонімічні ряди (не дублети) структурних МЗС з суфіксом *-к* (словотвірне значення суфікса *-к* у першому прикладі – назва особи жіночої статі, у другому – назва особи, що виконує певну дію [177, 485]): “Як жаль, що сама я – не *знахарка*, і не *мольфарка*, і не *ворожбитка*, щоб відмовити і злити зло з нього, щоб вихопити – як украсти – *навіки*, *назовсім*, сюди, собі на груди, у розпанахане щире серце.” (Матіос, 2009, с. 20); “Він був *чоловік-невидимка*, *чоловік-невловимка* .” (Матіос, 2009, с.75). Функція використання таких МЗС – інформативна та підсилювально-експресивна.

Структурні мотивати з суфіксом *-н* (словотвірне значення суфікса *-н* – належність до категорії збірності [177, 486-487]) виконують у прозовому тексті інформативну функцію з емотивно-оцінним компонентом: “Оце ситуація, блін – *чортівня* і *бандитня* у спілці.” (Пантюк, 2007, с.204).

Суфікси другої функціональної групи (тільки з емоційно-оцінним значенням) також використано у морфемній структурі актуалізованих структурних мотиваційних відношень лексем, що функціонують у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

А.К.Мойсієнко зауважує, що апперцепційний ланцюг будь-яких однокореневих слів відбиває специфічну логіку текстової побудови, її семантично-сислової, експресивної колізійності [152, 57]. Так, МЗС з суфіксом *-ятк* (вказівка на малолітній вік) [177, 492] : “І ти – теперішній мій брат, / *Моє дитятко* і *ягнятко*, / *Моє кохане соколятко*...” (Матіос, 2007, с. 24) виконують у тексті емоційно-оцінну функцію (пестливість), морфемний повтор підсилює експресію.

МЗС з синонімічними суфіксами *-ечк(-очк-), -ц-* та *-к-* надають висловлюванню ласкаво-пестливого колориту: “Ти до ставу – *стежечкою*, / Я – *горбочком*, / Ти – зорі *мережечкою*, / Я – *листочком*; / Будем хвильно *хвилечку* / В ставу гойдати, / Поки не покличуть *діточки* / Нас до хати.” (Мойсієнко, 2006, с.102); “...кожна гілля чина, *стебельця* бур’янів і найкволіші *пасемця* вивітреної трави витиснули з себе по краплі живої вологи і переграли похмурі барви осіннього туску сліпучого білістю інею...” (Голота, 2007, с.157); “Гляньте знизу: / на карнизі / *мак* цвіте. / Немов за степ, - / ухопилася *мачинка* / за *піщинку*, / за *пилинку*.” (Перебийніс, 2005, с. 100).

Л.А.Булаховський зазначав: “З поняттями, що виражаються словами, для мовця і слухача виникають впливові ряди відчужень – захоплення, замилювання, ласкавого ставлення та ін., та навпаки, презирства, відрази та ін.. ці відчуження, при всій їх різноманітності, не залишаються ізольованими у свідомості людей, а залежно від свого характеру групуються, зближуючись чи відштовхуючись, причому відповідні процеси відбуваються у словесному акті, зрозуміло, не абстрактно, а в сильній залежності від історично сформованого смислового та емоційного навантаження певних слів, що належать мові.” [31, 62]. Так, актуалізовані в українських художніх текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. лексеми – структурні-мотивати з іменниковим суфіксом зменшувально-пестливої семантики *-оньк (-еньк)*, зазвичай, є типовими для українського поетичного тексту (авторського та фольклорного): *серденько, вустонька, рученьки, зозуленька, рученьки, козаченько, ніченька* та ін. Проте атракція (зближення) емоційного характеру (однакова оцінно-естетична функція, а також спільна прагматична установка) зумовили приєднання вищеназваних суфіксів до основ, які, зазвичай, не вживаються з такими емоційно-оцінними відтінками: *плеченько, хустонька, вітчизнонька, кривдонька, самовбивченько, отрутонька* та ін. Це авторські тексти, але

(особливо другий фрагмент) дуже схожі на фольклорні, які виконуються речитативом: “ Ці тіні на очах. І хризантемна ржа. / Цей ранній лід. Розсміймося квітками. / А плеченько в росі. А серденькові жаль ./ Листочок-листопад... Встеляє камінь. / А вустонька-вуста. А хустонькою піт.../ Ці тіні на очах . І мальви, що минули. / А рученьки-любов, а рученьки - як лід. / Сережки срібляні... І думонька... І думи.../ Я слухаю романс кларнетами смерек. / Горить свіча в кармінній карамелі.../ Ці тіні на очах, як хризантемний хрест.../А плеченько в росі...Одне-одненьке...” (Сапеляк, 2000, с. 35); “Люде мої подруженьки/ вітчизноньки мої причиннії / подайте знак мені корогвами/ насипати могилку крайнеба / прилетить хай птах камінний / не зозуля не зозуленька / за що його вбито / сонце моє завороженее / копитом хай б’є кінь вороний / віки його рахувати / світом цим спотикатися / поки зірка зійде з кривдонькою / на всі вісім кінців / поки роса отрутонькою зляже / о соколю мій козаченьку / світе самовбивченьку і вбивцю / ой не чую чутоньку небесную / ой не бачу оченько небеснее / ой люде мій подруженьки / ой вітчизноньки мої причиннії / русалоньки без світонька / без ніченьки.” (Сапеляк, 2000, с. 93).

В Оксани Забужко структурні мотивати з демінутивним суфіксом – *очк* “Звук: це – щурі, що урозтіч ринулись, / це – об стільницю дубовий кулак: / Трах! гімназисточка – / професорівночка – / інтелігенточка, мать твою так!..) / ...На гімназійному фото / вицвів погляд ледовий, аж білий, – / Так, немов за чверть віку до того / Ви вже вміли дивитись як треба!” (Забужко, 2009а, с. 93) компонують загальний образ персонажу, лексеми взаємодоповнюють одна одну. Домінує інформативна функція.

Як правило, ми ідентифікуємо okazіоналізми як нові номінативні одиниці (зі зміною семантики), в аналізованих випадках – це okazіоналізми, новотвори без змін у семантиці, але з okazіональним індивідуально-авторським оформленням слова суфіксом емоційно-оцінної функції. Таке

явище можна назвати емоційно-оцінною атракцією, на основі якої і відбувалася актуалізація у наведених текстах МЗС (структурна мотивація).

Суфікс *-ик* (значення здрібнілості), зазвичай, належить до другої функціональної групи: *коник, слоник, столик*, але у випадку лексико-семантичної деривації (метафоричне перенесення значення) у поєднанні з суфіксацією емоційно-оцінні відтінки втрачаються, нівелюються, як-от: "...і тільки кілька смугастих мушок супроводжували її, зависаючи беззвучно над головою. Колись любимівська дівтора називала їх *часиками*, а ще – *матросиками*. Уривчастий лет і справді нагадує рух секундної стрілки на невидимім циферблаті – час без лиця, і, що її цілком влаштовує, ці смугасті стрілки на власний розсуд рухаються вперед-назад." (Голота, 2007, с.113). Функція МЗС у цьому текстовому фрагменті наперед інформативно-ткстотвірна, хоч оцінність, хоч і дуже слабка, присутня.

Фіксуємо мотиваційно зв'язані одноструктурні слова з непродуктивним діалектним суфіксом *-ашк*: "А що'сте, *бідашко – солодашко*, доброго зварили? – підводить голову від дровітня, не випускаючи сокири із рук, чоловік у кептарі, вивернутому до верху цигейкою." (Матіос, 2007а, с.80). Цей морфемний повтор базується на семантиці контрасту і виконує виразну емоційно-оцінну функцію (співчутливо-позитивне ставлення).

Формотворчий прикметниковий суфікс *-и(-иш-)* за своєю функцією (ступенювання якості) передбачає певну експресію, але додавання цього суфікса до основ відносних прикметників динамізує повторювану текстову структуру, як-от: "Вище, вище. Ще вище, запах копченої підчеревинки щораз *нестерпніший*, чимраз *солодший*, дедалі *м'ясніший*, щораз *рожевіший*, *жирніший*, *солоніший*, рідний запах, слина котиться і котиться, ноги і руки тремтять, язик уже відчуває доторк ніжної, п'янкої спокуси." (Андрухович Софія, 2008, с. 42-43). Інтенсифікація інформативності у

поєднанні з експресивністю ефективно впливають на аперцепційну реакцію читача.

У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. фіксуємо актуалізацію мотиваційно зв'язаних слів (структурна мотивація, суфіксація). Функції МЗС визначаються функціональним типом суфікса, у багатьох випадках спостерігаємо синтез інформативності та експресивності (залежно від комунікативного наміру, стилю, жанру висловлювання).

2.2.2. Префіксальні деривати

У мовознавстві існує розмежування афіксів на загальнокатегорійні та вузькокатегорійні. Так, О.С. Кубрякова вважає, що афікс є загальнокатегорійним, якщо він вносить у семантичну структуру похідного слова значення, що передаються словами-ідентифікаторами найвищого рівня абстракції і відповідають найзагальнішим поняттєвим категоріям окремих частин мови, тоді як вузькокатегорійні афікси є семантичними класифікаторами, маркерами певних семантичних розрядів всередині загальних категорій [119, 137]. Якщо суфікси можуть бути як загальнокатегорійними, так і вузькокатегорійними, то префікси здебільшого мають вузькокатегорійну семантику [Там само]. С.О.Соколова відзначає багатозначність українських префіксів, зокрема дієслівних, вона зауважує, що семантичний розвиток більшості префіксів іде в напрямку від найконкретнішого просторового значення через значення родів дії до найабстрактнішого результативного [201, 264].

У стилістичному та текстотвірному аспектах вузькокатегорійність спричинює обмеженість різновидів функцій.

Функції МЗС (префіксальних дериватів), зафіксованих нами у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., проаналізуємо, згрупувавши одноструктурні слова за семантикою

префіксів. Більшість прикладів – дієслова або їх форми та віддієслівні іменники, є також іменники власне конкретної чи абстрактної предметної семантики, прикметники та прислівники.

Найчастотнішою в префіксах є семантика **просторовості**.

Зокрема, словотворчий та формотворчий префікс *ви-* є маркером dokonanoї дії з основним значенням просторовості, зокрема на пряму руху зсередини назовні [201, 264]: “*Виб’юсь! / Вирвусь! / Вимерзну і вистою, / Щоб його зустріти у труні. / Ось і він – увесь побитий віспою, / Невідомий і чужий мені.*” (Сом, 2007, с.18-19); “А вчора вона власноруч *випустила, вивітрила, вихлюпнула* з водою хатній дух – чиста пустка байдуже промовчала у відповідь на її моління про виправдання...” (Голота, 2007, с.38); “...так шелестять дерева на давніх степових кладовищах, і всі звуки никнуть за тими шелестами-зойками, мовбички десятки, сотні людей *вистогнуть-вишепочуть* свої зужиті імена...” (Голота, 2007, с.140-141) “Щось солодке і втішне, багатообіцяюче було *випарено, вилучено* з тих книжок, і йти з ними на балкон тобі більше не смакувало.” (Забужко, 2009, с.10); “...все, що запускалося в розіпрілий парний ґрунт, *викорочувалось, вирубувалось, вигрібалось, вишкромаджувалось* нею до ширця.” (Забужко, 2009, с.13). Основна функція МЗС з суфіксом *ви-* у морфемній структурі – інформативно-текстотвірна, проте у всіх випадках позиційно-лексичний повтор є засобом динамізації, інтенсифікації інформативності, що синтезується з експресивними конотаціями. Експресивний ефект створюється взаємодоповненням семантики кожного з дієслів у мотиваційному зчепленні. Повтор на змістовому рівні, який супроводжується повтором тотожних за формою частин слова (найчастіше дериваційних морфем), створює особливий вид звукопису, що вносить “поетичний складник” в структуру не тільки поетичного, але й прозового тексту [85, 168]: “...вузенька, мов нарізана алмазом щілинка *вивільнилася,*

вихлюпнула останнім промінцем минуле і воно одразу ж впрялося в шовковинку павучкової нитки.” (Голота, 2007, с.6)..

Просторове значення відцентрового спрямування дії репрезентовано префіксом *роз-*: “Невідь-чому в нього виник дурний острах, що все це раптом пропаде, *розпавшись і розплившись*, як той-таки серпанок, у якому *розм’якали, й розкисали*, і ставали драглистими хати, паркани й дерева, і цей страх з’явивсь у ньому тому, що цей краєвид у його мандрах не раз поставав перед очима, хоч він його свідомо й не викликав, і *розвіювався*, будиши міражем.” (Шевчук, 2007, с.102); “ На дорогах зчинялися велетенські затори, працівники дорожньої інспекції не встигали *розплутувати, розитовхувати* і спрямовувати упряжі.” (Роздобудько, 2008, с. 383); “...він серцем реагував на все, що відбувалося довкола у часи великого розчарування: ”*Розкрадуть, розметуть*, зроблять людей крайніми...” (Голота, 2007, с.94); “А то – *розсипаюсь, розлітаються* на цурпалки! / Такий вістряган шалений / Не стерпить свідків: мушу рипом вищати.” (Забужко, 2009а, с. 373); “Там – нянька, тут – нянька... А хто вона така, взагалі, – зі своєю вищою технічною освітою, зі своєю правильністю-начитаністю, зі своєю вічною *роздвоєністю-розірваністю?*” (Павленко М., 2010, с.117). Функція МЗС – інформативно-текстотвірна (динамізація дії). Експресивність створюється оказіональними дериватами: “*Розгубленість-розлюбленість* – не вір./ Прийде листом колись тобі мій вірш./ Мені – твій сон. *Розкоханий. Розкішний.*” (Поліщук, Софіївка, с. 152).

Просторове значення руху крізь об’єкт виражається префіксом *про-*: “Територія *прострілювалась і просвічувалась* свіжим снігом. Зима обіцяла бути довгою і виснажливою, як будь-яка зима.” (Жадан, 2007, с 329). Констатуємо актуалізацію МЗС у функції додаткового, різноаспектного інформування. Цей префікс багатозначний, він має також семантику закінченості дії: “І він страждає, а вона навіть / не дивиться на нього, / він

для неї лише охоронець / у підарській формі; / вона здає конкурентам усі коди доступу, відкриває / всі карти, вона все *прорахувала* і все *продумала*, / і коли конкуренти підривають в її супермаркеті / чергову бомбу, вона непомітно знімає касу / і намагається зникнути.” (Жадан, 2009, с. 46).

Аналогічне функціонування МЗС репрезентовано одноструктурними дериватами із запозиченим префіксом *транс-* (просторове значення *через*): “Про загублену українську людину покликана розповісти *трансатлантична і трансеміграційна* історія Юрія Луцького, витримана в жанрі-хамелеоні «прихованої відвертості».” (Кальміус, Харченко, 2005, ст. 141), а також питомим префіксом *перед-*: “Аліска тяжко зітхнула і натягла на лице *передсвяткову і переддиректорську* гумову посмішку.” (Дереш, 2009, с.167). Експресивність створюється загальною емоційною тональністю наведених контекстів, а також використанням оказіональної деривації.

Просторове значення руху від об’єкта (формотворче значення доконаної дії) [85, 233] має префікс *по-* у морфемній структурі МЗС: “*Порепаний, поколотий* - / Дзвенить же все одно, / Коли везем, як золото, / На станцію зерно.” (Сом, 2007, с. 21); “ На куски *порозриваю!* *Порозриваю! Покалічу!*” (Андрухович Софія, 2007, с. 122); “Світ *полюбиш* – себе *погубиш*, / І зі свічкою не знайти, - / Шепчуть клени зелено губі, / На яких вже ростуть хрести.” (Павлюк, 1995, с. 26); “*Посміялися* в селі, *побідкалися* – та назвати Степана дурним забули.” (Матіос, 2007а, с. 6). Функція одноструктурних дериватів у тексті – інформативно-текстотвірна, змістово-концептуальний аспект додаткового інформування. Відтінки емоційності зумовлені кореневою семантикою аналізованих лексем.

Просторове значення подолання чогось репрезентує префікс *пере-*: “*Перегорів. Переболів.* / Безсилля віку *пересилив.* / Лечу над порохом полів , / над сивим літом *перестиглим.*” (Перебийніс, 2005, с.198); “Вадиме... – *перемовчавши* і *перемучившись*, таки зважуюся. – У тебе великі

проблеми?!” (Матіос, 2009, с.27); “Заплющ і думай: пору гроз,/ коли ти сам ще був грозою,/ ніхто тобі *не переповз,/ не перевив* розрив-лозою.” (Горлач, 2006, с.46); “Запам’ятай: ти дуже талановита. І маєш вистояти – *перечекати, перетерпіти.*” (Роздобудько, 2008, с. 44); “Воно *переснитъся, перемелеться.*” (Голота, 2007, с.66); “Господи, та я вже дичавію, - скоріше в ліжку, *переспати* все це, *перебути!*” (Голота, 2007, с.97). Семантика подолання чогось, закладена у лексичному значенні вищеназваних одно структурних слів, вказує на динамізацію інформативно-текстовірного аспекту. Усі контексти – розмовні з різнотематичним емоційним фоном. Експресію створюють оказіональні віддієслівні іменники: “Злетілися/ пелюстки/ всіх жасминів/ до воріт/ мого раю/ *переметини/ перецвітини/ перелюбини/ зима*” (Поліщук, Софіївка, с. 105).

Семантику **позбавлення ознаки** репрезентує префікс *без-*. Морфемний повтор забезпечує підсилення інформативності: “Знову промайнула думка про гроші, та по хвилині цілком *безглуздих і безладних* пошуків у задній кишені штанів раптом знайшлися три учетверо зігнуті, вкладені одна в одну банкноти по десять гривень.” (Ірванець, 2010, с.87). Загальна емоційна тональність текстів з цими одноструктурними суфіксальними дериватами – похмуро-негативна: “І ще щось поза тим, що вже тоді змусило Дарку нагороїжитися, хоча й мовчки, в собі: *безлика й безособова*, завважки в усі десять атмосфер океанського дна.” (Забужко, 2009, с.43); “У зойку пташинім / Мов у горошині, / Виокруглено / Печаль/ *Бездомну, / Безрідну.*” (Мойсієнко, 2008, с. 67); “Я так життя – *безтямно і безпутно* – / Просвистую, як в пальці чи у лист.” (Матіос, 2007, с. 33); “ Я б Вас обсипала словами, як сріблом, / Бо що мені люди? Бо що мені час? / Була *безіменна, безсила, безрідна,* / Поки не зустріла я вас.” (Матіос, 2007, с. 250); “Та ж ми без неї – тлінь, *безлика й без’язика,* / що на тісних торгах міняє імена.” (Андрухович Юрій, 1991, с. 6); “Так то, ближні, *безіменні, безпородні,*/ Я таке сьогодні трохи ніби бард./ Та і ви, і ви не ті якісь

сьогодні,/ Намело на вас тепла із Божих ватр” (Вольвач, 2010, с. 34) та ін. Емоційно-оцінний компонент закладено вже в самій семантиці префікса *без-*, відзначаємо також те, що значна частина слів з цим префіксом належить до книжної лексики, фіксуємо їх “підвищену експресивність”. Те саме можна сказати про префікс *не-* з чітким значенням **негативності-протилежності**: “ ... твої руки теплі / й манливо вологі кличуть, пронизують / електрично, напевно, незнано, неспокійно, / ненав’язливо, незаклично, / невизначено, не...” (Покальчук, 2002, с.13).

Семантика **неповноти ознаки** властива префіксу *при-*: “Але дорога неблизька до Бога,/ І ти ідеш, сколінчившись не раз. / Нараз торкнеться пліч пересторога. / *Припинить, притамує* твій екстаз.” (Мойсієнко, 2008, с. 29). Функція МЗС – інформативно-текстотвірна (пояснення). Значення **приєднання, наближення** також властиве структурним мотиватам з цим префіксом: “Щоб дитина моя золота з ними прийшла, а я б зустріла її, до себе *пригорнула, приголубила.*” (Дашвар, 2010б, с.189). Дієслова в наказовому способі з префіксом *при-* “*Приснисть мені, примарся!* / гудуть мої вуста.” (Горlach, 2009, с.174); “Я без тебе у душу змерз –/ *Притулися, пригрійсь, прилюбися.* / Мій закоханий майський без / Тобі вслід задивився.” (Поліщук, Софіївка, с. 102)у наведених контекстах відзначаються динамічністю семантики, наказовий спосіб інтимізує емоційний фон.

Одноструктурні слова з префіксом *пів-(напів-)* (значення **частковості** предмета, явища) репрезентують текстову категорію фактуальності: “*Півосені* було, було і *півзими* / між небом і ліском, між Богом і людьми.” (Горlach, 2006, с.202); “Я – *напіврак* – це гірко! –/ А ти – *напіврибина.*/ Ти плаваєш, як сонце/ Чи як зоря глибинна.” (Сяйво білого тіла, Павличко, с.261). Експресивність зумовлюється жанровою специфікою цих текстів (поезія).

Префікс *най-* є формотворчим прикметниковим і має функцію ступенювання якості. Домінівна функція МЗС у нижченаведених контекстах – інформативна (**інтенсивності ознаки**) з емоційно-оцінним компонентом: “Розкладені в ряд, ці знімки явили б низку *найрозмаїтіших і найнесподіваніших* ракурсів – від блискавичного поділяння, навпроти себе, очима в очі, що викресує межі двома вольтовою дугу найкоротшого зв’язку.” (Забужко, 2009, с.23); “Третій янгол трапився мені на дорозі коротко, може, він був *найгарніший і найяскравіший* з – поміж усіх. І *найсильніший*.” (Покальчук, 2000, с. 7).

Темпоральна семантика властива одноструктурним дериватам з суфіксом *пра-*: “Лише моя вина, / мов сирота між полями. / Стою, допоки Всесвіт не погас, - / *праправнук і прапрадід* водночас.” (Перебийніс, 2005, с. 18). Інформативність може поєднуватися з експресивністю (оказіональні лексеми): “Купальська вода...Я навзак у воді.../ На споді *праспогаду з праглибини*./ Поганських *пракоренів* спрага в мені / Війнула, згойдула води хлюпотінь.” (Мойсієнко, 2008, с. 11).

Закінченість дії виражається семантикою префікса *від-*: “Не *віднайти, не відгукнути*... / З болем / Навіки втратить втрачене давно. / І горду злість запить / вином, футболом, / Заклацати до ранку в доміно.” (Мойсієнко, 2006, с. 116); “Я – танцююча статуя. / З глини - / Й у глину йду. / *Відлюблю, відспіваю, Відплачу* / Щиро й несміло. / Ну, а дух, якщо є... / Все одно йому: / Він же дух.” (Павлюк, 1995, с. 85). Морфемний повтор підсилює інформативність, поєднану з властивою поетичному тексту емотивністю.

Значення **досягнутого результату** репрезентує префікс *на-*, причому МЗС у поетичному тексті відзначаються експресивністю (ліричний контекст, просторічні лексеми): “*Навиглядалася / душ / накликалася / набідкалась / тепер / нарадіється / намовчиться / у твоєму / погляді / побачення*” (Поліщук Софіївка, с. 113); ” *Нагрішив я. Наспівав я,* /

Налюбив, нашлався... / Зовіть мене розбійником, / Бо ніким не вдався.” (Павлюк, 1995, с. 41), тоді як прозові МЗС – інформативні: “Тепер тільки на поминках і збираємося: *наплачемося, наговоримося*, та й додому...” (Голота, 2007, с.90). ; “...не розумів хлопець, чому треба говорити казенними фразами, коли й так зрозуміло: ну, *накосив*, ну, *намолотив*...” (Голота, 2007, с.182).

А.К. Мойсієнко акцентує увагу на функціональних можливостях дієслова як частини мови передавати енергію образного руху у творі, відтворювати тривалість процесу, моментальність дії тощо [Мойсієнко, 2006, с. 43]. Ілюстративним у цьому плані є функціонування префікса *зі-* з семантикою **однократної інтенсивної дії** у морфемному складі МЗС: “У мене серце ревністю побите - / *Зіжмакати, зімкнути*, як фольгу/ Із мовчазної плитки шоколаду, /Тебе я хочу! / Аж ніздрі розриває лють оката, / яка тебе вистежує в кутку: / Я бачу, бачу: мов купава пава - / Ти перед ним. / *Зіжмакати, зімкнути*, залишити / На білім тілі – знаки, мов тавро: / Моя ! Моя ! І нічия ніколи. / І поглядом прохромлена моїм, / Ти озирнулась. І стовпом огненним/ Аби ти загорілася умить!” (Таран, 2002, с. 21).

Значення **надання властивостей, ознак, рис чогось, когось** має префікс *о-(-об)*: “Та врешті ось вона - / *ополячена, отуречена, / орусачена, онімечена / моя земля.*” (Перебийніс, 2005, с.6); “І запечатав вироком: / розлука. / *Осамотив, / осиротив - / і не просив, / і не простив.*” (Матіос, 2007, с. 272); “Отож, либонь, чи не в ту мить, коли вона захопилася *обтулити, обгорнути* тебе собою, твоїй матері й мелькнула, ще поки що заднім планом, тьмяна сполошна правда.” (Забужко, 2009, с.10). Динамізація та інтенсифікація інформативності досягається у цих контекстах засобом актуалізації МЗС (структурних мотиватів).

Фіксуємо приклад актуалізації одноструктурних слів з різними префіксами: “Стою ось перед вами весь у ранах, / *проколотий, пронизаний*

навиліт / оцими всюдисущими, гнучкими / багнетами червоного проміння.
/ Не вірте, добрі люди, цьому світлу! / Воно поманить кров'янистим оком,
/ *пригріє, привітає, приневолить* / і заведе вас у червоні нетрі, з яких
нікому виходу немає.” (Перебийніс, 2009, с. 16). Атракція груп
одноструктурних слів створює особливий ефект динамічної образності у
поетичному тексті.

Отже, префіксальні одноструктурні слова, використані у текстах
української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., являють
собою випадки контактної актуалізації структурних мотиваційних
відношень. Морфемний повтор підсилює, інтенсифікує як інформативно-
текстотвірний, так і експресивний потенціал МЗС.

Висновки до II розділу

Мотиваційно зв'язані слова, актуалізовані у текстах української
художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., виконують певні
комунікативні функції (інформативно-текстотвірні та експресивно-
стилетвірні).

Домінування того чи того типу функцій визначається стилістичною
диференціацією лексем. У всіх випадках фіксуємо обов'язкове виконання
МЗС інформативно-текстотвірних функцій, реалізація експресивності –
ситуативна.

Нульова експресивність зафіксована тільки на матеріалі нейтральної
лексики у прозових текстах, ужитої у прямому номінативному значенні.
Таких випадків небагато. Загалом художня література як феномен творчої
діяльності людини експресивна за характеристичними ознаками.

Основними типами інформативно-текстотвірних функцій МЗС є функція скрепу, функція додаткового інформування, функція пояснення. Текстова категорія інформативності передбачає диференціацію на змістово-концептуальний, змістово-підтекстовий та фактуальний аспекти.

Експресивно-стилетвірний потенціал МЗС передбачає диференціацію за шкалою *позитивний – негативний* різних ситуативно-тематичних змістових аспектів.

Морфемні (кореневі та афіксальні) повтори, у проаналізованих випадках динамізують, інтенсифікують вияв тієї чи тієї функції (як інформативно-текстотвірної, так і експресивної).

Зміст висловлювання, його комунікативна мета пояснює емоційно-оцінні аспекти, які накладаються на основний функціональний потенціал художнього тексту, що реалізується у значеннях мотиваційно зв'язаних слів.

Загалом, мотиваційно зв'язані слова у текстах сучасної української художньої літератури відзначаються поліфункціональністю.

РОЗДІЛ III
ЕКСПРЕСИВНІ ФУНКЦІЇ МОТИВАЦІЙНО ЗВ'ЯЗАНИХ СЛІВ У
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Стилістична (стилєтвірна, експресивна) функція репрезентує виражальний потенціал взаємодії мовних засобів, що забезпечує передачу денотативної і прагматичної інформації. Різновиди стилістичних функцій: дескриптивна, емотивна, оцінна, характерологічна [7,172]. Дескриптивна функція передбачає здатність мовних засобів образно описувати реалії, емотивна – характеризувати емоційний стан мовця, передавати його суб'єктивні почуття, оцінна – передавати ставлення мовця до предмета повідомлення, характерологічна – характеризувати мовлення мовця, особливості його сприймання і мислення [Там само, 159-175].

Основним експресивним засобом є тропеїзація, яка базується на певних граматико-стилістичних (синтаксичний паралелізм), логіко-поняттєвих (атракція) явищах.

Ш. Баллі зауважував, що було б грубою помилкою вважати, що образна мова – передусім витвір естетичних запитів нашого розуму і до неї вдаються тоді, коли хочуть надати своїй думці привабливої форми [13, 223]. На думку А.К. Мойсієнка, повторюване слово (мотиваційно зв'язані слова з точки зору ономасіології) є тим важливим чинником, що визначає семантичну і стилістичну домінанту художнього тексту [152, 42]. Вважаємо, що образність висловлювання полегшує сприймання, розуміння, запам'ятовування інформації, переданої текстом, навіть якщо це художній текст з домінуванням суб'єктивних аспектів сприймання і опису дійсності.

Функціонально-комунікативний підхід до аналізу художнього тексту, актуальний для сучасної лінгвостилістики, передбачає вивчення взаємозв'язку між мовою і мовленням на всіх рівнях мовної системи,

зокрема лексичному. Безумовно, один із найважливіших аспектів цієї проблеми – це спостереження над співвідношенням та взаємодією між словниковими узуальними словами як лексичними одиницями мови і okazіональними словами як одиницями мовлення (потенційними лексичними одиницями мови). У складі мотиваційних зчеплень нами зафіксовано вживання як узуальних, так і okazіональних лексеми. Інформативно-текстотвірні функції (з накладанням мовної експресії) узуальних слів описано нами у попередньому розділі, у цьому розділі передбачено насамперед аналіз експресивних функцій узуальних МЗС. Okazіональні утворення, зазвичай, виконують експресивні функції, саме тому їх аналіз здійснюється в цьому розділі.

3.1. Мотиваційно зв'язані узуальні слова і засоби мовної експресії

Термін *узус* (від лат. *usus* – користування, уживання, звичай) розуміють по-різному, але здебільшого його тлумачать як загальноприйняте функціонування мовної одиниці. Найбільшого поширення набуло визначення узусу як загальноприйнятого носіями певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій тощо [50, 315]. Ж.В. Колоїз вважає, що узус – це прийняте (не обов'язково загальноприйняте) вживання об'єктивної одиниці, яке актуалізує як традиційні реалізації мовної системи, так і апробовані результати мовленнєвої діяльності [109, 21]. Узус – це мовний звичай, мовне використання, практика вживання тих чи тих засобів [123, 723].

Нас цікавлять експресивні характеристики МЗС. На думку Н.І.Бойко: “Функція експресивного слова в художньому мовленні зумовлена трьома чинниками: денотативним (реальними ознаками позначуваного референта), комунікативними намірами автора (персонажа) в момент мовлення та використанням відповідної словотвірної або семантичної

моделі експресивної лексики [26, 496]”. Безсумнівно, що основним засобом вираження експресивності є тропеїстика.

Для мовотворчості письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст. характерним є широке використання тропеїчного потенціалу МЗС. Найчастіше МЗС використовується в аналізованих текстах як основа таких тропеїчних структур: *антитеза, градація, плеоназм, тавтологія, анафора, епіфора, оксюморон, епітет, метафора, ізоклон, хіазм, каламбур, рідше акромONOграма, алітерація, порівняння* та ін. О.Й. Блінова, характеризуючи функціональний аспект мотиваційних відношень, образно називає МЗС у тропеїчних структурах “мотиваційним одягом” стилістичних фігур [24, 142].

Як відомо, одним з основних тропеїчних структур українського художнього тексту є *епітет*. Художнє означення, вербалізоване у тексті і виділене засобом актуалізації МЗС – ефективний стилістичний засіб: “Чайник, округлий та рудий, нагадує самовдоволеного домашнього кота. Я придбала його з Оксаниною настановою, а разом із ним пару порцелянових чашок, із зображенням картатих *соняшників*. За деякий час “кіт” вдоволено замуркотів, і я заварюю чай просто в *соняшникових* чашках.” (Малина, 2009, с. 99-100); “Горять, наче вікна вечірні, / Клені. Чи вже відгоріли... / В *глиняній* цій країні / Світла немає й тіні, / В оцій країні із *глини*.” (Вольвач, 2002, с.152).

Епітет – це художнє означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – як узуальної, постійної, узвичаєної, так і специфічної, оригінальної, диференційованої тільки автором, пов’язаної з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. У будь-якому випадку епітет, на відміну від звичайного означення, своєрідний семантичний окаяоналізм (хоч самі лексеми-репрезентанти епітета – узуальні), адже значення, виражене засобом епітета, актуальне тільки у конкретному тексті: “А батько мій, що гнув

залізо гостре, / Не був *залізним*... (Це його слова !) Було кремлівським сідало колгоспне, / Де возсідав *залізний* голова.” (Сом, 2007, с. 61). Мотиваційні блоки, одним зі складників яких є епітет, динамізують експресію: “А я, дурень, сію в пустині зерно!.. / В *піщаному* пеклі ж зачакне воно. / Із нього не вродить хоча б колосок, / Пожну я у серпні не жито – *пісок*.” (Павленко С., 2004, с.19); “Німець лежав на спині посеред двору старої Орисиної хати і дивився у безмежне *чорне* небо. Без окулярів воно здавалося добре виораним *чорноземом*, з якого попробиваються на світ божий чудні біло-блакитні квітки.” (Дашвар, 2010а, ст. 199-200) та ін. В окремих випадках особливо вдалі епітети переходять у загальноживану сферу, стаючи крилатими виразами, або просто ідіоматизованими номінаціями-словосполучення (за тим самим принципом, що і словотвірний оказіоналізм-лексема).

Поряд з епітетом високоефективним стилетвірним засобом є **метафора**. Метафоризовані мотиваційно зв'язані структури зафіксовано нами у текстах сучасної української художньої літератури: “Вершину хмари оточили. / І *точить* сонячне *точило* / зелені сутінки гори. / А день горить!” (Перебийніс, 2005, с. 98); “Нам сонце світить і в тумані. / І не втрача життя принад. / Допоки любимо і кохані, / нас тільки тішить *зорепад*. / То потім – на межі, опісля, \ як цвіт кохання вкриє час. / *Зоря впаде*, лишивши пісню \ на спомин про любов і час” (Калашник, 2010, с. 73); “І був пісок біля моря і берег цілий засипаний / мушлями і морськими зірками що коли/ придивитися вмiли *світитися* незгірше за зірки/ що на небі і тоді пісок теж *світився* дрібний/ і білий і *світло* було таке яскраве що очі/ сльозилися і ми затуляючи їх долонями сміялися” (Метаморфози, Матіяш, 2011, с.189).

У текстах, зазвичай, метафори та епітети взаємозв'язані, тим самим інтенсифікуючи експресію: “Засинають *медоноси*. / Настає *медова* осінь. / Жовкне груша – спасівка. / Мовкне наша пасіка. / З нами просвіток

вощини. / А ми просто дві бджолини. / Нас негода не поборе. /
Перебродять медобори. / Мед ячить незримо. / Вистачить на зиму.”
(Перебийніс, 2005, с. 254).

Антитеза. Однією з найпоширеніших стилістичних фігур, в основі яких МЗС, зафіксованих нами в текстах української художньої літератури кнця ХХ – початку ХХІ ст., є антитеза: “За те, що ворожила,/ Мене саму залято./ Я поміж пtiць – безкрила,/ Серед людей – крилата” (Рибчинський, 2010, с. 102); “І де тут *іrrаціональність*? – Якраз тут – суцільна *раціональність*.” (Дашвар, 2010б, с. 90). Антитеза побудована за принципом контрасту, різкого протиставлення понять, положень, образів, станів та ін., ця фігура базується на порівнянні двох протилежних явищ чи ознак, властивих, як правило, різним предметам [123, 53].

В основі фігури антитези в проаналізованих текстах актуалізовані відношення, як структурної: “Розарій зір. І місяць нахиливсь, / Створивши душ *припливи і відпливи*. / Чого ти, світе, так себе створив, / Що ми недосконалі і мінливі?” (Павлюк, 1995, с. 40); “Бо все мине. І стане легко й просто / З тим, перед чим ти зараз, як свята. / І, може, час *з’єднає* наші кості, / Як зараз він *роз’єднує* уста.” (Павлюк, 1995, с. 13); “Людина, що випадково опинилася поруч, / дає мені зрозуміти звичайні речі: / ідучи самісіньким краєм життя, / тримайся за поручні, / *вдихаючи – видихай* / і нехай не до речі / згадуються деталі іншого часопростору” (Метаморфози, Крук, 2011, с. 117) та ін., так і лексичної мотивації: “Де *напівсвітло*, може, *напівтемно*, / Та де костриця в боки не жалить.” (Мойсієнко, 2006, с. 41); “Усе, що може віддати зухвала жінка чоловікові, – то лише свою *честь*. А *безчестя* приходить по тому.” (Матіос, 2009, с. 55-56) та ін.

Антитеза може реалізуватися у таких конструкціях:

1) слова-однокореневі антоніми, один з яких – префікс *не-* чи частка *не*: “Дух, який *тiнь буття* перестелив, / Продовжує – у свічниках горіти, / Хоч *небуття*, - пес нишковий, - гарата / В залізні двері – носом – й не вгава.”

(Андієвська, 2006, ст. 40); “Прости мені! *Простиме й непростиме!* / І я прощу, хоч зроду не прощав.” (Ірванець, 2010а, с. 40);

2) слова-однокореневі антоніми, один з яких – префікс *без-*: “Як довго їй каратись у білій катівні, повній *надії* і *безнадії* водночас.” (Сеник, 2005, с. 7);

3) слова-однокореневі антоніми з антонімічними префіксами у морфемній структурі: “Розарій зір. І місяць нахиливсь, / Створивши душ *припливи* і *відпливи*. / Чого ти, світе, так себе створив, / Що ми недосконалі і мінливі?” (Павлюк, 1995, с. 40); “А інколи, коли ти вся в печалі, / Коли ти вся в зажурі, / Я – чаклун, / *Настроювач розстроєних* роялів, / *Настроювач* твоїх душевних струн.” (Рибчинський, 2010, с. 64-65)..

В.А. Чабаненко зазначає, що контрастування елементів мовної системи є водночас і формою їх взаємозв’язку, мовний контраст – це не просто об’єктивна лінгвістична універсалія, а ще універсалія лінгвостилістична, породжена суб’єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову [227, 13-14]. Застосування прийому антитези актуалізацією МЗС підсилює експресію як у поетичних текстах: “Чую чудо – солов’я. / Цей зухвалий солов’їсько – / то *заплаче*, то *засвище*, / *зарегоче*.” (Перебийніс, 2005, с. 51); “...Щоб – шлях – назад, який веде в нікуди – / Повз маслаки і вивихи хребетні, / Що їх – кроєння – на манівцях амбітних. – / Й знов: *перелітом* – часом – й *недоліт*, / Де – найтихіше – відстані дола.” (Андієвська, 2006, с. 41), так і в прозових: “Вдивлятися в свою біду, – аж обличчя німіє від холоду – і думати, як її назвати, яким іменем заклинати, аби шугонула вона на самісіньке дно. *Переснилася*... І знову очима до стелі... *Не пересниться*, не передумається, ні...” (Голота, 2007, с. 66); “*Закриваючі* і *Відкриваючі* – не прості слова, і цього не уникнеш, як не крути.” (Дереш, 2009, с. 196).

Особливий експресивний ефект створюють актуалізовані у тексті кілька стилістичних фігур, побудованих на відношеннях контрасту: “І

жилки тремкої невидимий злам / У юних зіницях неюної жінки. / Єдина моя – і знемога, й спромога – / Ранкова дорога, вечірня дорога.” (Мойсієнко, 2006, с. 274). Два мотиваційних зчеплення *юний – неюний* (оксюморон) та *знемога – спромога* (антитеза) підсилюють вплив на читача.

Дослідниця функціонального аспекту мотиваційних відношень О.С. Михайлова (ідіостиль Є. Євтушенка) відзначає у художньому тексті домінування стилістичних фігур (виражених засобом актуалізації МЗС), побудованих на принципі контрасту [146]. Результати нашого дослідження підтверджують цю закономірність. Так, стилістична фігура *оксюморон* (поєднання не просто контрастних слів, а таких, що суперечать одне одному за змістом) – також поєднання лексем на основі контрасту. В основі оксюморону – поєднання непокєднуваного: “Тому що він – це життя, надія, прекрасний привид *нескінченної кінечности*.” (Покальчук, 2000, с. 63); “Сильна. / В мене сильний тил: / Мій глузд. / Мій глузд... / *Безглуздий глузд*.” (Матіос, 2007, с. 53).

Авторське світосприйняття вихоплює з дійсності унікальні протиставлення, поєднання непокєднуваного за допомогою спільнокореневих слів, як-от у Юрія Рибчинського: “Вона була – *чудовисько і чудо*,/ Магічна, наче очі у змії,/ Я думав: з нею раз переночую – / І подарую другові її” (Рибчинський, 2010, с. 60).

Уміле використання оксюморона надає мовленню витонченості й дотепності [178, 70]: “Не віднайти, не відгукнути... / З болем / Навіки *втрратить втрачене* давно. / І горду злість запить / вином, футболом, / Заклацати до ранку в доміно.” (Мене любов’ю..., с.116); “Твій голос в мені не зітерся і досі, / Ця тиша твоя тогосвіттям стоїть. / У цім голоснім, *голоснім безголоссі* / Ми мальви посіяли - блюзом на тлі...” (Сапеляк, 2000, с. 44); “Інтернет – *найбезсистемніша система*. Мені більше подобаються книжки.” (Дашвар, 2010, с. 114) та ін.

Основним формально-граматичним засобом вираження оксюморона є модель словосполучення *іменник із залежним прикметником*: “Комплект ключів від колишньої квартири Пронів лишився в Сергія, аби хтось із домашніх міг навідати теперішню територію Солонькових, малюсінський клаптик *безнадійної надії* емігрантів на те, що не всі мости спалено.” (Гужва, 2010, с. 121). Представлено й інші моделі, зокрема *дієслова з дієприкметником*: “Чому вони кричать “*розіпни розіп’ятого*” і побори мудрішого?” (Матіос, 2009, с.31), *дієслова з іменником*: “Але радість з самого моменту пробудження затьмарила неймовірна здатність Андрія *бачити небачене.*” (Сеник, 2005, с. 8); “Оголені нерви, окреслені вигини тіла, / обірвані фрази торкають оголеним дротом, / б’ємося об лід, *відвертаючи невідворотне,* – / ці рибки з’їдять одна одну чи завтра чи потім, / а поки луска на підлозі – давно облетіла” (Антологія, Мусаковська, 2010, с. 159) та ін.

Актуалізовані в художніх текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. мотиваційні зчеплення (оксюморон) репрезентують лексичні мотиваційні відношення, в усіх зафіксованих випадках представлена контактна актуалізація МЗС.

Знаходимо в текстах МЗС, на основі яких побудована стилістична фігура *каламбур*. Каламбур – один з прийомів створення іронії, комічного ефекту, базується на використанні слів, близьких за звучанням, але різних за значенням, або на різних значеннях одного й того самого слова [24, 289]: “*Розбоярені, розбазарені, / Розперезані* хоч куди... / Я прийшов до вас житньо – ярим ще / Та й до вашої / До води.” (Павлюк, 1995, с. 33); “І терпкість ожини /До дна *перебродить/Л перебрєде.*” (Мойсієнко, 2006, с. 338); “Бо останньої п’ятниці кожного місяця сюди через багнюку проривається вантажівка товстого, як гарбуз, Миколи, вщент заповнена консервами, цукерками, чіпсами та промисловим “*ширпотребом*”, який навіть у поблиській Килимівці називають не інакше, як “*ширнепотріб*”.”

(Дашвар, 2010б, с. 47); “Для нас вона вигадала всі свої *студради* (які ми не могли не назвати *стук-радами* – само просилося).” (Андрухович Ю., 2008, с. 89) та ін..

Фіксуємо низку випадків, коли у складі МЗС – онім: “Ціле літо об мене крилами терли і *туркотали*, / заснувавши в моїм черепі містечко *Туркотин*.” (Андрухович Юрій, 1991, с. 8). Каламбур сформовано як наслідок ремотивації назви населеного пункту Туркотин. Так само ремотивовано Павлом Загребельним прізвище письменника Сергія Жадана: “Та слимак Жадана це далєбі не слимак Гюнтера Грасса, бо той не намагався ,злиняти “ на Захід чи там ще куди, а норєвив якомога вигідніше облаштуватися в рідних пенатах, а слимак *Жадана жадає* (зверніть увагу: *Жадан – жадає*) коли не вистрибнути (слимаки не стрибають, як Сергій Бубка), то бодай виповзти за межі крейдяного кола того маразму, в якому було приречене народитися, а тоді й жити покоління нашого автора.” (Жадан, 2007, с. 229). Аналогічно утворено каламбур Павлом Вольвачем: “Тополі в тишині раптовій/ Шепнуть підказку, крові в такт./ Підпише хтось на *Контрактівій*/ Із порожнєчею *контракт*” (Вольвач, 2010, с. 45).

Каламбур, як показав проаналізований лінгвістичний матеріал, зазвичай, базується на полісемії, інопрочитанні внутрішньої форми. Ефект комічного присутній не завжди: “Чую, котиться луна:/ Вбили! Вбили Гаркуна!/ *Почорніло сонця коло*:/ Вбили! Вбили *Чорновола!*” (Рибчинський, 2010, с.14); “Ліфт – і в ньому у незмозі/ Мертвий *Гетьман* на підлозі,/ Кров’ю *гетьманською* повен/ Ліфт летить на сьомий поверх,/ Ліфт летить на сьомє небо,/ Зупинити його треба!” (Рибчинський, 2010, с. 43).

МЗС як основу стилістичної фігури *градації* також фіксуємо в аналізованих художніх текстах: “Пан Андрій тепер уже *завив* із болю, *зарєвів і застогнав*.” (Дереш, 2009, с. 169); “Тоді *застогнав* я. *Застогнав* і

навіть *заскиглив чи заскімлив*, як побитий пес.” (Шевчук, 2007, с. 283) та ін. В усіх випадках актуалізовано відношення структурної мотивації.

Градація – фігура, що складається з низки словесних компонентів (не менше трьох), розміщених в порядку як висхідної: “*Загорнути б цей світ, заорать, загребти...* / Але він все чавунно сіріє. / А з ротів виростають колючі дроти, / Вириваючи м’ясо із мрії.” (Вольвач, 2002, с. 100), так і низхідної емоційної значущості: “*Викричу, вимовлю, видихну: Дуня! / Словом озветься полів далина. / Дуня – луна, а Безсмертна – відлуння. / Ходить полями красива луна.*” (Сом, 2007, с. 119). Найбільше прикладів градації у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. – структурні мотивати з префіксом *за-*.

Градація завжди виконує функцію підсилення експресії (чи у випадку зростання емоційності, чи у випадку її спадання), це особливо відчутно, якщо вона виражається засобом контактної актуалізації мотиваційних відношень: “*Я вам зізнаюсь чесно:/ Я відчував лише солодкий щем/ Від спільного – /Із вечора до рання,/ Від обопільного – / Щоночі і щодня,/ Від цього божевільного читання/ Навпомацки, наосліп, навмання*” (Рибчинський, 2010, с. 60).

В основі градаційних відношень – синонімія, насамперед синонімія морфем (префіксів), близькими за значенням є також корені одноструктурних слів. Також синонімічну природу мають такі стилістичні фігури, як плеоназм і тавтологія, приклади яких знаходимо в текстах сучасної української художньої літератури.

Плеоназм. Фігура мовлення, яка є поєднанням однорідних за значенням слів, одне з яких зайве з погляду логіки і змісту: “*А вже дорога дальню даль колише, / І сім доріг їй моляться услід.*” (Мойсієнко, 2008, с. 21).

Плеоназм, крім випадків, коли він є стилістичною фігурою, вважається недоліком мовлення: “*– Масляне масло, –* відповів Васі

Борисенко, – *економна економіка*.” (Кононенко, 2005, с. 196); “Баба на них уваги не звертала і все думала, якою ж *багатющою багатійкою* стане завдяки власній землі.” (Дашвар, 2010б, с.165) та ін.

Засобом використання МЗС в ролі плеоназма відбувається своєрідне “подвоєння” образного уявлення, що позначається мотиватами [24, 291]: “Він би то, каже, такого глуму не допустив, не дав мою душу на поталу, а ти, мовляв, *чужа чужина*, душогубам служиш.”(Голота, 2007, с. 198); “Він *хижий хижак*. / І ти / Пестися в порослу шкіру, / І пестощі хижого звіра / Приймай...” (Матіос, 2007, с. 40) та ін.

Спостерігаємо у текстах різних авторів словосполучення-плеоназми, які відзначаються ідіоматичністю семантики, тобто можуть сприйматися як усталений вираз, джерелом якого є фольклор: “Господар щось питає – хоч звідкіль / він міг би пам’ятати нас – ти плачеш / чи вітер за різкий чи запах – зачин/ завжди непевний – бо *солоня сіль*/ читаєш у розвитих папірцях / покашлюєш – і кашель як в курця” (АЗ..., Махно, 2010, с.136); “*І сіль солоня* потече з очей...” (Матіос, 2007, с. 29).

В усіх зафіксованих нами випадках плеоназм представлений лексичними мотиватами, які становлять собою словосполучення моделі іменник з атрибутом-прикметником.

Близька до плеоназму **тавтологія**. Тавтологія, як і плеоназм, термін багатозначний. По-перше, це стилістична фігура, яка полягає в повторному позначенні вже названого поняття іншим, близьким за значенням словом, одне з яких десемантизується, набуває значення ‘дуже’, підвищуючи експресивність мовлення [24, 292]: “*Сочиться соком чебуречна димна*, / Куня жебрак, з картини рветься лебідь, / І залишилась тут всього година, / Та вистачить відчуть, а не розгледить.” (Вольвач, 2002, с.146); “А тут іще останнім часом з’явився новий тип *мужицької нестерпності*: не п’яниці, не бабії, не мамії, а *безробітні нероби*, які живуть на гроші жінок – трудівниць.” (Кононенко, 2005, с. 11); “Мовляв –

іди собі, людику, недосконала конструкціє, / нібито все при тобі: і нозі, і руці є / тільки немає в тобі/ для щему ущелини / для *сльози сльозоточини* / для *душі віддушини*.” (Метаморфози, Крук, 2011, с.119) та ін. По-друге, тавтологія є недоліком мовлення. Автор тексту, мовець повинен шукати синонімічну заміну певному слову, якщо текст інформативний (науковий, офіційно-діловий стиль), без експресивних відтінків. Наприклад, у реченні: “І *гудів гудок*, ніби просив дозволу далі пхатися вперед, від одного рідного берега до другого рідного.” (Сеник, 2005, с. 49), треба було б дієслово *гудок* замінити, хоча б словосполученням на зразок *було чути гудок*. У цьому реченні, оскільки це художній стиль, тавтологію можна і залишити, адже важко точно ідентифікувати комунікативний намір автора. Так само в Оксани Забужко: “Мелькали сутани, / плескали путани, / скакали амвони, / іржали саблі на всі тони, і *дзвони дзвонили* іржаві, / і гнали поетів Платони / до дідька з цієї держави - / польські ринки, / американські дрінки, / Пілати, дипломати” (Забужко, 2009а, с.183).

У багатьох випадках важко диференціювати виправданий кореневий повтор та надлишковий кореневий повтор. Допустимі тавтологічні слововживання мають такі спільні ознаки:

1. Незвичність з погляду середньостатистичної мовленнєвої норми та, одночасно, стилістична та прагматична мотивованість, що ставить їх як фігуру мовлення в опозицію до аналогічних за структурою стилістичним та прагматичним дефектним конструкціям.
2. Спільнокореневі слова, що повторюються, не перебувають у відношеннях синтаксичної однорідності та сурядного зв'язку.
3. Такі повтори не є надлишковими ні з денотативного, ні з конотативного поглядів [123, 703].

Так, у реченні: “Поїхали – і все, забулись ваші імена, стерлися сліди ваших підшов на любимівській дорозі, *вивіялися суховіями, викотилися* зі

степу *перекотиполем.*” (Голота, 2007, с.135) Любов Голота свідомо використовує тавтологічні конструкції, щоб підсилити образність висловлювання загалом. Ці її рядки можна назвати поезією в прозі. У Маріанни Кіяновської: “Лише найменші з островів і трав/ Наскрізним *володіють володінням.* / А решта світу вмерзне в льодостав – / В його тривання перед змерехтінням.” (Метаморфози, Кіяновська, 2011, с. 35) тавтологія також покликана підсилювати експресію.

За нашими спостереженнями, роль стилістичної функції тавтологія відіграє переважно в поетичних текстах: “Без тебе не *квітує квітень,*/ Без тебе літо як зима.” (Рибчинський, 2010, с. 127). Цьому часто є причиною вимога римування поетичного тексту, якщо це, звичайно, не білий вірш: “Отак самую і сумую, / ношу свої жалі в сумі. / Осіннім *днем* ще *переднюю* / Й *перезимую* в цій *зимі.*” (Мойсієнко, 2006, с. 71); “І на кожне твоє розп’яття / *розквітатиму* сніжно *квітами,*/ обвиваючи стан лататтями,/ роздягаючи стан до кігтиків...” (АЗ..., Мельник, с.164) та ін.

Цікавий випадок тавтологічного вживання спільнокореневих слів з коренем *-світ-* засвідчено в Любомира Сеника: “Хтось пробує у вагоні *засвітити свічку,* і бліде жовте тремтливе *світло* розкидає рухливі тіні по дощаних стінах.” (Сеник, 2005, с. 51); “І запала знову така тиша в *світлі свічок,* коли кожен почув биття свого серця і кожен почув те серце в кожного.” (Сеник, 2005, с. 141); “Недалеко, на узліссі, *світляний просвіток* сіється крізь зелені крони ялинового *світу.*” (Сеник, 2005, с. 27). Ми схильні вважати ці тавтологічні слововживання експресивним засобом, очевидно, слова з цією семантикою концептуально важливі для світобачення автора. Такі тавтологічні атракції, на наш погляд, мають на меті передати читачеві свій позитивний енергетичний заряд. МЗС у цьому випадку – як текстотвірні-інформативні, так і експресивні маркери.

Тавтологічні МЗС у Юрка Покальчука виконують динамізаційну експресивно-стилетвірну функцію: “Я злітаю в позасвітній простір з оцим

словом, я народжуюсь разом з ним наново, я бачу цілий світ крізь нього, прекрасний і чистий, я бачу усе понад найвищі земні вершини, *глибше глибин* найбільших морів, почуваю тонше за сонячний промінь, я чую, я все чую, я чую себе, чую увесь світ, сповнений одного – єдиного слова – ТИ.” (Покальчук, 2000, с. 10).

Любко Дереш використовує тавтологічні МЗС з іронічним підтекстом: “Кеша покликав Банзая посидіти з його дітьми на уроці, *проконтролювати контрольну роботу.*” (Дереш, 2009, с. 128-129).

Як плеонастичні, так і тавтологічні МЗС у художніх текстах актуалізуються здебільшого контактено: “Буде довідка... Я фелшарку з Килимівки привезу. – Від лікаря треба. І це ще не все... *Свідчення свідків...*” (Дашвар, 2010б, с. 154).

МЗС можуть бути основою для стилістичної фігури *персоніфікації*: “*Світлим* літо було / не тільки від *сонця.* / *Світив* ще ж і *сонях.* / Та й комашатко *сонечко* / теж, що є сили *світло!*” (Павленко С., 2004, с. 14); “*Смерть* нестямилась. Аж потемніло у *Смерті* в очах: / Чи насправді це діється? Чи уві сні вона чує цей голос? / Замість того, щоб стріти по-божому *смертний* свій час, / Божевільний Поет заходивсь коло вірша якогось!” (Павленко С., 2004, с. 18). Наділення рис людини явищам та істотам базується на метафоризації.

Такі стилістичні фігури, як анафора, епіфора, ізоклон, хіазм будуються на принципі синтаксичного паралелізму.

Анафора (єдинопочаток) – це прийом повтору подібних звуків, слів, синтаксичних чи ритмічних конструкцій на початку суміжних строф чи рядків. В основі анафори в проаналізованих нами текстах – актуалізовані структурні: “*Нагрішив я. Наспівав я, / Налюбив, нашлявся...* / Зовіть мене розбійником, / Бо ніким не вдався.” (Павлюк, 1995, с. 41) та лексичні мотиваційні відношення: “Не вмовкають й на мить, / не вмовкають й на мить. / Пліть дощу відшмагала в котрий раз,/ А не зродить зневіри... /

Синьозір ліхтарів, *синьовир* ліхтарів, / *Синьоліт* ліхтарів *синьоірій*.” (Мойсієнко, 2006, с.86); “*Синій вітер* у моїм полоні / Чи у вітру у полоні я... / *Синьовітер-вихор* з Оболоні / Враз під себе хмари підім’яв. / Кружельнув над лісом і над мостом,/ Сизогриво даль підперезав... *Синьовітер* – свистом не імлістим!.. / Ген над листом голуба стезя... / Тільки усміх срібний на долоні, / Тільки долі срібна течія... / *Синьоперо* у небеснім лоні / Пише липень літечка ім’я. / *Синій вітер* у моїм полоні / Чи у вітрі у полоні я.” (Мойсієнко, 2006, с.284).

Протилежний анафорі прийом (фігура) **епіфори** (повтори у кінці рядків однакових слів чи словосполучень). У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. епіфора виражена структурними мотиватами: “Цей сум мене до жалоців схилив... / Мотив дощу на думне *безголів’я*... / На стійбищі безслав’я і хули – / Марнота слів, а чи німе *безслів’я*.” (Мойсієнко, 2006, с.281). Як анафора, так і епіфора фокусують, акцентують увагу читача на певних складниках емоційно-образної парадигми твору, зокрема поетичного.

Фіксуємо у текстах сучасної української художньої літератури на основі актуалізованих лексичних мотиваційних відношень випадки **хіазму** – стилістичної фігури, яка полягає в перехресному повторенні одних і тих самих елементів: “*Відкукукала зозуля, / Відзозулила ку-ку.*” (Мойсієнко, 2008, с. 33); “*Сміється сум, сумує сміх...*” (Мойсієнко, 2006, с.70); “...це *сонне безсоння / Чи безсонний сон?*” (Матіос, 2007, с. 41). Зазвичай, спостерігаємо контактну актуалізацію мотиваційних відношень, проте є й дистантна: “*Кропива Жалка Глуху жаліла: / - Вік жила – й нікого не жаліла. / Я ж зачакну в горі та в жалю, / Як хоч день нікого не вжалю.*” (Павленко С., 2004, с. 221).

Ця стилістична фігура актуалізує у свідомості читача різні аспекти об’єкта, допомагає активізувати образну уяву: “Але тут – цілий оркестр, 50

скрипок і віолончелей, Великий Звук, симфонічна ейфорія, ейфорійна симфонія.” (Андрухович Ю., 2008, с. 269).

Ізоклон як стилістична фігура полягає в симетричному розміщенні однакових частин мови в тотожних за складом синтаксичних конструкціях, причому ізоклон містить не тільки паралелізм частин мови, але й паралелізм форм частин мови, що входять в структуру синтаксичних конструкцій [123, 203]: “На гостину в мій сонцень літа/ *Напросилися, Піддобрилися./* Мов не падав, не повз, не літав – / *Загордилися./* Та багато їх – ледь не півста/ *Налічилося,/ Приблудилося./* Всі зібралися. Жодне в світах/ *Не згубилося./* Десь між ними і слава, і страх – / *Посмутилися,/ Помолилися./* Тільки ж скресень який – сніг розтав./ *Забродилося./* Над душею життя, мов свята./ *Прокотилося,/ Пролюбилося./* І неждані меди на вустах/ *Заіскрилися.*” (Поліщук, 2002, с. 109).

У проаналізованих текстах зафіксовано випадки ізоклону на основі актуалізації контактних відношень як структурної: “А мій липень – мій любень такий / *Оспівочений, / Обморочений. /* В поцілунково-стиглі зірки / *Роззолочений. /* На козацькім коні до луки / *Приторочений, / Розохочений./* Із чиєїсь легкої руки / *Ще й наврочений. /* Підфарбовує сиві роки – / *Спарубочений, / Нестолочений. /* Одбиває в танку каблучки / *Та – підбочений./* І вмальовує губи в рядки / *Підшепочений, / Нерозхочений. /* До купальських утіх беручий – / *Обжіночений.*” (Поліщук, 2002, с. 117), так і лексичної мотивації: “*Калинова Калинівко, /* ти бачила олив’яних / *барвистих свистунів. /* На пагорбі мостилися, / *гніздилися, світилися /* зірчасті, гребінчасті, / *квітчасті, зозулясті, /* калинові, малинові, / *вишневі та бузкові, /* а врешті – *веселкові /* *калінівські свистуни. /* *Калинова Калинівко, /* ти слухала *полив’яних /* *горластих свистунів. /* На ярмарку *піпікали, квоктали, кукурікали, /* *пувутькали, цвірінькали, /* *кигикали, тітінькали, /* *кували, щебетали – /* *ось тільки не літали /* *калінівські*

свистуни. / Бо глиняні ж вони.” (Перебийніс, 2005, с. 81). У всіх прикладах тип ізоклону – дистантний.

Порівняння як стилістична фігура на основі актуалізованих мотиваційних відношень за результатами нашого дослідження малопоширена: “*Дід уже самотній, мов прапрадіди. / Дід уже давно перегорів. / Він мене научить жити радісно / Серед моря, гроз і яворів.*” (Павлюк, 1995, с. 25); “*Хай вони розкажуть / про мешканців холодних мисів, без світла і пошти, / про океанські глибини, / в яких, ніби в молоковозах, / згортається молоко місяця*” (Жадан, 2009, с. 28); “*Але Гладкий Хіппі залишався наляканим і напруженим, немов пружина, потурбована аматором годинникарської справи.*” (Дереш, 2007, с. 43); “*Багаття дим пускає, мов димар*” (Забудський, 2008, с. 107).

Так само малопоширена у сучасній українській художній літературі **акромонаграма**, яка вносить у поетичний текст додатковий зміст [24, 288]: “*Чому ж тоді так хочеться дожити, / З порожнього упавши в пустоту?... / Всі яблука – колись рожеві квіти. / Квітки ж не всі до яблук доцвітуть.*” (Павлюк, 1995, с. 77). Репрезентовано контактну актуалізацію лексичних мотиваційних відношень.

О.Й. Блінова виділяє специфічний композиційно-стилістичний прийом, що базується на актуалізованих у тексті МЗС **східцеву мотивацію** – представлення в поетичному тексті мотивованих слів, які відображають послідовні етапи словотвірної мотивації [24, 292] : “*В грудях дірку дорога латає, / Залишилось пuste – дірочки. / І так весело мчить – пролітає / І життя, і село Кринички.*” (Вольвач, 2002, с. 49); “*Протягом двох років Дзвінка доглядала за німічною бабусечкою, яку поїдала болячка Альцгеймера. Бабка твердила, що в її голові засів великий рожевий конус. Дзвінка мусила ходити коло бабусі, як біля малої дитини.*” (Дереш, 2007, с.10) та ін.

Алітерація. Стилістичний прийом, який полягає у фонетичній атракції за рахунок повтору однакових приголосних. МЗС, зокрема лексичні мотивати, мають схожу формальну структуру, що є підставою для зближення: “Сім струн сумують серед світу, / Сміються сім, співають сім... / Сімом сим струнам споловіти – Спів – *сивосум*, спів – світлосинь / Сім слів, сім слив, / сміються сім, сумують, / Сім слів синіють сливно, / сім синінь... / Сміється сміх. Сумує сум. Самує / Сам Савоаф... Сім самоспалень, / сім спасінь... / Сумління спопеля стовічні стигми. / Сіромі скаржно скавучить стилет. / *Сміється сум, сумує сміх...* Сонет / Сейсмично – свічно, / сумно – стумно стигне. / Сім струн, сім слів, сім співів, / сім світінь ... / Світ – сонях. *Світовид – світ. / Світ світів.*” (Мойсієнко, 2006, с.70); “Он воду чудовно / *Низує Узин. / Низ у хатах... Узин. / Узин у хатах унизу.*” (Мойсієнко, 2006, с.78). У наведених прикладах алітерація поєднується з іншими стилістичними прийомами на основі МЗС, зокрема хіазмом.

Алітерацію фіксуємо також у поєднанні з тавтологією: “Я туманами затуманена, / Я березами підперезана, / Я волошками заволожена, / Я ворожками заворожена” (Рибчинський, 2010, с.100). Такі фонетичні зближення створюють неповторну ритмомелодику.

Отже основним засобом експресії через актуалізацію мотиваційних відношень узуальної лексики у текстах української художньої літератури початку ХХ – кінця ХХІ ст. є тропеїзація. МЗС є ефективним підсилювальним чинником мовної експресії.

Безумовно, існує безліч висловлювань, в яких більшість носіїв мови відчуває певний зв’язок між позначеним та

позначуваним й при звичайному використанні, не вдумуючись спеціально в етимологію чи структуру слова. Наявність у свідомості носія мови такого зв'язку між позначеним і позначуваним, тобто мотивованість, надає слову (висловлюванню) особливої властивості – експресивності.

3.2. Специфіка експресивного використання okazіоналізмів – складників мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

За результатами нашого дослідження, okazіоналізми є поширеним засобом мовної експресії у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Актулізованим МЗС, складниками яких можуть бути okazіональні лексичні утворення, варто приділити особливу увагу саме через їх потужний стилетвірньо-експресивний потенціал.

У лінгвістичній літературі існує понад 30 термінів для позначення лексичних одиниць okazіонального характеру (детальний їх перелік подає В.В. Лопатін [134, 42]), найуживаніші з них такі: “індивідуально-авторський новотвір”, “okazіоналізм”, “okazіональне слово”, “авторський неологізм”, “лексичний новотвір”, “неолексема”, “лексична інновація”. Найбільш вдалим, на наш погляд, є терміни “okazіоналізм” та “okazіональне слово”, оскільки сама назва (від латинського *occasio* – випадок) вказує, що подібні лексичні одиниці створюються для певного випадку, для певної, конкретної ситуації. Однак, зауважує Ж. В. Колоїз, поняття “okazіональне слово” й “okazіоналізм” не тотожні, вони перебувають у діалектичному зв’язку і співвідносяться як часткове та загальне: будь-яке okazіональне слово є водночас okazіоналізмом, але не кожен okazіоналізм можна назвати okazіональним словом [109, 63].

Відмінність у визначенні й трактуванні okazіональних утворень пояснюється різними поглядами дослідників на описуване явище. Наприклад, О.К. Чиркова вважає, що okazіоналізми – це слова, які існують у мовленні однієї особи або групи осіб і не мають регулярної відтворюваності в сучасній літературній мові, не пов’язані системними відношеннями з узуальною лексикою, не мають загальноприйнятого значення [230, 91-102].

Для О.Г. Ликова okazіоналізм – це передусім порушення граматичних, словотвірних та інших норм, “тобто неправильність, але не “природна”, а запрограмована. Безсумнівне право на своє існування така неправильність заслуговує тим, що okazіональне слово – це, так би мовити, художній витвір у граничному мінімумі свого вираження” [138, 78]. До найтипівіших ознак, характерних для okazіональних слів, науковець відносить такі: належність до мовлення, ненормативність, функціональна одноразовість, створюваність, експресивність, словотвірна похідність, індивідуальна належність. Функціональна специфіка okazіоналізмів полягає, на думку вченого, у своєрідній запрограмованій неочікуваності їх появи в тексті, а також у потенційній готовності адресата мовлення потрібним чином зрозуміти те чи інше okazіональне слово, хоча воно зустрічається вперше в його мовленнєвій практиці [Там само] .

В.Н. Виноградова визначає okazіоналізми як ситуативні неологізми, зрозумілі лише в певному вузькому контексті, у певній комунікативній ситуації, і властиві передусім розмовному мовленню [42, 158]. Останнє твердження, на наш погляд, є дещо суперечливим, адже в більшості досліджень аналізуються okazіональні утворення, що виникають у сфері художнього або публіцистичного мовлення.

І. Т. Принцевський пропонує позначати аналізовані явища термінологічним сполученням “авторський новотвір”, розуміючи під ним будь-яку лексичну інновацію – чисто структурну, структурно-семантичну, чисто семантичну. Під чисто структурними новотворами дослідник має на увазі авторські варіанти канонічних слів, які в певних контекстах набувають різних афіксальних видозмін без семантичного оновлення. Структурно-семантичні новотвори – це індивідуально-авторські новотвори, що зазнали і структурних, і семантичних видозмін; їх поява зумовлена потребою у більш виразних, експресивних словах порівняно з

канонічною лексикою. До семантичних новотворів учений відносить авторські семантичні варіанти нормативних лексем [181, 150-174].

Г.М. Вокальчук, послуговуючись терміном “авторський неологізм”, трактує це явище як мовленнєве утворення системного й асистемного характеру, що виникло в процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми. “Такі новотвори, – зазначає дослідниця, – це периферійні лексичні елементи, створені переважно зі стилістичною метою і вперше засвідчені у письмових текстах художнього, наукового чи публіцистичного стилю” [45, 30].

За твердженням Е. Ханпіри, okazіоналізмом можна назвати будь-який мовленнєвий факт, у якому виявляється okazіональність. Під okazіональністю дослідник розуміє певний ступінь непередбачуваності мовленнєвого факту системою мови, що створює певний ступінь неочікуваності такого факту для мовної системи [223а, 246]. Okazіональні слова вчений розглядає як один із різновидів okazіоналізмів і пояснює їх як невідомі для мовної системи лексичні одиниці, утворені за малопродуктивною, непродуктивною чи okazіональною моделлю з метою звичайного повідомлення (номінації) або зі стилістичною метою [Там само, 249]. Процес утворення okazіональних слів дослідник називає okazіональним словотворенням.

Ж.В. Колоїз під okazіоналізмом розуміє “новоутворений матеріальний репрезентант, що є результатом реалізації мовних потенцій, характеризується категорією okazіональності/узуальності, нульовим рівнем адаптації в “мовному просторі” та нульовим ступенем відтворюваності в просторі власне комунікативному” [109, 74]. Отже, статус okazіонального матеріального репрезентанта отримує те, що постає здебільшого як випадкове (або випадково необхідне); сам же стан okazіональності є одним із історичних етапів існування вербального явища (мовна потенція - okazіональне (мовлення) - узуальне (мовна система).

Оказіональне явище, не сприйняте узусом, залишається індивідуальним фактом мовлення. Натомість ті оказіональні репрезентанти, що піднімаються до рівня узусу, втрачають оказіональність та отримують статус узуальних неологізмів, які згодом узагалі денеологізуються, іноді навіть змінюючи норму [109, 84-85]. Розв'язання цієї суперечності (перехід оказіональності в узуальність), власне, й означає розвиток мовної системи [109, 17]. Традиційне термінологічне сполучення “оказіональне словотворення” дослідниця цілком слушно пропонує замінити іншим терміном із більш широким значенням – “оказіональна деривація”, що передбачає диференціацію оказіональних результатів дериваційних процесів на різних рівнях мовної системи.

Л.О. Пустовіт та Н.Ф.Клименко пропонують таке визначення оказіоналізму – “незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі, наявного в мові слова чи словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. Оказіоналізми зіставляють зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну, незалежно від реального часу їх виникнення” [219, 52].

Оказіоналізм ніколи не втрачає новизни. Оказіональні слова відрізняються від неологізмів тим, що зберігають свою новизну незалежно від реального часу їх створення. Так, індивідуально-авторські неологізми відомих поетів та прозаїків живуть століттями, тоді як неолексеми на зразок *телебачення*, *капрон*, *ракетодром* вже не сприймаються як неологізми [84, 20]. На думку Ж.В. Колоїз, для того, щоб та чи та мовна потенція об'єктивувалася, потрібний відповідний дериваційний процес (не апробовані раніше модифікації з уже адаптованим у “мовному просторі”), що обов'язково спричиняє актуалізацію конкретних, як правило, випадкових матеріальних форм вираження [109, 85].

Д.У. Ашурова визначає чинники, які ідентифікують okazіоналізми: а) порушення законів лінгвістичної валентності; б) унікальність вживання, функціональна одноразовість; в) ідіоматичність семантики, контекстуальна залежність внутрішньої форми; г) новизна форми і змісту; г) експресивність [10, 31]. Дослідниця наголошує на тому, що основним ідентифікатором є ненормативність як наслідок порушення закономірностей лінгвістичної валентності, яке може мати місце як по лінії формально-структурних, словотвірних, граматичних, так і семантичних зв'язків okazіоналізму [Там само, 31]. Відомі критерії визнання того чи того мовного явища нормативним щодо літературної мови (критерій відповідності системі мови, критерій зразка і статистичний критерій [169, 284]). Безумовно, okazіональні утворення цим критеріям, принаймні усім водночас, як правило, не відповідають, якщо okazіоналізм відповідатиме цим вимогам, він набуде статусу узуального слова.

Беручи до уваги згадані дослідження мовознавців, okazіональними утвореннями вважаємо позасистемні мовленнєві явища, які характеризуються сукупністю таких ознак, як індивідуальна належність, функціональна одноразовість, відносна ненормативність, експресивність, нульовий ступінь відтворюваності. Наприклад, слово *забобрення* лісів – надмірне збільшення кількості *бобрів*, яке прозвучало у репортажі із Житомирщини, канал 1+1, 14 серпня 2009 р., має всі ці ознаки. Утворене воно, очевидно, за аналогією зі словом *заболочення*, принаймні за одним і тим самим словотвірним типом.

Є.А. Карпіловська виділяє три способи творення okazіоналізмів [104, 53-55].

Перший спосіб – порушення нормативної когнітивної структури. Неузуальне словотворення за цим способом становить найгрунтовнішу з мовних аномалій, оскільки стосується виділення концептів – об'єктів номінації, не передбачених національномовною категоризацією світу, не

властивих їй [104, 53]: “Для їхнього товариства було важливо, хто народився в *середмісті*, хто в *передмісті*, а хто за межами столярного града.” (Кононенко, 2008, с. 48).

Другий спосіб полягає в порушенні нормативної ономазіологічної структури словотвірної номінації. В оказіоналізмах, утворених цим способом, нормі не відповідає склад ономазіологічної структури номінації (її змістова структура). З огляду на бінарність формальної будови похідного слова таке порушення може спричинити поява в певному новотворі ономазіологічного базису, що в нормі не уточнюється такою ономазіологічною ознакою, або ж поява нової ономазіологічної ознаки, що в нормі не узагальнюється таким ономазіологічним базисом [104, 55]: “Але є ще й додаткова гарантія, наприклад, Вінько, якому, думаю, приємно буде стати на якийсь час твоїм *тілоохоронцем*... – Я можу й *тілокористувачем* бути, якщо є така потреба, – відпустив чергову шпильку Віньку, але ніхто не засміявся.” (Пантюк, 2007, с. 217).

Третій спосіб передбачає порушення словотворчого зразка вираження ономазіологічної структури [104, 58]: “Оце ситуація, блін – *чортівня і бандитня* у спілці.” (Пантюк, 2007, с. 204).

Безперечно, що важливим аспектом динамічності структури лексики художнього стилю є її оновлення з використанням словотвірних потенцій мови, що знаходить своє вираження в продуктивних типах авторських неологізмів, оказіоналізмів. Оказіоналізми – складники мотиваційних зчеплень мають певну специфіку використання в текстах сучасної української художньої літератури, яку ми опишемо, розподіливши аналізований матеріал за ономазіологічними категоріями предметності атрибутивності та процесуальності.

Ономазіологічна категорія предметності. Ця категорія у частиномовному вираженні представлена іменниками різних тематичних груп та словотвірних моделей.

Оказіональні суфіксальні деривати творяться за допомогою таких суфіксів:

-*як* зі значенням суб'єктивної оцінки [177, 492], зазвичай, такі номінації містять негативний емоційно-оцінний компонент: “Тих, хто *запізнюється*, пускали всередину тільки тоді, якщо дозвіл давав класний наставник. А добути його з обложеної школи було нелегко. І *запізняки* після спроб прорватися до храму науки, зазвичай, ішли додому.” (Кононенко, 2008, с. 22). Лексема *запізняк* є розмовно-просторічною (утворена за типовою словотвірною моделлю), що знижує загальний стилістичний колорит;

-*ець* зі значенням характеру діяльності особи [177, 480], у даному разі спостерігаємо формування стилістичної фігури персоніфікації у синтезі з метафорою: “Біжить веселий *дощик-золотавець/ і золотить* поливою сніги.” (Горлач, с.90). Оказіональним є приєднання цього суфікса до назви неістоти. Тут відзначаємо актуалізацію відношень лексичної мотивації. Люко Дашвар використовує цей суфікс як синонім суфікса *-ель* для надання висловлюванню експресії: “Згадала про них тепер, у холодному, розваленому, як *життя* його *житців*, домі.” (Дашвар, 2010, с.138);

-*ч* зі значенням особи за характером діяльності [177, 491]: “Але поступово це враження змінилося іншим – в літературу прийшов професійний *очорнювач*, цинічний *висміювач* найсвятіших для нашої людини понять.” (Ірванець, 2010, с. 157). Оказіональну модель фіксуємо у складі актуалізованих структурних мотиваційних відношень. Мотивати виражають стилістичне значення сарказму;

-*ятк* зі значенням вказівки на малолітній вік [177, 492] та граматичного значення множини у морфемній структурі okazіonalізму *слівцятка*: “В суперечці/ голови і серця/ завжди програє/ голова/ і народжується/ не істина/ вигадка себелюбців/ а поезія/ поезія любови/ оце

і є / любов як туляться/ одне до одного/ *слівцятка*/ так гарно їм укупочці/ так щасливо-самотньо/ од усвідомлення/ єдиности в цілім світі/ бо то/ *слова*/ любови” (Поліщук, 2006, с. 13). Оказіональна модель репрезентує нетипове приєднання цього суфікса до іменникової основи (абстрактний іменник). Мотиваційне зчеплення *слова* – *слівцятка* лежить в основі стилістичної фігури ступінчастої мотивації, фіксуємо також персоніфікацію;

-*ят*, який, зазвичай, приєднується до назв живих істот (граматичне значення множини), у структурі оказіонального деривата виконує стилістичну функцію персоніфікації: “Повалені *яблуні*, / як розхристані молодиці, / між ними – старі баби / в зелених вишиванках / і маленькі діти, /ще в сповитках, /помережаних хрестиком. / До води зовсім близько. / Вони повзуть, / обдираючи лікті й коліна. / Баби повмирили, / а малі *яблунята* / вже мами не хочуть.” (Солончук, 2004, с. 126). Експресія підсилюється завдяки актуалізації лексичних мотиваційних відношень: *яблуня* – *яблунята*; аналогічно, *вожді* – *вождята*: “Та що *вожді*! Стократ від них страшніші / немилосердні *вождики*, *вождята*. / Це їхні спини і лоби дубові / підсаджують вождів на п’єдестали . /Це їхніми захланними руками / з лица землі стираються народи...” (Перебийніс, 2009, с.16). У цьому прикладі використано з тією самою функцію суфікс *-ик* (також оказіоналізм);

- нульовий суфікс виділяємо у морфемній структурі оказіонального утворення (позначення малої за віком істоти з граматичним значенням однини): “Водить *серпень* через поле / босоноге *серпеня*. / Ноги боляче нам коле / насторожена *стерня*.” (Перебийніс, 2005, с.159). Як і в двох попередніх випадках, засобом актуалізації МЗС сформовано стилістичну фігуру персоніфікації;

-*ин* на позначення належності до категорії одиничності оказіонально приєднується до іменникової основи з абстрактним значенням: “Річку до

сн / хто крізь туман проведе? / В плині невпинному ані *сонинки* не чуть. / Хоч на одну / хвильку здрімнула б, та де: / *сон* проганяючи, хвильки мелодію чуть.” (Альманах..., 2005, Павленко М., с. 63). Лексему *сонинка* можна віднести до стилістично маркованої лексики, зокрема до поетичної зі стилетвірною функцією експресивності (з емоційно-оцінною конотацією пестливості);

- *лов (-ов)* використовується у жаргонних назвах на зразок *кидалово* (модель запозичена з російської мови) на позначення опредмеченої дії. За цією самою словотвірною моделлю утворено індивідуально-авторський okazіоналізм *втикалово* (лексичне значення жаргонізму ‘пропустити щонебудь, не надати вчасно значення’): “Через нього я тут тупезно *втикаю*. Встигла позлитися і дописати парочку пісень. Встигла, врешті, дочекатися запрошення на посадку – будь-яке *втикалово* в житті скінчається, як і саме життя.” (Карпа, 2009, с. 119). МЗС *втикаю* – *втикалово* передає стилістично знижений негативно-емотивний колорит висловлювання;

-*ник* (жіночий варіант *ниц-*) зі значенням назви особи за родом діяльності використано у структурі okazіональної лексеми *казальники*: “У матері завжди напихваті були подібні сентенції, вона не лише припускала, що *скажуть*, але й знала, як це буде звучати; скільки й пам’яті, а наче поруч неї були оті «казальники», такий собі грецький хор, що супроводжував драми й комедії життя...” (Голота, 2007, с.46). У даному разі спостерігаємо обігрування (стилістичний прийом мовної гри) ідіоматичного вислову “*що люди скажуть*”. Okazіональна номінація супроводжується емоційно-оцінною конотацією скепсису. Цей самий суфікс використано і тавтологічній мовленнєвій структурі *диктувальниці диктантів*: “Жінки-наглядальниці, роздавачки паперу і *диктувальниці диктантів* справляли не менш страхітливе враження.” (Андрухович Софія, 2007, с. 191). Кореневий повтор у поєднанні з okazіональним словотвором підсилює експресивність висловлювання (негативно-

емоційна тональність). Лексеми *підстригальниця* і *фарбувальниця* використано у нижченаведеному тексті як синоніми до слова *перукарка*: “Так, ніби Ірка-молдаванка, знана у нашому містечку *підстригальниця* і *фарбувальниця*, могла наростити Кропиві відкоцане волосся.” (Карпа, 2010, с.16). Значення обох цих слів умовно дорівнює значенню лексеми *перукарка*, їх прозора внутрішня форма висвітлює окремі функції, що загалом створює позитивний емоційний фон висловлювання;

-*идл*, запозичений з польської (аналог., простирадло), має значення предметності. Актуалізоване у тексті контактне мотиваційне зчеплення з okazionalізмом *мальовидло* (стилістично маркована книжна лексема) у структурі акцентує увагу на “підвищеній” експресивності висловлювання: “Однак відають вони інше: там, над ними, існує око, яке те вчинить. Око, яке часом *малюють на мальовидлах*, око, управлене в трикутника – воно-бо ніколи не помиляється і йому за іграшку зібрати водно результати їхніх численних, схованих у глибині часу, партій.” (Шевчук, 2007, с .21);

- суфікс *-ик* зі значенням локативності використано з інформативно-текстотвірною метою: “*Лічниця*, – казав він, – *лічниця* , а не *лікарня*, бо *лікарня* – це там, де *ліки*, себто аптека , а *лічниця* – там, де *лікують*.” (Андрухович Ю., 2008, с.18), відображає примітивне сприйняття світу, мотив такої номінації, наявний у тексті, викликає сумніви.

Крім суфіксальних дериватів, у художніх текстах нами засвідчено префіксальні та префіксально-суфіксальні. Так, okazionalний префіксальний дериват *всадка* у поєднанні зі структурним мотивом *посадка* (між ними відношення родо-видової синонімії): “...бо чомусь літак ваш стоїть саме там, а чого в різних місцях *посадка* і безпосередньо *всадка* (вона ж тріумфальне входження до літального апарату), того вам не збагнути.” (Карпа, 2009, с. 111) виконує у тексті підсилювально-градаційну функцію конкретизації інформації. Okazionalне утворення підкреслює розмовний характер висловлювання, чітко простежується

стилєтвірна функція. Префіксально-суфіксальний дериват-оказіоналізм *початківець* вносить у текст відтінок гумору: “Біля випитої до половини літрової сулійки стояло дві *чарки*. – Де другий? – Спитав я, роззираючись по кутках. – Хто? – Твій *почарківець*.” (Шкляр, 2009, с. 336). В основі цієї номінації лежить паронімічна атракція.

У мовотворчості українських поетів і прозаїків кінця ХХ – початку ХХІ ст. okazіональні утворення складних слів (здебільшого основоскладання) також поширені: “Силуети століть.../ Скільки спалено *сонць*.../ Тільки слава над степом віковним стоїть – / Золота, як вісонь. / Із глибин-праглибин нам оця *сонцевіть* – / І пекуча ясна, і ясна *сонцезлоть*, – / І блакиттю струмить, і втіша, і болить, / Обпікає нам душу і плоть.” (Мойсієнко, 2006, с. 323); “Дівчино, течія / ніжна, *самоцвітна!*/(Між моїми берегами все бринить у інший світ, / мов кріз пальці срібні гами/ в *брунькоцвіт*).” (Горлач, с.189). Також за допомогою паронімічної атракції утворено okazіональне складне слово *студрада*: “Для нас вона вигадала всі свої *студради* (які ми не могли не назвати *стукрадами* – само просилося).” (Андрухович, 2008, с.89), мотиваційна пара *студрада* – *стукрада* забезпечує створення ефекту каламбуру.

Варто відзначити, що яскрава семантична наповненість okazіоналізмів надає можливість згорнути окремі деталі опису в однослівне найменування і сприяє таким чином синтаксичній компактності та раціональності побудови тексту; передусім це стосується складних неолексем, побудованих за принципом “компресивної номінації” (комполітів, юстаполітів та слів, утворених злиттям в одне найменування словосполучень або речень): “*Синій вітер* у моїм полоні / Чи у вітру у полоні я.../ *Синьовітер-вихор* з Оболоні / Враз під себе хмари підім’яв. / Кружельнув над лісом і над мостом, / Сизогриво даль підперезав.../ *Синьовітер* – свистом не імлістим!.../Ген над листом голуба стезя.../ Тільки усміх срібний на долоні, / Тільки долі срібна течія.../ *Синьоперо* у

небеснім лоні / Пише липень літєчка ім'я. / *Синій вітер* у моїм полоні / Чи у вітрі у полоні я.” (Мойсієнко, 2006, с. 284); “Щокою ночі *люброса* стікає. / Чекання її крапельками п'є. / Бездомне, безпорадне – нічєє / *Залюблення* в «Софіївці» блукає.” (Поліщук, Софіївка, с. 132) та ін.

Кореневий повтор МЗС-комполитів забезпечує маркування і атракцію концептуально-експресивних позицій, окаяіональний словотвір підсилює, інтенсифікує емоційно-експресивний фон: “Сніги не тануть довго... І Чернігів, / І давній спогад, і душа в снігах.../ І над джерельцем юної відлиги / Ще кряче люто *чорноворон*-птах. / Він в тих снігах полоще *чорнокрилля*, / І чорнорінню вже лежать сніги – / Над ярий гнів і юну хіть Ярила./ Криничний журавель своє «куги» / Сховав на денце, під торішню кригу, / І вже не полетіти навіть в снах.../ Сніги лежать, неначе печеніги. / Ах, ці сніги, цей *чорносніжний* прах – / На помисли... на злети... на чепіги.../ В снігах Чернігів, і душа в снігах.” (Мойсієнко, 2008, с. 9); “Я своїм стежинам, вітре, / Заповів твої дороги... / Хай не вилудить нам горла / Хижий ворон *чорносміхом*. / Хай сміється *чорносливо* / Злива, злу наперекір. / І комусь на втіху горду, / Горем мічену і січним, / Вітром – стрічним, вітром – нордом, / Мій – / не укоськаний і чортом, / навіжений, невситенний – / Явиться нараз мій вірш.” (Мойсієнко, 2006, с.111); “*Ще сонцєберег* нам не здалечів, / *Де сонцєсмїх* до речі й не до речі.../Та вже довкола зорепадів клечань.../ Хурдеч травневих золота клечань.” (Мойсієнко, 2008, с. 18). Окаяіональні складні номінативні одиниці у структурі МЗС – особливо ефективний експресивний засіб, якщо це риса ідіостилю автора, як-от, Анатолія Мойсієнка.

Ефект каламбуру створюють окаяіональний комполит *людоповал* (мотиваційне зчеплення *лісоповал* – *людоповал*) та лексико-синтаксичний дериват *перекотинебо* (мотиваційне зчеплення *перекотиполе* – *перекотинебо*): “ - Це... жах... На жаль, мені не вперше ... бути на *лісоповалі*. Перепрошую, на *людоповалі*... - Він замовк, але не сїдав.”

(Сеник, 2005, с. 140); “І ось він сам. Лише небо й тиша; вітер і мрії; гори й хмари. Вони клубочаться вгорі, почісуються об вершини й мовчки плавають у небесах. *Котяться* собі, як *перекотиполе*. Хоча має бути *перекотинебо*, майнуло, і ця філологічна знахідка викликала в нього усмішку.” (Дніпро, 2009, Трінчук, т. 5). Письменник Ярослав Трінчук у тексті підкреслює нетиповість лексеми, називаючи її *філологічною знахідкою*, тим самим декларуючи мету і причину створення нових лексем, okazіоналізмів: прагнення точно означити поняття. У даному контексті *хмари*, як *перекотиполе* використано стилістичний прийом порівняння, власне та сама аналогія, як і при метафоризації (принцип лексико-семантичної деривації), а от *перекотинебо* – це вже лексико-синтаксичний спосіб (зрощення), причому значення пряме номінативне.

Морфема *футуро-* як компонент okazіональних композитів виконує функцію уточнення, конкретизації текстового контрасту *король – пройдисвіт*, *король – робітник*: “Сьогодні король завтра пройдисвіт/ сонце сонце/ вироблю/ із сонячних душ/ у *футуропреріях*/ для майбутнього/ сьогодні король/ *футуровиробництв футуротрестів*/ синдикатів/ завтра робітник/ трюкутники куби машин/ зламані лінії коло/ автомобілі карбід бензін/ переплавлю слова чудесні/ і виставлю у вітринах” (Кальміус, Гео Шкурупій, 2005, с. 92). Варто зазначити, що сам вірш – авангардна мовотворчість, що відкреслюється тематичними (*футуро-* майбутнє) МЗС.

Дослідження показали, що експресивний ефект має використання у тексті як похідного композита, так і його твірних слів (основ): “ Ось чи гусінь чи стеблина./ Ось чи коник чи травина. / Ось *метелик* чи *листок*, / чи *метеликолисток*.” (Перебийніс, 2005, с.169). Зіставлення та синтезування слів створює позитивний емоційний фон. Коренева атракція посилює вплив на читача.

Композит *травозілля* – тавтологічне утворення (*зілля* – це, власне, також трава), але у наведеному нижче контексті особливу експресію створює поєднання тавтології з алітерацією (з використанням мотиваційного зчеплення): “Під зозулиний спів на той світ / відійшов цей козак. / Було *зілля* під ним / ще цвіло *травозілля*.” (Солончук, 2004, с. 29).

Оказіоналізм *стоквартик* утворений способом основоскладання з суфіксацією (причому частина кореня усічена): “Коротше, я часто завертала собі по дорозі до школи на *стоквартик*. Це такий гордий *100-квартирний* будинок по сусідству.” (Карпа, 2010, с. 27). Це розмовно-просторічна лексема, яка вносить у текст стилістично-знижений колорит.

Лоїчне відношення контрасту лежить в основі мотиваційно зв’язаної пари *ширпотреб-ширнепотріб*. Оказіоналізм *ширнепотріб* утворено способом основоскладання: “Бо останньої п’ятниці кожного місяця сюди через багнюку проривається вантажівка товстого, як гарбуз, Миколи, вщент заповнена консервами, цукерками, чіпсами та промисловим “*ширпотребом*”, який навіть у поблиській Килимівці називають не інакше, як “*ширнепотріб*”.” (Дашвар, 2010б, с. 47).

Також тавтологічними (точніше надлишковим є один з них) виступають МЗС-композиції у Петра Поліщука: “І виорем, і боронити будем,/ Як проспимось. І вийдем межи люди./ А поки – *дурнослів’я дурнограй*.” (Поліщук, 2002, с. 93). Дублювання основи *дурно-* тут підсилює експресію.

Цікавим є випадок обігрування одноструктурних слів в поезії Петра Поліщука: “Я на тебе не дивлюся. / *Не злюбилось*. Просміялося./ Вечір до зорі зіпнувся./ Доторкнулись. Обійнялися. / Я на тебе не дивлюся./ Одвертаюсь. Обсамітнююсь./ В зорепадові топлюся. / *Нерозлюбинам* освідчуюсь./ Я на тебе не дивлюся./ Чи боюся, чи стидаюся.../ Звідкись довго-тяжко-злюбно/ Я на тебе надивляюся.” (Поліщук, Софіївка, с. 52). Мотиваційне зчеплення *не злюбилось – нерозлюбинам – довго-тяжко-*

злюбно представлене okazіональними дериватами. Експресія виражена засобом антитези (антонімічні префікси *з-* та *роз-* у морфемній структурі okazіоналізмів, заперечна частка *не*). Яскравий стилістичний ефект забезпечено віднесенням до фраземіки (*не злюбилось* – частина приказки *стерпиться – злюбиться*), яка контрастується okazіоналізмом *нерозлюбинам* та динамізується okazіональним композитом *довго-тяжко-злюбно*. Непростий клубок асоціацій створює глибокий інтимно-ліричний колорит, майстерна мовна гра автора нікого з читачів не залишає байдужим. Як зауважує Ж.В.Колоїз: “Оказіональна експресія характерна для незувальних знаків, що конструюються і запрограмовуються на інтенсифікацію виразності в конкретних комунікативно-прагматичних ситуаціях. Вона виникає в результаті функціонально-ситуативної зумовленості та структурно-семантичного оновлення мовного знака, внаслідок авторської мовотворчості та індивідуально-асоціативного сприйняття мовних одиниць” [109, с. 247].

Оказіональна деривація, мотивація, лексична і структурна, є одним із засобів мовної гри, спрямованої на мовленнєве балагурство, створення простих жартів [84, 175-210; 24, 127-128]. Жартівливий ефект буває різним, як-от іронічно-жартівливі нотки у текстовому фрагменті Ярослава Трінчука: “Та чув уже про твій оркестр, чув. Хто захоплюється вами, хто заздрить, хто насміхається. Здається, ви маєте більше *шельмувальників*, аніж *шанувальників*.” (Дніпро, 2009, Трінчук, с.16) та добрий, теплий жарт Степана Павленка: “Живе собі *кульбаба*, / Вся сива од роси. / А де *кульдід* у неї, / *Кульдоня* і *кульсин*?” (Павленко С., 2004, с. 74). Таким чином комунікативний намір автора, проекція на адресата визначають емоційну тональність тексту загалом, і лексем-оказіоналізмів, зокрема: проза для дорослих Трінчука і поезія для дітей Павленка.

Ономасіологічна категорія атрибутивності. Атрибутивність, зазвичай, виражається прикметниками, діеприкметниками та відприкметниковими іменниками.

У досліджуваних текстах фіксуємо випадки okazіональних відносних прикметників, мотиваційно зв'язаних зі спільнокореневими словами: “Тож тут, коли людина – *кохана й закохана* – виявляла приклад буття реалістом, хай і з оптимістичними наворотами, Марлу накривала паніка. Вона настільки встигла звикнути до всіх цих рожевих шмарків з ліловими стразами, до всіх цих звірян, зпевнень, зітхань, стогонів та іншої *кохацької* атрибутики, що відсутність її і розстановка шмоток по своїх місцях, як мінімум, ламала засади архітекtonіки її, Марлиного, світу.” (Карпа, 2009, с. 155-156). Тут okazіоналізм *кохацький* ужито з іронічним відтінком, відбувається транспозиція абстрактної семантики (*кохання* – високе почуття) в конкретну (атрибутика, зокрема матеріальна).

А от засвідчена нами okazіональна лексема *датські* ужита насамперед з метою уникнення тавтології як синонім до словосполучення *вірші до дат*: “Один з філологів, теж сільська кістка, знаний тим, що майже до кожного слова міг миттю підібрати риму і писав вірші до *дат* і про *любов* (*датські* друкувалися в багатотиражці, *любовні* чекали до слушної нагоди)” (Гужва, 2010, с.124-125); експресивність виявляється вже в незвичності слововживання.

Okazіональний прикметник *дзюрливий* утворено з аналогією з прикметниками *пестливий, щасливий* та ін.: “Тоді, вже роздягнений, витягає з-під ліжка нічного горщика, якого називає в розмовах лише нічною вазою – чути тонкий мелодійний *дзюркіт*, ніби це в домі почав текти *дзюрливий* струмок.” (Шевчук, 2007, с.18). Спосіб творення – суфіксальний (з усіченням твірної основи), за нормами мало б бути *дзюркотливий*. Новотвір використано з метою естетизації висловлювання.

Відносний прикметник *людожерний* утворено від назви особи (*людожер*): “Не всі *людожери*, Таню. Принаймні багато приходять до влади нормальними, в принципі, *людьми*. *Людожерна* система. Вона – головний *людожер*: право бути в ній і бути нею виідає *людські* душі, лишаючи оболонки.” (Гужва, 2010, с.45). Словники не фіксують лексеми *людожерний*, її оказіональне використання у складі мотиваційного зчеплення має на меті акцентувати на негативно-оцінному компоненті висловлювання.

Оказіоналізм *остарілими* (пасивний дієприкметник) підкреслює емоційну напруженість ситуації, є засобом естетичного вираження драматичних конотацій у прозі Любові Голоти: “Материне тіло ще пашіло в гарячці, а кров уже остигла, взялася *остарілими* вишнями, як ті, з верхівок *старих* людей, що їх скльовують серпневі шпаки, дослухаючись покликів іррю.” (Голота, 2007, с.40).

Оказіональний префіксально-суфіксальний прикметник *післячаркову*, мотиваційно зв’язаний з твірним іменником *чарка*, підкреслює побутовий колорит ситуації спілкування: “Друзі прилаштувалися біля незручного канцелярського стола, і Вінько врешті наповнив *чарки*. – Ну, поїхали... *Післячаркову* тишу, що заповнила кабінет, ворушило тільки дружнє хрумкотіння огірками.” (Пантюк, 2007, с.10-11). Оказіональним є словосполучення з цим прикметником у складі (*післячаркова тиша*), це образне означення, епітет як засіб експресії.

Лексема *женильний* у значенні ‘той, що готовий женитися’ “І навіть коли ти не загадував собі *женитися*, раптом, зустрівши *женильну* людину, починаєш ловити себе на *женильних* думках.” (Карпа, 2010, с. 286) вносить у контекст відтінок легкої іронії.

У поезіях Петра Поліщука фіксуємо мотиваційне зчеплення (*бузок*, *бузково-стидно*, *бузковий*): “На грудях гілочка *бузку* / *Бузково-стидно* мліє./ ...В чийсь *бузковому* саду / *Бузковий* сум біліє.” (Поліщук,

Софіївка, с. 58). Інтимізує текст okazіональне слововживання *бузково-стидно*, проте загальний експресивний ефект створюють означення *бузковий сад* та художнє означення-епітет *бузковий сум*. Актуалізовані лексичні мотиваційні відношення емоційно “пронизують” текст, збуджують уяву.

Володимир Калашник використовує надзвичайно експресивно сильну мотиваційну пару *щемливо-журавлине – журавлями* з okazіональним складним прикметником у складі: “І знов “курли” *щемливо-журавлине* / до серця лине кличем висоти. / То час земний відлічує хвилини / на старті у незвідані світи. / Ми теж колись сумними *журавлями* / розтанемо в захмірній висоті. / Онук печально на прощання гляне. / Слова молитви шепчучи святі...” (Калашник, 2010, с.51). Експресію підсилює епітет *сумними журавлями*.

Варто зауважити, що okazіональні сполучення слів відзначаються амбівалентністю, яка полягає в тому, що, якоюсь мірою порушуючи мовну норму, вони водночас спираються на існуючі в сучасній українській мові нормативні моделі сполучуваності слів. Зазвичай, у неuzuальних поєднаннях слів розширюються межі лексичної сполучуваності опорного компонента, завдяки чому він набуває незвичних семантичних відтінків, оновлюючи своє значення. З okazіональною лексичною сполучуваністю пов’язане зрушення й збагачення семантики слова та оновлення смислових зв’язків між словами.

Використання в текстах сучасної української художньої літератури okazіональних сполучень слів зумовлюється різними авторськими інтенціями. Найчастіше такі елементи використовуються задля надання мовленню іронічного забарвлення та висловлення суб’єктивного ставлення авторів до певних явищ навколишнього світу. Отже, зазвичай, okazіональні сполучення слів виконують у творах оцінну функцію; інколи оцінна функція накладається на дескриптивну. Власне дескриптивну

функцію неузувальні поєднання слів виконують в обмеженій кількості випадків, – створюючи оригінальні, несподівані словесні образи, вони посилюють емоційність та експресивність висловлювання.

Ономасіологічна категорія процесуальності. Категорія процесуальності, як показало наше дослідження, виражена оказіональними дієсловами, більшість з яких функціонують у поетичних текстах українських авторів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Сприймаючи слова, зокрема оказіоналізми, що мають живу внутрішню форму, носії мови, навіть не знаючи їх значень, здатні інтерпретувати їх в стилістичному аспекті, виявляти як семантичні, так і емоційно- оцінні аспекти. Лінгвокреативне мислення, власне, сприяє цьому, оскільки є діяльністю відображально-гносеологічною в своїй основі, що оперує асоціаціями, які виникають на базі тих форм відображення діяльності, що закріплені в певній мовній формі значень мовних одиниць [59, 161].

У слові переплітаються інтелектуальні та емоційні аспекти сприймання, адже “емоційно-оцінна модальність співвіднесена з тим асоціативно-образним маркуванням, яке імплікується внутрішньою формою і стає додатковою ознакою об’єктивного типу” [212, 25]. Слово, особливо потетичне, є носієм інтелектуальної та емоційної пам’яті, яка актуалізується у певних образах, що в максимально стислій формі виражають емоційне ставлення до позначуваного, справляють вплив на співрозмовника, читача. Слово (як узувальне, так і оказіональне) здатне виявляти свій внутрішній гносеологічний, соціально-психологічний потенціал засобом актуалізації мотиваційних відношень у тексті, які зазвичай, висвітлюють внутрішню форму номінативних одиниць. М.І.Голянич з цього приводу зауважує, що внутрішня форма слова – креативно-генеративна величина, яка “потенційно містить у собі нові синтези й способи структурування, нові аспекти “гібридизації” змісту, що

в художньому тексті виявляється в різноманітних принципах семантичної, асоціативно-прагматичної зв'язності й поляризації змісту” [59, 161].

І.І. Ковтунова підкреслює, що “поетичне мовлення створює власні позитивні мовні цінності, які розширюють семантичні можливості мови, збагачують семантику мовних одиниць; створюють умови для високого ступеня інформативної насиченості, неоднозначності смислової інтерпретації, наявності прихованого глибинного змісту” [106, 4-7]. Так, у поезіях Анатолія Мойсієнка okazіональні дієслова *заквітнювали*, *присиніла*, входячи у структуру мотиваційних зчеплень, створюють потужний експресивний ефект, допомагають розширити, викликану вербальними асоціаціями семантично-чуттєву палітру: “І ми в цім *квітні*. Вже й *заквітнювали*.../І з нами наша пісня на порі./Й ні пагона на Болдиній горі /Ці птиці-блискавиці не склювали.” (Мойсієнко, 2008, с. 80); “Неждано так ця хмара *присиніла* / З-над Сожу, а чи може, з-над Березина.../Трьома вітрами хмара підперезана, / Неждано так здалеку /*присиніла*./... вже й крилоньки стомила аж до щему, / Ще й грім побив їй крилонька *синющо*./І пада пір'ячко *синесеньким* дощем, / Їз *синьої* звільнившись шкаралущі.” (Мойсієнко, 2008, с. 18). Безперечно, що чим більша кількість МЗС, зокрема okazіональних, тим сильніший експресивний ефект (*присиніла*, *синющо*, *синесеньким*, *синьої*)

У Леоніда Горлача okazіональні дієслова є основою стилістичної фігури персоніфікації, експресія інтенсифікується завдяки алітерації, що досягається використанням лексично-позиційного та морфемного повтору: “Як нам бути об цій порі?/ *Осеніє* сонце угорі./ Догорає *осінь*, догорає.../ *Осене*, іще ж ми не старі!” (Горлач, с. 33); “Гроза грозу перегойдає./ *Перезорить* зоря зорю./ Трава під вітром заридає,/ а я опівночі згорю.” (Горлач, с.197).

Як це спостерігаємо на прикладі okazіоналізму *обарвлюється*, вжитого у значенні *зabarвлюється*, навіть малопомітна морфемна заміна

привертає увагу читача, динамізує образність висловлення: “Сонце блиснуло в Любине вікно; воно завжди з’являється в ньому на світанку; протилежна стіна відтак *обарвлюється* в рожеве чи й іншу *барву*, за якою можна навіть угадати погоду, і Люба того навчилася від матері.” (Кур’єр Кривбасу, Шевчук, с.112).

У поезії Петра Поліщука дієслівні індивідуально-авторські неологізми мають потужний експресивний вплив на читача. Так, okazіональна метафорика у поєднанні з градацією: “Джерело/ *пришепочує/ прижасминює/ прилюблює/* кого/ до кого/ маєм-листопадом/ гарно так/ слухати/ чуже/ джерело” (Поліщук, Софіївка, с. 115) надають тексту інтимно-ласкавого емоційно-образного значення. Композиційно-стилістичний прийом кільця (обрамлення) [31, 290] акцентує виражальний потенціал okazіоналізмів-структурних мотиватів: “*Обрадівся, обзеленоочився /*Вашим поглядом зажурень мій./На краєчку вижовклих промінь /*Обрадівся, обзеленоочився.*” (Поліщук, 2008, с.84). Піднесений емоційний стан мовця виражено мотиваційно зв’язаними okazіоналізмами: “Налилася вишнева червінь – / *Повнолюбиться,/ Повноблудиться.../У цнотливій траві-мураві/ Літо губиться.*” (Поліщук, 2002, с. 115).

Okazіоналізми як складники мотиваційно зв’язаних зчеплень поширені у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Вони виконують експресивно-стилетвірну функцію, можуть бути основою тропів, зокрема епітета, метафори, градації, персоніфікації, алітерації, обрамлення та ін. Інформативний аспект висловлювань інтенсифікується завдяки накладанню емоційно-оцінних конотацій.

Висновки до III розділу

Мотиваційно зв'язані слова виконують в українських художніх текстах кінця XX – початку XXI ст. як інформативно-текстові, так і стилетвірні функції. Стилєтвірний аспект передбачає вираження мовної експресії.

Нами досліджено як узуальні, так і okazіональні номінативні одиниці у складі мотиваційних зчеплень. Okazіональні деривати мають такі диференційні ознаки щодо узуальних, як порушення законів лінгвістичної валентності, унікальність вживання, функціональна одноразовість, ідіоматичність семантики, контекстуальна залежність внутрішньої форми, новизна форми і змісту.

Okazіоналізми, на відміну від узуальних лексем, завжди відзначаються експресивністю, тому активно використовуються в художньому стилі, часто у поєднанні з лексичними чи структурними мотивами. Атракція актуалізованих у тексті мотиваційних відношень є основою для формування ідентифікації мовцем емоційно-експресивних конотацій.

Основним експресивним засобом є тропеїстика. Мотиваційні відношення використовуються в проаналізованих текстах як основа для створення стилістичних фігур, зокрема епітета, метафори, алітерації, антитези, персоніфікації, градації, оксюмору, каламбуру та ін. Поєднання тропеїстичних структур у межах одного речення (суміжних речень) підсилює експресивний вплив на читача.

Мотиваційно зв'язані слова, як узуальні, так і okazіональні, можуть виконувати експресивні функції інтимізації, іронізації, ефекту трагічного, комічного та ін., створювати (акцентувати) певну стильову тональність висловлювання (побутово-

розмовний стиль, жаргонне, просторічне мовлення, книжний стиль).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного аналізу з'ясовано роль мотивації в організації як інформаційно-текстотвірної, так і експресивної рівнів художнього тексту на матеріалі прозових і поетичних творів української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Теоретичною базою мотивології є вчення Ф. де Соссюра про мотивовані та немотивовані мовні знаки та концепції внутрішньої форми мови В. фон Гумбольдта і внутрішньої форми слова О.О.Потебні. Актуальними проблемами сучасної мотивології є типологія мотиваційних відношень, взаємовідношення мотивованості і внутрішньої форми, специфіка реалізації мотиваційних відношень лексики різних функціональних стилів та ін.

Функціональний аспект вивчення мотиваційних відношень передбачає лінгвістичний аналіз функцій актуалізованих у художньому тексті відношень лексичної та структурної мотивації, які становлять собою мотиваційно зв'язані слова (мотиваційні зчеплення, мотиваційні блоки). У лінгвостилістиці це явище трактують як лексико-морфологічний повтор, гомеологію (гомеоптон), у теорії номінації та ономасіології – як ономасіологічну зв'язність.

У текстовому вживанні лексичні мотивати актуалізуються за двома типами (спільнокореневі слова з безпосереднім мотиваційним зв'язком (дериваційні ланцюжки), спільнокореневі слова з опосередкованим мотиваційним зв'язком) та один тип структурних мотиватів (одноструктурні слова).

У текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. наявні контактний та дистантний типи актуалізації мотиваційних відношень. Спостерігається повна актуалізація мотиваційних відношень, яка може бути повною (у межах одного тексту актуалізуються відношення

як лексичної, так і структурної мотивації), або неповною (у межах одного тексту актуалізуються відношення або тільки лексичної, або тільки структурної мотивації).

На основі вивчення функцій МЗС у художньому тексті у межах двох функціональних парадигм – інформативно-текстотвірної та експресивно-стилетвірної – відзначаємо поліфункціональність МЗС в художньому тексті. Виконуючи інформативно-текстотвірну функцію, мотиваційні зчеплення водночас виконують експресивно-стилетвірну. Типи актуалізації мотиваційних відношень, мотивації, жанр художнього тексту, стильова належність лексем і словосполучень, комунікативна мета і намір тощо зумовлюють домінування чи інформативного, чи експресивного аспекту.

Виявлено, що функції МЗС у художньому тексті не можна однозначно кваліфікувати. Здебільшого експресивний аспект функціонування МЗС накладається на інформативно-текстотвірний. Емотивний та оцінний компоненти наявні майже у всіх описаних лексично-текстових структурах, їх характер супровідний щодо вищеназваних функцій МЗС.

Лінгвістичний аналіз викладено у двох розділах (інформативно-текстотвірні функції МЗС та експресивно-стилетвірні функції МЗС). Розподіл на інформативно-текстотвірний та експресивний аспекти є дещо умовним, матеріал кожного розділу згруповано за принципом домінування чи інформативного, чи експресивного аспектів.

Беззаперечним є динамічний характер актуалізації мотиваційних відношень у художньому тексті. Динаміку вбачаємо насамперед у можливості самореалізації мовних одиниць (інформативно-текстотвірні функції мотиваційно зв'язаних слів), інтенсивності вияву стилетвірного потенціалу мотиваційно зв'язаних слів (експресивні функції мотиваційно зв'язаних слів) у художньому тексті.

Проаналізований лінгвістичний матеріал переконливо доводить, що атракція як логіко-поняттєве відношення, у цьому випадку МЗС, є концептуально важливим принципом текстотворення та стилетворення в сучасній українській художній літературі.

Фактичний матеріал описано за принципом “зростання” експресивності. Найменше відтінки експресії виявляє нейтральна лексика. Найвищою експресивністю відзначаються тропеїчні структури, особливо з наявними у їх складі лексемами-оказіоналізмами.

Нейтральна лексика у складі МЗС у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. виконує такі інформативно-текстотвірні функції, як функція скрепу, функція додаткового інформування, функція пояснення, функція контрасту, функція концептуалізації у змістово-концептуальному, змістово-підтекстовому та фактуальному аспектах. У багатьох випадках ці функції виявляються засобом коментування внутрішньої форми аналізованих мотиваційно зв'язаних лексичних мотивів.

Книжна лексика у складі мотиваційних зчеплень диференційована з загальнокнижним (загальнонаукова, суспільно-політична, офіційно-ділова та ін.), термінологічним та поетичним різновидами.

Широке вживання загальнокнижних та термінологічних лексем у художніх текстах є показником інтелектуалізації української мови. Такі МЗС виконують насамперед інформативно-текстотвірні функції, проте у багатьох випадках відзначаються експресивністю, сприяють створенню іронічного, гумористичного ефекту. Науково-технічний прогрес є причиною того, що багато термінів є єдиними номінантами реалій, отже, у неспеціальному контексті сприймаються вже як загальноновживані слова.

Поетична лексика, використана у структурі мотиваційних зчеплень, має яскраво виражений підвищено-стилістичний колорит. Функціонування

таких лексем майже завжди супроводжується позитивними чи негативними емоційно-оцінними конотаціями.

Стилістичне маркування (що автоматично вказує на експресивний потенціал) мають і книжна, і розмовна лексичні групи. Вихід тієї чи тієї лексеми за межі звично-стильового призначення, зазвичай, супроводжується акцентуванням експресивності (з емоційно-оцінними конотаціями).

Розмовна лексика у її різновидах (діалектна, жаргонна, просторічна) у художніх текстах використовується з метою відтворення територіального та національного колориту (діалектизми), з метою ілюстрації моральних цінностей сучасної субкультури, зокрема молодіжної (жаргонізми та просторіччя). Актуалізовані мотиваційні зчеплення таких лексем динамізують, інтенсифікують як інформативно-текстотвірні, так і експресивно-стилістичні функції.

Структурні мотивати актуалізовані у складі мотиваційних зчеплень диференційовано нами за суфіксальним та префіксальним типом.

Функціональний тип суфікса як дериваційного форманта визначає домінування чи інформативного, чи експресивно-стилетвірного аспектів. Так, у морфемній структурі словотвірних мотиватів наявні такі суфікси, приєднання яких у результаті деривації створює нову номінативну одиницю (семантика твірної лексеми змінюється): *-ер*, *-ець*, *-л-*, *-н-*, *-иц-*, *-ист-*(*іст-*), *ізм*, *-ість*, *-к-*, *-н-*. Фіксуємо у складі структурних мотиваційних зчеплень слова з такими суфіксами, приєднання яких у процесі деривації на семантику не впливає, зате додає експресивний емоційно-оцінний компонент: *-ечк* (*-очк*), *-ц-*, *-к-*, *-ятк*, *-ин*, *-ашк*, *-и-*(*іш-*). Функції актуалізованих у текстовому фрагменті одноструктурних слів з суфіксами першого типу – підсилення, інтенсифікація як інформативного, так і експресивного потенціалу (домінування того чи того аспектів ситуативне); використання одноструктурних дериватів з суфіксами

другого типу (суфіксами суб'єктивної оцінки), за визначенням, акцентує експресивний потенціал лексем.

Префіксальні деривати згруповано нами за значенням префіксів. Так, у текстах сучасної української художньої літератури актуалізуються префіксальні деривати у складі МЗС таких семантичних груп: просторовості: *ви-*, *роз-*, *про-*, *транс-*, *по-*, *пере-*; позбавлення ознаки: *без-*; негативності-протилежності: *не-*, неповноти ознаки: *при-*; наближення, приєднання: *при-*; частковості: *пів-*(*напів-*); інтенсивності: *най-*; темпоральності: *пра-*; закінченості дії: *від-*; досягнутого результату: *на-*; однократної дії: *зі-*; надання властивості когось, чогось: *о-*(*об-*). Актуалізація префіксальних одноструктурних слів майже у всіх випадках контактна. Близький повтор одноструктурних слів сам по собі впливає на аперцепційну систему читача, підсилюючи як експресивність, так і інформативність висловлювання. Домінування експресії чи інформування також ситуативно-текстове.

Актуалізовані відношення як лексичної, так і структурної мотивації часто використовуються у текстах сучасної української художньої літератури як засіб експресії.

Тропеїчні конструкції на основі актуалізованих мотиваційних відношень є ефективним виражальним засобом, який базується на певних граматико-стилістичних (синтаксичний паралелізм), логіко-поняттєвих (атракція) явищах. Найчастіше мотиваційно зв'язані узуальні слова використовуються в аналізованих текстах як основа таких тропів: *антитеза*, *градація*, *плеоназм*, *тавтологія*, *анафора*, *епіфора*, *оксюморон*, *епітет*, *метафора*, *ізоклон*, *хіазм*, *каламбур*, рідше *акромонаграма*, *алітерація*, *порівняння* та ін. Фіксуємо випадки специфічного (мотиваційного) тропу – ступінчасту мотивацію.

Оказіональні лексеми на відміну від узуальних завжди є виразниками експресивності, домінування якої над інформативністю, за

нашими спостереженнями, переконливе. Оказіоналізми (як лексеми, так сполучення слів) у складі мотиваційних зчеплень репрезентовано у художніх текстах як тропеїчні структури, зокрема *епітет*, *метафора*, *градація*, *персоніфікація*, *алітерація*, *обрамлення* та ін. Крім того, експресивний потенціал оказіоналізмів полягає у створенні іронічного, комічного ефектів, акцентує увагу читача на стильовій віднесеності тексту (просторічна тональність, висока, патетична тональність).

Нами з'ясовано, що актуалізовані МЗС (та окремі їх різновиди чи функції) у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна кваліфікувати як ознаку ідіостилю того чи того письменника чи поета. Так, використання МЗС як у інформативній, так і в експресивній функціях є яскравою рисою прози Любові Голоти, поезії Анатолія Мойсієнка та ін. Оказіоналізми як складники мотиваційних зчеплень властиві мовотворчості Петра Поліщука, Леоніда Горлача та ін.

Мають специфіку функціонування МЗС у поетичних та прозових текстах. Відмінність виявляється в аспекті стильового статусу лексем-мотиватів (виділяється поетична лексика), в аспекті домінування функцій (у поетичному тексті переважає експресивно-стилетвірна, зокрема багато тропеїчних структур), жанротвірному (у поезії мотиваційно зв'язані слова використовуються для римування). Проаналізувавши значний обсяг фактичного матеріалу (загальна кількість проаналізованих мотиваційних зчеплень – 1675, з них поетичних – 785, прозових – 890), ми дійшли висновку, що актуалізовані у тексті мотиваційні відношення варто кваліфікувати як ознаку ідіостилю, а не ознаку поетичного чи прозового тексту. Усе індивідуально: в окремих прозових творах багато МЗС з яскравим текстотвірним та експресивним потенціалом, в окремих – поодинокі випадки, так само і в поезії.

Отже, актуалізовані у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. мотиваційно зв'язані слова (як лексичні, так і

структурні мотивати) демонструють яскраво виражений інформативно-текстотвірний та експресивно-стилетвірний потенціал (з емоційно-оцінними конотаціями). На наш погляд, перспектива дослідження функціонального аспекту мотивології полягає у вивченні функцій мотиваційно зв'язаних слів, по-перше, на матеріалі художньої мовотворчості різних періодів розвитку української літературної мови, по-друге, в аспекті вивчення ідіостилю окремих письменників; по-третє, на матеріалі художніх текстів різних жанрів (у тому числі фольклорних), по-четверте, у сфері живого діалектного мовлення, по-п'яте, на матеріалі текстів інших функціональних стилів (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного).